

T.C.
MUNZUR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**SEYİTLERİN PERSPEKTİFİNDEN DERSİM ALEVİLİĞİNDE YAPI VE
RİTÜELLER**

Songül ATAMAN ARSLAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

DANIŞMAN
Prof. Dr. Murat Cem DEMİR

TUNCELİ – 2021

T.C.
MUNZUR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**SEYİTLERİN PERSPEKTİFİNDEN DERSİM ALEVİLİĞİNDE YAPI VE
RİTÜELLER**

Songül ATAMAN ARSLAN
(20160200101)

YÜKSEK LİSANS TEZİ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

DANIŞMAN
Prof. Dr. Murat Cem DEMİR

TUNCELİ-2021

13/01/2021

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

İmza

Songül ATAMAN ARSLAN

Danışman

Prof. Dr. Murat Cem DEMİR

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans sürecinin hem ders aşamasında hem de tez aşamasında bana yol gösteren, beni motive eden değerli hocam ve danışmanım sayın Prof. Dr. Murat Cem DEMİR hocama, tez savunması ve değerlendirmesinde içtenlikle katkı sunan değerli hocam, jüri üyesi Prof. Dr. Asiye AKA'ya ve jüri üyesi Dr. Öğr. Üyesi Olcay TİRE'ye, tez savunmasında katkı sunan değerli hocam Doç. Dr. Yavuz ÇOBANOĞLU'na teşekkür eder saygılarımı sunarım.

Mülakatların gerçekleşmesinde değerli vakitlerini esirgemeyen seytlerimize teşekkür ediyorum.

Her zaman hayatımda olmalarını istediğim, sıkıntılı zamanlarımda beni dinleyen ve destek olan yüksek lisans arkadaşlarım, Sabahat CEBBUR, Fatma DEMİR ve Özlem SEVİNÇ'e çok teşekkür ederim. Araştırmayı titizlikle okuyan ve geri bildirimleriyle zenginleştiren Dr. İbrahim SOYSÜREN'e ve Dr. Öğr. Üyesi Uysal DIVRAK'a teşekkür ederim.

Ayrıca yüksek lisansım süresince manevi desteğini esirgemeyen yengem Hüsniye ATAMAN'a teşekkür ederim. Görüşmelerin kaleme alınmasında gösterdikleri yardımlardan dolayı Gülendam ÇİÇEK, Seda ATAMAN'a ve ismini sayamadığım daha birçok kişiye teşekkür ederim.

Tez süresi boyunca karşılaştığım sorunların çözümünde her zaman yanımda olan, fikirleri ve tavsiyeleri ile ilerlememde büyük katkıları olan sevgili eşim Dr. İlyas ARSLAN'a, varlıkları ile bana enerji ve güç veren kızım Rodina'ya ve oğlum Asmen'e, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen ve bugünlere gelmemde payı olan sevgili aile bireylerime minnet, saygı ve şükranlarımı sunuyorum.

Hayatımın her aşamasında bana destek olan ve okumam için ellerinden geleni yapan, tez aşaması döneminde birer yıl ara ile ebediyete uğurladığımız sevgili annem Gülizar ve sevgili babam Halis ATAMAN'ı minnetle anıyorum.

Songül Ataman Arslan
TUNCELİ-2021

İÇİNDEKİLER

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	I
TEŞEKKÜR.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
TABLolar LİSTESİ	V
RESİMLER LİSTESİ	VI
KISALTMALAR LİSTESİ	VII
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	IX
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Problemi	3
1.2. Araştırmanın Önemi ve Amacı.....	3
1.3. Sınırlılıklar.....	4
2. YÖNTEM	5
2.1. Araştırmanın Modeli	5
2.2. Evren ve Örneklem.....	5
2.3. Veri Toplama Aracı	7
2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi	7
3. KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	8
3.1. Alevilikle İlişkili Temel Kavramlar	8
3.2. Alevi Topluluğu.....	11
3.2.1. Nusayriler (Arap Alevileri)	14
3.2.2. Zaza Alevileri	16
3.2.3. Kürt Alevileri.....	18
3.2.4. Türkmen Alevileri	18
3.2. Aleviliğin Kısa Tarihi.....	19
3.2.1. Osmanlı Dönemi.....	20
3.2.2. Cumhuriyet Dönemi	21
3.3. Alevilikte Yapı ve Ritüeller.....	23
3.3.1. Ocakzadelik	23
3.3.2. Musahiplik.....	24
3.3.3. Kirvelik.....	27
3.3.4. Cem ritüeli	28
3.3.5. Ziyaret ve kurban.....	31
3.3.6. Nikah, evlilik ve düğün	33
3.3.7. Düşkün ve düşkünlük kavramları	34
3.3.8. Doğum ve ölüm (hakka yürüme erkanı).....	37
3.3.9. Perşembe gününün önemi.....	39
3.4. Dersim Aleviliği	39
3.4.1. Dersim Alevi ocakları.....	42
3.4.1.1. Kureyşan.....	44
3.4.1.2. Sey Sabun	46
3.4.1.3. Derviş Cemal	47
3.4.1.4. Dewres Gewr	47
3.4.1.5. Celal Abbas	47
3.4.1.6. Sıx Hemed	48
3.4.1.7. Baba Mansur (Bamasur).....	48
3.4.1.8. Ağuçan.....	49

3.4.1.9. Şıx Çoban	49
3.4.1.10. Sarı Saltık	49
3.4.1.11. Pir Sultan	50
3.4.1.12. Munzur Baba	50
3.4.1.13. Şıx Delil Berxecan.....	50
3.4.2. Bayramlar, kutlamalar, anmalar	50
3.4.2.1. Gağan (Kalkək, Qal Gağan)	50
3.4.2.2. Hızır Ayı ve oruçları (Rozê Xızırı /Xeylaşi)	51
3.4.2.3. Ana Fatma Orucu (Rozê Ana Fatma)	51
3.4.2.4. On İki İmam Oruçları	52
3.4.2.5. Ziyaretler	52
3.4.2.5.1. Düzgün Baba	53
3.4.2.5.2. Munzur Gözeleri.....	53
3.4.2.5.3. Golê Çetu.....	54
3.4.2.5.4. Ana Fatma	55
3.4.2.6. Bahar kutlamaları	55
3.5. Dersim Aleviliği konusunda yapılmış çalışmalar.....	56
3.5.1. Yurtdışı çalışmalar.....	56
3.5.2. Yurtiçi çalışmalar	58
4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI	60
4.1. Ocakzadelik	61
4.2. Musahiplik	65
4.3. Kirvelik.....	68
4.4. Cem ibadeti.....	70
4.5. Ziyaret ve kurban kültü	75
4.6. Nikah ve düğün.....	79
4.7. Düşkün ve düşkünlük	81
4.8. Cenaze kaldırma	84
4.9. Perşembe gününün yeri ve önemi.....	88
5. SONUÇ	90
6. KAYNAKÇA.....	93
ÖZGEÇMİŞ	
EKLER	

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1 Dersim seyitlerinin demografik özelliklerinin dağılımı	7
Tablo 3.1 Dört ikrar, dört makam, dört kapı, dört mana	44
Tablo 3.2. Kureyşanların yerleşik oldukları köyler	45
Tablo 3.2'nin devamı. Kureyşanlıların yerleşik oldukları köyler	46

RESİMLER LİSTESİ

Resim 3.1. Cem ritüellerinden kareler	30
Resim 3.2. Kureyşbaba Ocağı	46
Resim 3.3. Baba Munsur Ocağı	48
Resim 3.4. Düzgün Baba Dağı.....	53
Resim 3.5. Munzur Gözeleri, Ovacık.....	54
Resim 3.6. Golê Çetu	54
Resim 3.7. Ana Fatma ziyaretgahı, Dersim	55
Resim 4.1. Görüşme yapılan Dersim seyitleri.....	60

KISALTMALAR LİSTESİ

AT	: Avrupa Topluluğu (Toplulukları)
akt.	: aktaran
ark.	: arkadaşları
bkz.	: bakınız
çev.	: çeviren
der.	: derleyen
edit.	: editör
haz.	: hazırlayan
kar.	: karışık
MÜSBİD	: Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
vb.	: ve benzeri
yy.	: yüzyıl

ÖZET

Alevilik konusunda son yıllara ait oldukça fazla yayın ve çalışma bulunmaktadır. Türkiye’de yaşamakta olan ve diğer topluluklara göre kendine özgü farklılıklar gösteren bir toplum yapısına sahip olan Aleviler, uzun zamanlar içine kapanık bir yaşam şekli sürmüşlerdir. Modernleşmeyle beraber, göçler ve kentleşme gibi faktörlerin de etkisiyle Dersimli Alevi toplumunda çok boyutlu değişimler gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, araştırmacının kendisinin de ait olduğu Dersim Alevi toplum yapısında meydana gelen değişimlerine olan merakı motivasyon kaynağı olmuştur. Niteliksel alan çalışması yapılarak, özellikle Dersimli Alevi seytillerin değerlendirmeleri ve bakış açıları esas alınarak Alevilik konusunda akademik bir araştırma ile bu alanda bir nebze de olsa katkı sağlamak amaçlanmıştır. Yanı sıra, Tunceli’de yaşanan Aleviliğin hangi boyutlarda olduğunu ortaya koymak hedeflenmiştir. Araştırmada, Dersim ocakzadelerinden elde edilen bilgilerle Dersim Aleviliğinin toplumsal yapı ve ritüellerinin geçmiş ile bugün arasında bir karşılaştırması yapılmıştır.

Yöntem olarak nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Görüşmelerde yöneltilen sorular yarı yapılandırılmış görüşme tekniğine göre hazırlanmış ve mülakat yapılacak kişilerin seçimi için amaçsal (monografik) örneklem kullanılmıştır. Örnekleme türünün seçilmesindeki amaç, Dersim kültürü ve inanç sistemi hakkında bilgiye sahip olduğu düşünülen ocakzadelerle derinlemesine çalışılmasına imkân sağlamasıdır.

Araştırma konusu çerçevesinde bölgede yaşanan sıkıntı ve sorunların nedenlerini irdeleyerek durum analizleri de yapılmıştır. Eksenin değişim ve dönüşüm olduğu bir çalışma etkenlerden soyutlanamaz, dolayısıyla bu etkenlerin de dile getirilmesi önem arz etmektedir. Birçok bileşenin bir arada veya paralel incelenmesi gerektiği durumlarda değişimle bağlantılı gelişmelere de geniş yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Alevilik, Dersim, ritüeller

ABSTRACT

Structure and Rituals of Dersims Alevism from the Seyits' Perspektive

Many works have been published on Alevism in recent years. There are differences between Alevis, who lived in closed communities for a long time, and other communities in Turkey which have unified structures. Along with modernization, multidimensional changes took place in the Alevi society in Dersim because of factors such as migration and urbanization. In this context, the interest of the researcher for the changes that took place in the Alevi social structure in Dersim, which she belongs to, has been a source of motivation for her. When we conducted this qualitative study, we focused on the analyses and point of view by Alevi Seyites from Dersim and we aimed to contribute to some extent to this field with a study on Alevism. In addition, our goal was to understand different aspects of Alevism in Tunceli. In our research, we compared the social structure and rituals of Dersim Alevism in the past and nowadays on the basis of information obtained from Ocak representatives, which are considered as religious dignitaries by Alevis in Dersim.

We used one of the qualitative research methods, in-depth interview. We prepared the questions according to semi-structured interview technique and we used a purposeful sampling to select our interviewees. The reason behind this is that it provides the possibility to study intensively with Ocakzades, which are considered as people who know Dersim culture and belief system.

As a part of this research, the reasons behind the troubles and problems in the region were examined and analysed. A study in which the main focus is change and transformation cannot be understood without taking into account divers factors. Therefore, it is important to consider them. When it is necessary to analyse together and at the same time many factors, the developments related to change are also widely covered.

Key words: Alevism, Dersim, rituals

1. GİRİŞ

Alevi öğretisine göre tüm canlıların içinde “ilahi” bir güç vardır. Bu nedenle insanın yüzünün Hakk'ın yüzü olduğuna inanılır ve cem törenlerinde çocuk-kadın-erkek yüz yüze oturulur. Bu inanışa göre, tüm canlılar din, etnik köken, cinsellik vb. ne olursa olsun saygı ve sevgiyle muamele edilmelidir. Alevi öğretisi, insanın karar ve inanç özgürlüğüne dayanmaktadır.

Dünya literatüründe Alevi, Alevilik ve Alevi öğretisi üzerine çok çeşitli tartışmalar ve yazın yer almaktadır. Bunların çoğu, Aleviliği kendi dinlerine yakın tanımlar verme çabasıdır. Özellikle Alevilerin İslamiyet öncesi dönemlerde Hristiyan dinine mensup topluluklar olduğu savı yaygındır. Bu bağlamda, “Alevilik kavramı, Aleviliğin kökeni, problemleri, Alevi kültür ve inanışları” tartışmaların konu başlıklarını oluşturmaktadır. Hem çevre din ve kültürlerce hem de Aleviliğin kendi anlayışlarındaki farklılıklar nedeni ile açık bir tanımını yapmak zorlaşmaktadır.

Türkiye’de Alevilik hakkında farklı tanımlar yapılmakta ve Alevi kimliği üzerine şu tartışmalar yürütülmektedir. Bir kısmı Alevi inancını İslam geleneğinin bir parçası olarak, bir kısmı da Aleviliği İslam'dan bağımsız bir kültürün parçası olarak görmektedir. Üçüncü yaklaşım ise Aleviliği dini bağlam dışında, hümanist ideallere sahip kültürel bir topluluk olarak tanımlayarak Aleviliğin “muhalif” yönüne vurgu yapmaktadır. Bu tartışmalar tezin içinde birbirine üstünlük atfedilmeden değerlendirilecek ve neden farklı algılandığı ayrıntılı olarak tartışılacaktır.

Genelde Türkiye’de yaşayan Alevi Türkler (Bektaşiler, Tahtacılar, Çepniler vs.), Alevi Araplar (Nusayriler), Alevi Zazalar (Kırmancılar), Alevi Kürtler (Kurmanclar) için aynı tanımlama kullanılmıştır. Zaza Alevilerin kendi dillerinde “ma Alevime” (biz Aleviyiz) tabiri çok nadir durumlarda kullanılmaktadır. “Ma Saresurime” (biz Kızılbaşız) ise kullanılmaktadır. Daha sık kullanılan kavram Zazaca konuşan ve Alevi olan toplumu tanımlayan “Kırmanc” kavramıdır. Kendi dillerinde kimlikleri sorulduğu zaman “ma Kırmancime” (biz Kırmancıız) şeklinde cevaplanır. Türkçe sorulduğunda ise Kırmanc’ın yerini Alevi terimi alır. Türkçe konuşmalarda olumsuz olarak algılanan Kızılbaş teriminden ise kaçınılır. Alevi olarak tanımlanan grupların hemen hemen hepsinin kendisine ait bir adı vardır: Bektaşî, Kırmanc, Nusayri vb.

Bu çalışmanın amacı, Dersim¹ ve çevresindeki ocakzadelerin sözlü aktarımına dayanarak, Dersim Aleviliğinde yapı ve ritüellerin ele alınması ve varsa değişimlerin toplumsal boyutlarının ele alınarak nedenlerinin irdelenmesidir.

Nitel araştırma, yorumlamacı ve anlamacı bilim felsefesi alanlarında uygulanmaktadır. Kültür analizleri, konunun derinlemesine incelenmesinde etkili bir yöntem olduğu için nitel araştırmalarda sıkça kullanılmaktadır. Bu çalışmada da nitel araştırma yönteminin derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Bu süreçte araştırmacı algılara ilişkin verilere odaklanmıştır. Görüşülen kişilerin konuyla ilgili algıları değerlendirilmiştir.

Örneklem seçiminde de konuyla ilgili en geniş bilgiyi sağlayacak kişilere ulaşmak araştırmacının ihtiyaç duyduğu bilginin ne kadarına ulaşabildiğine bakılmaktadır. Bu bağlamda, geleneksel Dersim Aleviliğinde ritüeller ve sosyal yapılar konusunda en iyi bilgiyi verebilecek seyitlere² ulaşmaya çalışılmıştır. Örneklem seçimi amaçsal örnekleme dayalı gerçekleştirilmiştir. Araştırma için seçilen örneklemde daha fazla bilgi sunacak görüşmecilerin seçiminin yanı sıra seyitlerin ulaşılabilirliğine de bakılmıştır. Evreni temsil edebileceği düşünülen grup olarak Dersimli Ocakzadeler seçilmiş ve onlarla görüşme gerçekleştirilmiştir.

Veriler araştırmacı tarafından, Dersimli Ocakzade seyitler kendi evlerinde ziyaret edilmek sureti ile alınmıştır. Mülakatlar bireysel olarak yapılmıştır. Görüşmecilere araştırmanın yapılış amacı hakkında genel bilgi verilmiştir.

Bu çalışma üç ana kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda kuramsal çerçeve içerisinde öncelikle Alevilikle ilgili temel kavramlar açıklanmaya çalışılarak Alevi topluluğuna ilişkin yaygın olarak tartışılan üç yaklaşıma (Devletin bakış açısı, Cem Dergisi'nin savunduğu anlayış ve Aleviliği İslamiyet'in dışında tanımlayan sosyalist yaklaşım) yer verilmiştir. Tezde bu yaklaşımların hiçbirisi esas alınmamıştır. Alevilerin kendi kimliklerini algılayış biçimleri ve tanımlamaları esas alınarak çalışma yürütülmüştür. İkinci kısımda; Dersim Alevi Ocaklarının yapısı ve ritüeller (cenaze, bayram, anma törenleri ve kutlamaları) detaylandırılmıştır. Buna ek olarak konunun literatürdeki karşılaştırmasını

¹ Bu çalışmada Tunceli yerine eski adı Dersim kullanılmıştır.

² Seyit/seytlik Hz. Ali ve Hz. Fatma soyundan gelenler için kullanılan genel bir kavramdır (URL-1, 2020). Bu kavram Dersim'deki Ocakzade pir, mürşitler ile dedeler için de kullanılmaktadır. Bu tezde pir ve mürşitlerin istekleri doğrultusunda araştırmacı tarafından seyit kavramı kullanılmıştır. Gezik'e (2013) göre, "mürşit, pir ve rehber makamlarını içeren bir yapıya sahip olan seyitlik "babadan oğula geçen kalıtsal aktarıma" dayanmaktadır. Duruma talip açısından bakıldığında ise "her Alevinin (talip olan) babadan devraldığı bir mürşit, pir ve rehber bağı vardır." Bu bağa ikrar denilmektedir ve bu bağı koparan kişiler toplum tarafından ağır yaptırımlarla karşılaşır ve düşkün ilan edilirler.

yapabilmek için yurtdışı ve yurt içi araştırma ve yayınları incelenmiştir. Son kısımda ise elde edilen bulgular analiz edilerek araştırmanın genel sonuçları değerlendirilmiştir.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

İslamiyet'te Sünniler ve Şiiler dışında, kendilerini kısmen de olsa Müslüman olarak tanımlayan, ancak İslam Ortodoksluğu tarafından kabul edilmeyen, sadece belli kesimler tarafından kabul edilen çok sayıda topluluk mevcuttur. Bunların başında Aleviler gelmektedir. Aleviler Türkiye nüfusunun yaklaşık dörtte birini oluşturmaktadır. Türkiye'de Alevi olmayan halklar, Alevi vatandaşların dini ve kültürü hakkında hala yeterli bir bilgiye sahip değildirler. İslam'ın beş şartının gerektirdiklerini yerine getirmediklerinden dolayı Aleviler, Sünniliği benimsemiş insanlarca tam Müslüman kabul edilmemektedir.

Alevilerde iki eğilim mevcuttur. İlki kendilerini İslamiyet'e dahil etme ve İslamiyet'in dışında tanımlama. Bu iki eğilimin özellikle son dönemlerde siyasi/ideolojik düşüncelerin de etkisiyle fikirsel çatışması yoğunlaşmıştır. Bu fikir çatışması ekseninde Alevi inanç biçimi ve kültürü oluşmuştur. Sünniliğe ve mevcut otoriteye yakın duran yapılardan sol/sosyalist düşünceleri öne çıkaranlara kadar çok çeşitli Alevi derneği mevcuttur. Bütün bu organizasyonlar kendilerini Alevilerin temsilcileri olarak görmektedirler. Dersim Alevilerinin ocaklar, seyitler gibi dini üst kurumlarının bu konulardaki görüşleri ise küçük farklılıkların haricinde aynıdır ve tezin akışı içerisinde detaylandırılacaktır. Yöresel doğal inanç motiflerin kutsallaştırılabildiği Dersim'de birkaç etkenin bileşimiyle son otuz kırk yılda büyük yurtiçi ve yurtdışı göçlerde seyitlerin de Alevi öğretilerini sonraki kuşağa aktarılmasına yol açmıştır. Bunun sonucu olarak da genç kuşaklar farklı kültürlerle etkileşim içine girerken kendi kültür ve inanç biçimlerine yabancılaşmışlardır. Bu durumun Alevi topluluğunun inançsızlıkla suçlanmasına yol açmıştır.

1.2. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Çalışmada bu konuya ışık tutmak ve ilerideki araştırmalar için teşvik edici olmak amaçlanmıştır. Diğer bir amacı ise Dersim Aleviliğini Dersimli seyitlerin bakış açısıyla ele almaktır.

Araştırmacının konuya olan ilgisi Alevilik ve özellikle Dersim Aleviliğinde ritüellerin uygulama alanlarına olan merakıdır. Bu konuda yapılacak bir çalışmada pir ve mürşitlerin önemli ve değerli bilgiler verecekleri yönündeki inançla konuya olan ilgi daha da artmıştır. Birinci kaynakların düşünceleri haricinde konuyla ilgili temel kaynaklar da detaylı ve dikkatli bir şekilde incelenerek araştırmaya dahil edilmiştir.

Bunun yanı sıra dijital çağ ya da bilgi çağı dediğimiz dönemde teknoloji hızla evrimleşmektedir. Hızlı değişim, yerel kültür unsurlarının kayıt altına alınmasını ve dijitalleştirmeyi kaçınılmaz kılmaktadır. Bu bağlamda yerel Alevilik kodlarının da hızlı bir biçimde kayıt altına alınmasını zorunlu hale getirmektedir. Küreselleşme süreciyle toplumlar orijinal kimliklerini, kültürlerinin temelini oluşturan kodları kaybetme tehdidi ile karşılaşmışlardır. Dijitalleştirme ve bilgilerin kayıt altına alınması yoluyla bu tehlike bertaraf edilebilir. Bu noktada Dersimli seyitlerin aktardığı çok önemli ve değerli dini, sosyal ve kültürel bilgiler kayıt altına alınmıştır.

1.3. Sınırlılıklar

Bu çalışma sadece 13 seyitle yapılabilmektedir. Dolayısıyla bu verilerle genellemelere varmak mümkün olmamaktadır. Daha çok bilgiye erişmek için bir grup araştırmacı ile çok sayıda görüşmeciye ulaşmak gerekmektedir. Bunun yanı sıra çalışmaya taliplerin de dahil edilmesi araştırma açısından önem arz etmektedir. Çalışmanın sadece yüksek lisans tezi olması nedeniyle bu noktalar konu dışında tutulmuş, Dersim ve çevresinde görüşmeyi kabul eden seyitler ile gerçekleştirilen görüşmelerle sınırlandırılmıştır.

İlk kez Çin'in Wuhan kentinde görülen, 11 Mart 2020 itibariyle Türkiye dahil diğer birçok ülkeye yayılmış olan ve pandemi olarak tanımlanan yeni korona virüs salgını ve sonrasında devam eden süreç nedeniyle görüşmecilere ulaşılmasında sorunlar yaşanmıştır. Yapılan bazı görüşmeler maske takıldığı için sıkıntılar yaşanmıştır. Örneğin, seyitler taktıkları maskeden dolayı rahat konuşamamış ve seslerinin çok net olarak araştırmacı tarafından duyulamamasında zorlanılmıştır.

Bu çalışmaya başlarken seyitlerin eşleri ve kız kardeşleri ile de görüşmeler yapılması planlanmıştı. Ancak yukarıda belirtilen elverişsiz şartlardan dolayı mülakatlar gerçekleştirilememiştir. Dolayısıyla Dersimli Analar ile mülakat yapılamaması bu çalışmanın sınırlılıklarındadır.

2. YÖNTEM

Nitel araştırmalar geçmişte veya günümüzde çevrelerindeki aktörlerin davranışlarını, bakış aıllarını ve eylem mantığını kavramayı ve anlamayı amaçlayan sorularla ilgilenir. Bu bağlamda özellikle güdüler ve tutumlar incelenmektedir. Nitel araştırma, ayrıca bilimsel literatürde ve ilgili çalışmalarda tartışmanın arka planında yorumlanan bireysel vakaları ele almaktadır (Yüksel ve ark., 2007).

Nitel araştırma yöntemi yorumsamacı (hermeneutik) yaklaşıma dayanmaktadır. Bu yöntem son yıllarda sosyal bilimler alanında en çok tercih edilen metottur. Bunun yanı sıra katılımcı gözlem ve derinlemesine görüşme teknikleri bu yöntemde en sık kullanılan veri toplama teknikleridir (Yıldırım ve şimşek, 2016: 69). Ayrıca yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış görüşme soruları da yine tipik veri toplama teknikleridir. Ancak nitel görüşmelerin hazırlanması ve uygulanması sürecinde bireysel ve grup görüşmeleri arasında temel bir ayrım yapılmalıdır (Yüksel ve ark., 2007).

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, araştırmalarda sıkça tercih edilen ve uygulanan tarama modeli tercih edilmiştir. Tercih edilen bu modele göre, var olan bir durum betimlenerek açıklanmaktadır. Araştırmada kullanılan verilere ve bireylere müdahalede bulunulmamış, olay ve olgular değiştirilmemiş olduğu gibi çalışmaya alınmıştır.

2.2. Evren ve rneklem

İlk defa sosyal bilimlerde ve sosyolojide kullanılan anlama ve yorumlaya dayalı nitel araştırma yöntemi ve teknikleri, günümüzde farklı disiplinlerce de sıkça tercih edilmektedir. Bu alışma için konu, durum hakkında bilgi sahibi olduğu dşnlen kişiler görüşme için seçilmişlerdir. Bu nedenle Dersim ve çevresinde bulunan farklı ocaklardan farklı nitelikteki seytillerin tecrübe, deneyim ve bilgilerine ulaşabilmek için amaçsal örneklem tekniği seçilmiştir.

Bu çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme türünde, araştırmacı soruları önceden hazırlamıştır. Ancak mülakat sırasında da görüşülen kişiye kısmi esneklikler sağlanmış, çalışma için gerekli

olduğu düşünölen önemli bilgilerin kazanımı için görüşmeciye müdahale edilmemiştir. Bu nedenle bazı ilave sorular sorulmuş ve ilgili konu üzerinde tartışmaya izin verilmiştir. Araştırmada kullanılan görüşme tekniğı, derinlemesine mülakattır.

Çalışmanın evrenini Dersimli ocak sahibi seyitler oluşturmuştur. Örnekleme ise, olasılıklı olmayan (olasılıksız) örnekleme yöntemlerinden amaçsal örnekleme türüdür. Çalışmaya katılmayı gönüllü olarak kabul eden Dersimli pir, mürşit ve rehberlerden toplam 13 kişi ile görüşölmüştür. Araştırmada örnekleme seçiminde, görüşmeye katılacak kişilerin bölgede pirlık yapmış veya yapıyor olmalarına önem verilmiştir. Konu hakkında bilgi sahibi olmaları da diğör bir önemli kriterdir. Görüşmeler seyitlerin evlerinde gerçekleştirilmiştir. Görüşmecilerden, çalışmada gerçek adlarının kullanılması için izin alınmıştır.

Tablo 2.1. Dersimli seyitlerin demografik özelliklerinin dağılımı

İsim	Cinsi -yet	Doğum Tarihi	Medeni Durum	Eğitim Durumu	Meslek	Bağılı Bulunduğı Ocak
Ali Ekber Yurt	Erkek	1976	Evli	Y. Lisans	Cem Evi Başkanı	Sarı Saltuk
Aziz Öz	Erkek	1943	Dul	Okumamış	Çiftçi	Ağuşan
Binali Büklü	Erkek	1958	Evli	İlkokul	Emekli İşçi	Kureyşan
Haydar Emire	Erkek	1945	Evli	İlkokul	Çiftçi	Derviş Cemal
Haydar Kılıç	Erkek	1949	Evli	Lise	Emekli	Baba Mansur
Hüseyin Erdoğan	Erkek	1934	Dul	İlkokul	Emekli Çiftçi	Şıx Delil Berxecan
Hüseyin Gözcü	Erkek	1955	Evli	Üniversite	Emekli Öğretmen	Kureyşan
Mahmut Ayık	Erkek	1958	Evli	İlkokul	Emekli Bankacı	Baba Mansur
Mehmet Çelebi	Erkek	1933	Evli	İlkokul	Emekli	Pir Sultan
Musa Küçük	Erkek	1933	Evli	İlkokul	Emekli Çiftçi	Sey Sabun
Süleyman Coşkun	Erkek	1945	Evli	İlkokul	Emekli Muhtar	Derviş Cemal
Turabi İnce	Erkek	1931	Evli	İlkokul	Emekli Çiftçi	Derviş Cemal
Zeynel Batar	Erkek	1952	Evli	İlkokul terk	Emekli	Celal Abbas

Dersim seyitlerinin demografik özelliklerinin dağılımının verildiğı Tablo 1.1’de görüşmelere katılan seyitler 89 ile 44 yaşları arasındadır. Bu çalışma için dokuz ocağı

mensup 13 kişi ile mülakat yapılmıştır. Hepsi erkek olan görüşmecilerden sadece iki kişinin eşleri vefat etmiştir (dul), on bir kişi evlidir. Bu pirlar arasından boşanan olmamıştır ancak eşi vefat ettikten sonra evlendikleri bilgisini veren seyitler mevcuttur. Eēitim durumuyla ilgili maddede verilen bilgilere göre; yedi kişi ilkokul mezunu, biri ilkokul terk, bir seyit yüksek lisans mezunu, bir kişi niversite mezunu ve bir kişi de lise mezunudur. Katılımcıların çoēu emekli olmuştur, üç kişi çiftçilik yapmaktadır. Bir seyit ise Tunceli Cem Evi Bařkanlıēını yapmaktadır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Nitel araştırma yöntemlerinde yapılandırılmış ve yarı yapılandırılmış görüşme teknikleri tipik veri toplama teknikleridir. Bu araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniēi kullanılmıştır.

Araştırmaya başlanmadan önce görüşmede kullanılacak mülakat soruları pilot çalışmaya tabi tutulmuştur. Pilot çalışma sonrasında bazı sorularda deēiřikliēe gidilmiş ve bazı sorular da soru listesinden çıkartılmıştır. Bunun yanı sıra, veri toplama aracı iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda demografik özellikler yaş, cinsiyet ve eēitim durumu gibi kişisel bilgileri elde etmek için sorular hazırlanmıştır. İkinci kısımda ise araştırmacı literatür tarayarak konuyla ilgili sorular oluşturmuştur. Çalışmada açık uçlu sorular sorulmuş ve görüşmeler kaydedilmiştir.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Sosyal bilimler alanında nitel araştırma yönteminde görüşme yapılacak kişilerin seçimi araştırma sorularına, yapılacak mülakat sayısı ise bilgiye ve araştırma konusuna dayanmaktadır. Uzman görüşmecilerin seçimi için öncelikle araştırma konusunda bilgili kişiler seçilmiştir. Görüşmeciler mülakat öncesinde araştırmanın konusu, neden ve niçin yapıldıēı ve toplanan verilerin nerelerde kullanılacaēı, kişinin neden seildiēi hakkında bilgilendirilmiştir. Mülakatlar yüz yüze yapılmıştır. Bu süreçte katılımcıların onayı ile tümünün ses kaydı alınmıştır. Çalışmada ocak pirlarının anlatımları esas alınarak, Dersim Aleviliēinde toplumsal yapı ve ritüeller betimsel yorumlama tekniēi ile analiz edilmiştir.

3. KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Bu bölümde beş alt başlık yer almaktadır. İlk kısımda Alevilik ve Alevilik inancı ile ilişkili kavramlardan bahsedilecektir. İkinci alt başlıkta Türkiye’de yaşayan en kalabalık Alevi toplulukları kısaca anlatılacaktır. Aleviliğin kısa tarihi, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi olmak üzere iki başlık altında ele alınacaktır. Alevilikte ritüeller ve toplumsal yapılar alt başlıklar halinde dördüncü bölümde açıklanacaktır. Bu bölümün beşinci alt başlığında, Dersim Aleviliği konusunda yapılmış yurt içi ve yurt dışı çalışmalara değinilecektir.

3.1. Alevilikle İlişkili Temel Kavramlar

Alevi kavramı farklı tanımlarla birlikte günümüzde daha çok Hz. Ali taraftarı (Kaplan, İ., 2004: 11) olarak bilinen inanç toplulukları için kullanılmaktadır. “Alevi (Alewi) kelimesi “(1) Ali ile Fatima’nın sülalesinden olanlar ve (2) Ali’ye intisap ve tarafgirlik edenler” (Dressler, 2016: 3-5) ile tarif edilirken, Kamus- i Türki’de (URL-2, 2020) “Kızılbaş (qızılbaş) سور-ه سر sürh-ser kavramını (f.b.s ve i.) 1. Kızılbaş (Bkz. râfîzî) 2. kırmızı başlık” olarak tanımlanmaktadır. Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde de “Hz. Ali’ye bağlı olan kimse” (URL-1, 2020) tanımlaması yapılmaktadır. İslam Ansiklopedisi ise “Hz. Ali’ye bağlılık noktasında birleşen çeşitli dinî ve siyasî gruplar için kullanılan bir terim” (URL-3, 2020) şeklinde ele alarak, dini içeriğe bir de siyasi grupları eklemektedir. Kimi çalışmalar da Alevi topluluğunu eski İran dinleriyle ilişkilendirmektedir (Kaplan, İ., 2004). Genel kavram itibarıyla “Alevilik, etnik kimlikler üstü ve onlardan farklı katkılarla şekillenmiş bir inanç kimliğidir” (Aydın, 2013: 201-202).

Alevilik hakkında yapılan çoğu yorum Alevilerden gelmemekte ve ideolojik temellidir. Karakaya-Stump da (2016: 2-3) Alevilik üzerine yazılmış yayınların büyük oranda “özcü ve tarih dışı” olarak nitelendirmektedir. Bunun nedenlerinin başında kavramsal ve verisel temellerinin zayıf olmasına bağlamaktadır. Araştırmaların çok azı sistemli bir arşiv çalışması ile güvenilirliğini sağlamıştır. Bazı bilimsel araştırmalar genellikle politik baskıya maruz kalmakta ve net sonuçlar verememektedir.

Yapılan çalışmalarda, artık çeşitli Alevi topluluklarının kendilerini nasıl tanımladıkları üzerinde de durulmaktadır. Kürtçe ve Zazaca konuşan Kızılbaş Alevilerin büyük bir kısmı kendilerini Kırmanc yerleşim yerlerini de Kırmanciye (Zazaca-Dêsim)

olarak tanımlamaktadır. Bu topluluklar ile Bektaşî, Tahtacı gibi diğer Alevî toplulukları arasında çok derin olmayan bazı farklılıklar bulunmakla birlikte (Yıldırım, 2018b), ortak yanları çok daha fazladır. Kimi yörelerde hepsi için kimi yörelerde ise sadece Zaza ve Kürt Alevileri için kullanılan Kızılbaş kavramı da oldukça yaygındır. Avrupalıların Amerika yerli halklarını hala Indian “Hindistanlı” olarak tanımlamaları da yüzlerce dili konuşan topluluklar için genel bir kavramdır. Literatüre yerleşen Alevî kavramı da bu kullanımdan çok farklı değildir.

Alevilere tarih boyunca farklı isimler verilmiştir. Yıldırım’a (2018b) göre, bazı kaynaklar “Kızılbaş” teriminin 16. yüzyılda İran’da hüküm süren Safevî döneminden geldiği üzerine durmaktadır. Bugünkü Alevilerin ataları Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşadıkları halde Safevîleri desteklemişlerdir. Safevî tarikatının müritleri ise Erdebil Sufileri olarak bilinmektedir. Şeyh Haydar döneminde Şeyh Cüneyt’e bağlı Sufilere taktıkları kırmızı başlık nedeni ile “ona Tdj-i-Haidari veya Haidari Cap adını verdiler ve Türkçede Kızıl anlamına geldiği gibi Kızıl, bu kutsal beden Kızıl Daş veya “Kızılbaşlar” olarak anıldı (Ross, 1896: 255). Bunun üzerine Şeyh Haydar’ın müritleri kırmızı renkli Tac-ı Haydari olarak ünlenen on iki parçalı bu şapkayı takmışlardır. Bu on iki katman On iki İmamları simgeler. “Kızılbaş” ismi çoğu kaynakta Şeyh Haydar ve savaşçılarının taktığı on iki dilimli kırmızı bir başlık ile ilişkilendirilir.

Melikoff (2006) günümüz Alevilerini “Bektaşî-Alevileri” ve “Kızılbaş-Alevileri” olarak sınıflandırmaktadır. “Bektaşî-Aleviler”, hükümetle daha sıkı ilişkiler kurdukları için Sünnî İslam’dan daha fazla etkilenmiş görünmektedir. Mevcut iktidarla birlikte çalışma resmi kurumsallaşmayı da beraberinde getirmiştir. Kurumsallaşmadan dolayıdır ki kendi dini inanışları hakkındaki yazılı kaynakları daha çoktur. Öte yandan “Kızılbaş-Aleviler” ise dini inançlarını sözlü olarak iletmek zorunda kalmışlardır, çünkü mevcut otoritenin şiddetine daha çok maruz kalmışlardır ve yazılı kaynakları yok edilmiştir. Özellikle Ulus-Devlet modeli Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan sonra modern Bektaşîlik hem dilsel hem de kültürel olarak Türklüğü ön plana çıkarmıştır. “Bektaşî-Alevileri” tarikat olarak düzenlenmiş, dergâh ve tekkelerde dervişler tarafından temsil edilmiştir. “Kızılbaş-Alevilerinde” ise ocak sistemi mevcuttur. İbadetler mürşit, pir ve rehberler tarafından yönetilir (Yıldırım, 2018b: 232-239; Melikoff, 2006: 56). Bu iki akım arasında özellikle Avrupa’da Alevilik adı altında son zamanlarda her ne kadar bir kurumsallaşmaya gidilmişse de dilsel kimlik ağırlıklı kopmalar yaşanmıştır. Bunun en bariz örneği 1990’larda kurulan Dersim Dernekleri (URL-4, 2020) örgütlenmesidir.

Yalçinkaya (1996: 3), farklı toplumsal çevrelerce Aleviler üzerinde düşünülen üç farklı tasarımdan bahsetmektedir. Birinci tasarım, “Resmi Alevilik” tasarımıdır ve bu yaklaşım “Kültür, Milli Eğitim, içişleri ve hatta Dışişleri Bakanlıklarının söyleminde ve uygulamalarında” yer almaktadır. Avrupa Topluluğu’na (AT) girmek için Alevilerin kullanıldığını belirten Yalçinkaya, Reha Çamuroğlu’nun (1991a: 10) “Bizde şeriat devleti kurulamaz. Korkunuz boşuna, çünkü bizde Aleviler var.” açıklamaları bu yaklaşım tarzına aittir. Yine “Aleviliğin ayrı bir mezhep olmadığını” her fırsatta dile getiren Diyanet İşleri Başkanlığı da aynı yaklaşımı savunmaktadır. Bu tür söylemler, Alevilerin Türk Müslümanlar olduğu şeklindeki algılanış biçiminde de görülmektedir. Yalçinkaya’ya göre, ikinci yaklaşım “Cem Dergisi” ve çevresinde savunulmaktadır. Bu tasarım Aleviliği Resmi İslam’ın dışında “gerçek İslam dini” olarak sunmaktadır. Üçüncü yaklaşımı savunanlar ise, “daha çok sosyalist ve sosyal-demokrat çevrelerde” görülmektedir. Diğer yaklaşımların tersine Aleviliği inanç yapısının dışında toplumsal muhalif yapısı ile ele almaktadır. Bu algılama biçiminde Aleviler ve Alevilik, “ilerici-devrimci-muhalif” olarak görülmektedir (Yalçinkaya, 1996: 3-5).

Bazı araştırmalar Alevi öğretilerinin ve bu öğretilerin dayandığı eski Şii ve Sufi köklerinin Heterodoks-İslami özellikler taşıdığını vurgulamaktadır. Bu noktada Dressler (2016) 20. yüzyılın başlarında geliştirilen bu tür Alevilik okumalarının sorgulanmadan alınarak halen yeniden yazılmasını eleştirmektedir. Bu eleştirisinde, Alevilik üzerine tartışmaların “dini ve etno-millî” açıklamalarının, Alevilik inancının çok da derinlemesine inilmeden, kabaca İslam’ın bir kolu olarak açıklanmasının neden ve sonuçları üzerinde durulması gerektiğini belirtmektedir (Dressler, 2016: 10-11).

19. yüzyılın ortalarında Anadolu’ya gelen seyyahlar (özellikle Amerikalı misyonerler) Anadolu’da ve doğu vilayetlerinde karşılaştıkları Kızılbaş toplulukların³ inanç, yaşam biçimleri ve adetleri karşısında etkilenmişlerdir. “Kızılbaş-Aleviler” kimi batılı yazarlar tarafından gizli Hristiyan toplulukları olarak da lanse edilmişler. Kimi misyonerler açısından da Alevi topluluklar, yörede yaşayan Ermeniler vasıtasıyla Hristiyanlığı kolayca kabul edebilecek topluluklar olarak görülmekteydiler (Gül, 2015). Sonrasında Alevilerin erken dönem Hristiyan toplulukları ve eski Anadolu halk grupları oldukları gibi söylemler ile yeni tartışmalar başlamıştır. Bu dönemden sonra Türk milliyetçi yazarlar, batılı seyyahların bu tür yazılarını kesinlikle reddederek, Kızılbaş-

³ Bu dönemde kullanılan “Kızılbaş” kavramı Rıza Yıldırım’ın “Geleneksel Alevilik” kitabındaki “erken dönem Kızılbaşlık” için kullanılmıştır.

Alevilerin Türk olduğunu ispatlama çabasına girmişlerdir (Dressler, 2016: 10-11; Yıldırım, 2018b).

Aleviliğin özgünlüğünü tartışma ve bunu kabul ettirme 1980’li yıllarda kendini göstermektedir. 1980 ve sonrası Alevilik ve Alevi kültürü üzerine yazılan yayınların artışıyla, Alevilik artık sadece tarih kitaplarında kısaca yer alan konu olmaktan çıkmış, üzerine sayısız araştırma yapılmış, kitap ve makaleler yazılmış, konferans ve seminerler düzenlenmiştir (Karakaya Stump, 2016: 1-2). Bazı üniversitelerde çalışmalar yürüten Alevi Araştırma Enstitüleri (URL-4, 2020), Araştırma ve Uygulama Merkezleri (URL-5, 2020) de mevcuttur.

Bu çalışma Dersim bölgesinde Zazaca-Kürtçe konuşan “Kızılbaş Alevileri” ile ilgili olduğundan, burada sadece “Kızılbaş Alevi” geleneğinin fikirleri ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. “Kızılbaş Alevilerin” inanış biçimi diğerlerinden farklılık göstermektedir. Birkaç temel noktada açıklamak gerekirse, yolu Hak yolu olarak bilinir ve "Raa Haqi-Hakikat Yolu" olarak tanımlanır. “Kızılbaş Alevilerinde” Tanrı ya da ilahi güç insanın kalbindedir ve yaşamın da kaynağı olarak algılanır (Gezik ve Çakmak, H., 2010; Kaplan, İ., 2004). Bu noktada inanç kavramı bağlamında tek tanrılı kavrayışlardan ayırt edilmelidir. Aleviliği diğer tek tanrılı inançlardan ayıran bir önemli özellik de Tanrı ve kulları arasındaki sevgi bağıdır. Tanrının ve ona bağlılığın ibadet figürleriyle değil kalple sembolleştirilmesi bu anlayışın en bariz özelliklerindendir. Tanrı kulunu cezalandıran değil onu seven ve yardım edendir.

3.2. Alevi Topluluğu

Türkiye’de yaşayan Aleviler üç etnik gruba ayrılmıştır: kendilerini çoğunlukla Bektaşî olarak gören Türkmenler, Kürt (Kurmanc) ve Zaza (Kırmanc) ikinci büyük grubu oluşturur; bunlara dışardan daha çok Kızılbaş olarak adlandırılır. Belirleyici fark, “Bektaşî-Aleviler” ile “Kızılbaş-Alevilerin” organizasyon yapısındadır. Birçok kaynakta Bektaşî-Aleviliğin heterodoks bir Tarikat olduğu vurgulanır. Bu anlatı ve ona bağlı halklar büyük ölçüde Türkmen çevrelerinden gelmektedirler. “Ocak” ve bir mürşide, pire ve rehberine bağlı olan Alevi toplulukları, birçok bilimsel literatürde Kızılbaş (Dressler, 2016; Melikoff, 1993; Kaplan, İ., 2004) olarak adlandırılmaktadır. Türk kamuoyuna göre, üçüncü kalabalık Alevi topluluğu ise Suriye sınırında ve Akdeniz kıyısında yer alan Arap Alevilerden (Nusayriler) oluşuyor (Dressler, 2016: 12-14). Türkiye dışındaki Bektaşî-Alevileri,

Arnavutluk başta olmak üzere Balkanlar'da yaşamaktadır. İran Irak sınırında Alevilerle birçok benzer yanları olan ağırlıklı olarak Goranice konuşan Ehli Haq topluluğu mevcuttur. Bektaşî-Alevileri Türkiye'nin çeşitli bölgelerine dağılmışken, Kürt Kızılbaş-Alevileri Dersim ve çevresinde ve Arap-Alevileri de daha çok güney sınırında yer almaktadır (Dressler 2016: 97).

Anadolu'daki Alevi topluluklar için Kızılbaş, Rafîzi, Işık, Mülhid ve Torlak gibi isimler kullanılmaktadır. Anadolu ve balkanlarda yaşamakta olan Tahtacı, Çepni, Amucalı, Bedrettinli olan guruplarında Alevi oldukları bilinmektedir. Ali Yaman'a (1998: 15) göre, Anadolu Alevi gurupları "sözlü geleneğe dayalı Halk İslam'ıdır". Yaman eski inançlara sahip Alevi topluluklarının İslami biçimlerine göre yaşadıklarını söylemektedir. Alevi inanç ve ibadetlerinin, kendine özgü sosyal yapılarının günümüze kadar gelebilmesi de sözlü gelenek yöntemi ile olmuştur.

Gezik (2015: 1) ise Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan ve Alevi olarak nitelendirilen gurupları şöyle sıralamaktadır: "Bektaşiler, Kızılbaşlar, Tahtacılar, Nusayriler, Dersim merkezli ocaklar ve talipleri, Çepniler gibi. Eğer Osmanlı İmparatorluğu'nu esas alırsak bu silsileye Dürzüler, Kakailer, Şabaklar, Ehl-i Haklar gibi gurupları da dâhil etmek gerekmektedir."

Alevi geleneğini Kafkasya -Mezopotamya -Anadolu üçgeninde ele alan Erdoğan Aydın'a (Aydın, 2013: 201-202) göre de Alevilik, birbirinden farklı inanışları ve ritüelleri olan, "heterodoks" guruplar için kullanılan bir üst kavramdır. Aydın birbirinden farklı Alevi topluluklarını şu şekilde gruplamaktadır;

- *"Kafkas Alevileri, Şiilikten daha çok etkilenmişlerdir ve Azeri Türkçesi konuşmakta,*
- *Arap Aleviler (Nusayriler), Hatay, Adana, Mersin ve Suriye'de yaşayan Alevilerin hepsini kapsamakta,*
- *Balkan (Bektaşî) Alevileri, Arnavutluk'tan Türkiye'ye kadar olan yerleşik, geçirtilme ve mübadele sonrasında Ege ve Trakya'ya yerleşen guruplar,*
- *Anadolu Türk Alevileri, eski Türkmen göçleri ile Karadeniz'den Akdeniz'e kadar uzanan bir alanı kapsayan topluluklardır,*
- *Anadolu (Zaza ve) Kürt Alevileri, bunlar Tunceli (Dersim) merkez olmak üzere, Sivas-Erzincan, Maraş ve diğer bir kolu da Bingöl, Muş-Varto'da yaşamaktadır,*
- *İran ve Irak'ta yaşayan Kürt Alevileri, Ehl-i Hakk olarak tanımlanıp ağırlıklı olarak Goranice konuşmaktadırlar."*

Aydın'a göre, bunların dışında ve bu topluluklar içinde de farklılıklar gösteren guruplar sayılabilmekte ve bu denli çok farklılıklar barındıran Alevi toplumların oluşu Alevi kavramının bir üst kavram olduğunu göstermektedir. Aydın bunu da "yol bir, sürekin bin bir" deyişiyle açıklamaktadır.

Yaman (1998: 16) ise Alevi toplulukları üç dinsel gruba ayırmıştır: “Ocakzade Dedeler, Çelebiler ve Dedebabalar.”

Bunlardan Ocakzade Seyitler (ve talipleri) Anadolu’da yaşayan en kalabalık Alevi topluluğu olarak bilinmektedir. İkinci grup ise Çelebiler’dir. Dedebabalar Anadolu’da da görülmekle beraber, yoğun olarak Balkanlar’da yaşamaktadırlar. Bu çalışmada Tunceli (Dersim) yöresinde yaşayan Ocakzadeler ve onlara bağlı Aleviler ele alınacaktır.

Alevi tarihi konusunu ele alırken ortaya çıkan zorlukların temel sebeplerinden biri, Aleviler için bugüne kadar çok sayıda ismin kullanılmasıdır. “Alevi” terimi ise sadece 19. yüzyıldan beri yaygın olarak kullanılmaktadır (Gül, 2015). Daha öncesinde Osmanlı İmparatorluğu döneminde “Kızılbaş” ismi kullanılmıştır.

“Kızılbaş” terimi ise yaklaşık olarak 15. ve 16. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. Bu adı Safevî takipçilerinin on iki imamı çağrıştıran on iki dilimli kırmızı başlığından almışlardır. Şah Haydar bu ismi, 1487’de Batı İran sınırındaki Türkmen kabileleri arasındaki dini savaşçıları için kullanmıştır. Şah Haydar’ın oğlu Hatayi, 1501’de Perslerin kontrolünü ele geçirdi ve Şah İsmail (I. Şah İsmail) adı ile (1501-1524) Safevi hanedanlığını kurdu. Kızılbaş hareketi, İran ve Kürt kabileleri arasında da taraftar kazandı. “Kızılbaş” terimi, İran’da, Safeviler’in seçkin savaşçılarını onurlandırmak için kullanılan bir terim olarak kullanılırken, Osmanlı İmparatorluğu’nda aşağılayıcı bir karakter kazanmıştır. Bunun asıl nedeni ise, Osmanlı Devleti ve Safeviler arasındaki düşmanlıktır. Bunun yanı sıra, Kızılbaşlılar ile çeşitli dini-sosyal ayaklanmalar nedeniyle yaşananlar da sebep olarak gösterilmektedir. Bu nedenle Aleviler, 19. yüzyılın sonlarından bu yana resmi Osmanlı dilinde bile olumsuz olarak kullanılan “Kızılbaş” terimi yerine Alevi ismini tercih etmişlerdir (Kehl-Bodrogi, 2017: 8, 15-14; Melikoff, 1993: 33-35; Ocak, 2006).

Rıza Yıldırım (Yıldırım (2012b) ve Markus Dressler (2016: 12-13) kavramlar konusunda modern Alevilik ve geleneksel Alevilik kavramları üzerinde durmakta ve Alevilik konusunda yapılan çalışmalar ve araştırmalarında bakış açılarının ve kavramların birbirleri ile çeliştiği kanısındadırlar. Bu noktada şöyle bir soru akla gelmektedir: Alevilik konusunda yapılan çalışmalar ve araştırmalar terimleri kullanırken nasıl bir yöntem kullanılmalıdır ki Aleviliğin tarihsel süreci daha net ortaya konabilsin? Alevi kelimesinin ortaya çıkışı “geç Osmanlı dönemi” (Osmanlı çöküş dönemi) ne kadar gitmektedir. Ancak Alevi-Alevilik kelimesi erken Osmanlı ve hatta Osmanlı dönemi öncesi için de kullanılmaktadır.

Kavramsal bağlamda başka bir sorun da “Alevi din-yazımının” Türkçülük üzerinden yazılmasıdır. Yazarlar, 20. yüzyılda Kızılbaş-Alevileri, Bektaşileri ve Alevilikle bağlantılı tüm grupları Türk kültürüne sahip topluluklar olarak gösterme eğilimindeydiler. Bunun etkileri halen sürmektedir. Kızılbaşlılar ile ilgili tarihi çalışmalar çok kültürlü ve çok dilli özelliklerini göstermektedir (Dressler, 2016: 13-14).

Bugün Alevilik kavramı Tahtacı, Çepni, Amucalı, Koçgirili, Zaza, Abdal, Bedreddini, Babai ve Bektaşî gibi birçok heterojen alt gruplar için ortak bir terimdir. Yukarıda isimleri sıralanmış grupları birbirinden ayıran sayısız kendilerine has özellikten bağımsız olarak, cem ibadeti, gelenek, ritüel ve toplumsal uygulamaları birbirlerine yakındır. Ancak bazı konularda aralarındaki farklar da dikkat çekicidir. Tarih boyunca genellikle Kızılbaş olarak tanımlanan bu topluluklar, 20. yüzyılın ikinci yarısında sadece “Aleviler” olarak kapsayıcı bir kimlik geliştirmeye başlamışlardır. Ancak diğerlerine göre daha farklı olan Anadolu Alevi toplulukları, 1900’lerden beri Alevi ismini alan Suriye’deki Nusayrilere ayırt edilmelidir (Kaplan, İ., 2004: 11). Nusayriliğin dışında farklı etnik kökenlerden gelen Alevi topluluklarının ortak yanları daha fazladır. Nusayrilik Türkmen, Kurmanc ve Zaza Alevilerinden oldukça farklı olduğu için burada detaylı olarak değinilecektir.

3.2.1. Nusayriler (Arap Alevileri)

Nusayrilik farklı etno-dini bir topluluktur. Yeğenoğlu (2001) Aleviliği, genelde farklı inanç ve ritüelleri olan, birbirinden farklı etnisite ve “heteredoks” topluluklar için kullanılan üst bir kavram olarak tabir etmektedir (Aslan, 2018: 206). Kaynaklarda Arap Alevilerinin kendilerini diğer Alevilerden ve Sünnilerden daha bilgili ve aydın bir topluluk olduklarını addia ettikleri aktarılmaktadır. Bu bağlamda Kürt ve Türk Anadolu Alevileri ile aralarındaki en önemli farklardan biri de Nusayrilere kadınların dini törenlere katılmalarının yasaklanması ve bu törenlerdeki ibadetlerin gizli tutulmasıdır (Andrews, 1989’dan akt. Aslan, 2018: 206).

Nusayrilik fırkasının oluşumu 9. yüzyılda Irak’ta olmuştur. Fırkanın kurucusu Muhammed bin Nusayr en-Nemirî’dir, fırka ismini kurucusundan alır. İbn Nusayr’nin ölümünden sonra Nusayriler mezhebinin başına sırasıyla “Muhammed b. Cündeb, Abdullah b. Muhammed el-Cünbülâni, Hüseyin b. Hamdan el-Hasîbî geçer. Hasîbî faaliyetleriyle fırkanın ikinci kurucusu sayılır. Hasîbî’den sonra fırkanın başına

Muhammed b. Ali el-Cilli, ondan sonra da Surur b. Kasım et-Taberâni geçer” (Türk, 2018: 56). Nusayriler, Hz. Peygamberin amcasının oğlu ve kızı Hz. Fatma’nın eşi olan Hz. Ali’nin yanında olan “Ali taraftarları” adını almışlardır. Şia’nın bugünkü şeklini alması ise Kerbel’a (61/680) olayı yani Hz. Ali’nin oğlu Hz. Hüseyin’in şehit edilmesi ile başlar (Batur, 2013: 59-62; Türk, 2018: 59-64). Arap Alevilerinin gelişme ve yayılmasında etkili olan kişilerden biri de el-Hasibi’dir. Kendisinin yazdığı ve Nusayrilerin inançlarının temelini oluşturan Kitabu’l-Mecmu on altı sureden oluşmaktadır. Nusayriler “dine giriş törenlerinde eğitim ve ibadet amaçlı” olarak bu kitabı kullanırlar (Türk, 2018).

İslamiyet tarihi incelendiğinde Emevi hanedanlığının Arap asabiyesinin⁴ özellikle kan bağı bulunan akrabalarını kayırmaları, devlet içinde eşitliksiz politikalar uygulamaları halk arasında muhalif hareketlere yol açmıştır. Oysaki İslam dininin temel esasları Kur’an-ı Kerim’e dayalıdır ve bu esaslara göre insanlar arasında köken bakımından hiçbir farklılık yoktur, bütün Müslümanlar bir ümmet olarak görülür. Hz. Muhammed de Mekke’nin fethi ve veda hutbesinde⁵ İslam kardeşliğini vurgulayan konuşmalar yapmıştır. Emeviler’in (Arap kabilesinin) asabiyet politikaları tarihsel süreçte bazı önemli toplumsal hareketliliklerin sebebi olarak gösterilmektedir. Araplar, kendilerini Arap olmayan Mevali halklardan soy olarak daha üstün olduklarını her fırsatta vurgulamışlardır ve kendi kabilelerini her yönden kolaylıklar sağlamıştır. Özellikle bunu İslam adını kullanarak yapmaları, ikinci ve üçüncü toplulukların İslam’ın meşruluğunu sorgulamasına neden olmuştur. Bu durumun halkların İslam öncesi inançlarına dönmelerine ve farklı İslam inançları üretmelerine neden olduğu da söylenmektedir (Çakmak, Y., 2012: 4).

Arap milliyetçiliğinin en üst seviyeye çıktığı Hz. Ali döneminde, muhalefetteki toplulukların sesi iyice yükselmiş ve bu bölünme ile ağır çatışmaların da yaşandığı bir döneme girilmiş oldu (Çakmak, H., 2012: 8-10). Emeviler döneminde görülen Arap asabiyesi evrensel İslam anlayışını da zedelemiştir. Şiilik ve Haricilik Şuubiye toplumsal muhalefet siyaseti Arapların hakimiyeti halkı (kendisiyle beraber) üç gruba ayırmaktaydı: Arap, mevali ve gayrimüslim. Bunlar arasında sadece Araplar ayrıcalık sahibiydi. Arap kabilesi dışındaki topluluklar ikinci sınıf vatandaş muamelesi görüyorlardı. Ayrıcalıklar,

⁴ Asabiyet: Cahiliye döneminde, aralarında baba tarafından kan bağı bulunan akrabaların oluşturduğu topluluğa “Asabe”, bu topluluğun bütün fertlerini birbirine bağlayan ve herhangi bir dış tehlikeye karşı koymak veya saldırıda bulunmak söz konusu olduğunda bütün topluluk üyelerinin harekete geçmesini sağlayan birlik ve dayanışma ruhuna da “asabiyet” denilmekteydi (URL-4, 2020).

⁵ “Ey insanlar! Rabbiniz birdir. Babanız da birdir. Hepiniz Adem’in çocuklarıdır, Adem ise topraktır. Arabın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap üzerine üstünlüğü olmadığı gibi; kırmızı tenlinin siyah üzerine, siyahın da kırmızı tenli üzerinde bir üstünlüğü yoktur” (URL-11, 2020).

vergilerden muaf tutuluyorlar fetihlerden elde edilen ganimet ve gelirlerden pay alıyorlar, sefere katılmasalar da her ay düzenli maaşlarını alıyorlar. Buna karşın mevaliye maaşsız ve ganimetlerden pay vermeksizin piyade olarak savaşımlara göndermişlerdir. Ayrıca mevali topluluklar bir takım angarya vergiler de ödemek zorunda bırakılmıştır.

Araplar kendi aralarında, toplumları dışındaki topluluklara “hamra” demişlerdir, bu sözcüğün diğer adı da “Mevali”dir. Emeviler döneminde Mevali topluluklar içinde en kalabalık olanı İranlılardır. Be nedenle de çoğu zaman İranlı ve Mevali aynı anlamlarda kullanılmıştır (Çakmak, Y., 2012: 5).

Nusayrilikle özellikle Ehli-Beyt bağlamında benzerlikleri olan Şii mezhepler arasında Hz. Ali ile onun soyundan olanların bazıları yüceltilmektedir. Bu yüzden bu gruba “Gulât-ı Şîa” denilmiştir (Batur, 2013: 60). Hz. Ali’yi ilahlaştıran Nusayriler de bu düşünce ve inanışlarından dolayı dışardan çok tepki ve şiddet görmüşlerdir. Bu yüzden ibadetlerini gizlilik içinde yürütmüşlerdir (Türk, 2018: 65-66).

Merkezinin Lazkiye olarak kabul edildiği bu topluluk Türkiye de Doğu Akdeniz havzasında yerleşiktir (Aslan, 2018: 202). “Abbasiler döneminde (9. yy) Hatay, Adana, Tarsus, Mersin de yerleştirilmişlerdir” (Önder, 1999: 219’dan akt. Aslan, 2018: 205). “9. yüzyılda 14. İmam Mehdi’nin kaybolması ve imamlığın bitimiyle ortaya çıkan en son bab 11. imamın babı Muhammet b. Nusayr, Alevi inancının o zamanki tek otoriter kişisi olarak Araplar arasında yer edinir” (Aslan, 2018: 206).

Türkmen Alevileri Balkanlardan İran’a kadar dağınık bir coğrafyada yaşarken Nusayriler gibi aynı coğrafyada bir arada yaşayan diğer bir Alevi grubu ise Zaza Alevileridir. Kürt Alevileri ise Dersim ve çevresinde daha dağınık konumda yaşarlar. Coğrafi olarak birbirinden uzak yaşayan Nusayriler ve Zaza/Kürt Alevilerinin gerek inançta gerekse ritüellerde ortak yönleri oldukça fazladır. ”Osmanlı arşiv kayıtlarında bölgede meskûn aşiretler “*Ekrad*” yani Kürtler şeklinde ifade edilmiştir. İç Dersim’deki aşiretlerin çok büyük kısmı Zaza-Kızılbaş, Dış Dersimdekiler ise Zaza-Kızılbaş, Kurmanç-Kızılbaş ve az miktarda Kurman-Sünni gruplar şeklindeydi” (Gül, 2015: 29).

3.2.2. Zaza Alevileri

Kendilerini çoğunlukla Kırmanc olarak tanımlayan bu topluluk Dersim merkez olmak üzere Erzincan, Tercan, Varto, Hınıs, Zaza da yaşarlar. Sivas ve Tokat’ta olduğu gibi ana merkez Dersim’in dışında yaşayan bazı Alevi topluluklarında Zaza kavramı da

kullanılır. Çoğunlukla coğrafi olarak bir arada yaşayan Kırmancılar, Tokat Almus, Ardahan Gölü, Kayseri Sarız'da da birkaç köye Dersim'den gelerek yerleşmişlerdir. Ayrıca büyük şehirlerde ve Avrupa ülkelerinde yaşayan yüzbinlerce Kırmancı mevcuttur. Yazılı net bir kaynak olmamasına karşın sözlü kaynaklarda Horasan'dan geldiği yoğun olarak vurgulanır. Bu topluluğun dilinin İran'da Hazar Denizi kıyısında konuşulan Gilaki, Mazandarani, Talişi vb. dillerle olan tarihi gramer benzerlikleri o bölgeden geldikleri teorisini destekler (Arslan, 2016). XVI yüzyılda Malatya ve Gerger'den iç Dersime göçen Zaza-Kızılbaşların olduğu teorisi (Gül, 2015) sözlü tarihin teyit ettiği Palu'dan İç Dersim'e göç ile tarih olarak tam uyuşmasa da dikkate alınması gerekir. Malatya-Gerger'den Palu'ya oradan da Dersim'e bir göç dalgası muhtemel olabilir. Belirtmek gerekir ki bahsedilen göç çok büyük kapsamlı değildir, gelenler sadece üç aşiretten (Yusufan, Suran, Çarekan) ibarettir. Osmanlı arşiv kayıtlarında Dersim Alevileri; “Kızılbaş (BOA. DH. MUI. 29/-2/26), Safevi (BOA. İ.DH. 26/19.R./1324), Rafizî, Zındık veya Mülhid (BOA. Y.PRK. UM.32/108vb.) ve Şii (BOA. Y.EE.131/32)” olarak nitelendirilmiştir. Kızılbaşlar daha sonra Alevi adıyla anılmışlardır” (Gül, 2015: 218). Kızılbaşlık bu topluluğun tarihsel adıdır.

Günümüzde politik birçok çevre tarafından kullanılan Dersim kavramını burada açıklamak gerekmektedir. Osmanlı döneminde bölge, il, ilçe olarak sık sık değiştirilen ve zaman zaman başka vilayetlere bağlanan Dersim'in idari sınırları da sürekli değişkenlik göstermiştir. Yöre halkının Dersim kavramı, Zazaca konuşulan bölgeye sıkı sıkıya bağlıdır. Bu bölge yöre halkınca daha çok Kırmancıye olarak bilinir. Halk arasında tarif edilen ile yazılı literatürde geçen Dersim'in sınırları birbirinden oldukça farklıdır. Tunceli merkezde veya merkez köylerinde insanlar Pertek ve Mazgirt'in bir bölümünü, Çemişgezek'in baraja yakın olan kısımlarını Qereçor olarak adlandırır, kendi bölgesini ise Kırmancıye (Fırat, 2020: 2-8). Kurmanci konuşulan bölgelerde de insanlara Dersim sorulduğu zaman daha çok Zazaca konuşulan merkez ve çevresi tarif edilir. Hatta kendi dillerinde Zazaca konuşanlara Dersimi/Dımılı konuşuyorlar denir. Türkçe konuşanlar da “onlar Dersimce konuşuyor” demektedir. Yani Dersim Zazaca ile birebir bağlantılı bir terimdir. Dersim Doğu ve batı Dersim olarak iki ana bölgeye ayrılır. Doğu Dersim Şıx Hasan aşiret konfederasyonunun yoğunlukla yaşadığı Çemişgezek-Hozat-Pertek bölgesidir. Batı Dersim ise Ovacık-Pülümür-Nazimiye-Merkez alanlarını kapsayan alana verilen addır. Batı Dersim'in Munzur ve Pülümür ırmakları arasında kalan bölge için halk arasında kullanılan bir diğer kavram da Gola Dêsimi “İç Dersimdir” (Metin, 2020). 1938 olaylarına kadar

Türkçe bilmeyen bu topluluk bütün ritüellerini 1994'teki köy boşaltmalarına kadar kendi dillerinde icra etmekteydi. Kırsal alanların boşaltılmasıyla dil-inanç ekseninde büyük hasarlar meydana geldiği aktarılmaktadır. Dersim Aleviliği bağlamında bu inanç topluluğu çalışmanın birçok bölümünde detaylı olarak işlenmektedir.

3.2.3. Kürt Alevileri

Zaza Alevilerinin tersine Kürt Alevileri aynı coğrafyada bir arada yaşamaz. En önemli ocaklar (Baba Mansur, Ağuçan) Dersim de olmasına rağmen Elâzığ, Malatya, Sivas, Maraş, Erzincan, Adıyaman, Gaziantep ve Erzurum illerinin sınırları içerisinde birçok bölgede yaşamaktadırlar. Kürtçe konuşan Alevilerde de Zazalar gibi Ocakzade-talip hiyerarşisi mevcuttur. Pilvenk örneğinde olduğu gibi bu hiyerarşiyi bazı aşiretler kendi içlerinde kurarak herhangi bir ocağa talip olmamışlardır. Pilvenklilerde, ocakzadeler de talipler de kendi içlerindedir (Gezik ve Özcan, 2013). Farklı bir aşiretle hiyerarşik bir inanç ilişkisi mevcut değildir. Dersim Aleviliği bağlamında bu inanç topluluğu da çalışmanın birçok bölümünde kısmen işlenmektedir. Bu Alevi topluluğu çoğunlukla Dersim dışında yaşamaktadır.

3.2.4. Türkmen Alevileri

Türkmen Alevileri Türkiye'de en kalabalık Alevi topluluğunu oluşturmaktadır. Türkmen Alevilerin Anadolu'ya göç etmeleri Cengizhan ve Timur'un saldırıları sonucu olmuştur ve dervişler merkezlidir. Türk boyları Maverâün nehir ve Horasan'dan Anadolu'ya gelmektedirler (Taşgın, 2003: 1-2). Noyan Dede Baba (2006: 195) Türkiye'de yaşamakta olan Türk, Türkmen ve Yörük topluluklarının büyük çoğunluğunun Bektaşî-Alevileri olduklarını söylemektedir. Yörük ve Türkmenler 14. Yüzyıldan sonra Anadolu'ya yerleşmişlerdir. Başlarına taktıkları kırmızı başlıktan dolayı Kızılbaş adı verilmiştir. Bu ad Sünnî Müslümanların Şîa'dan olanlara verdikleri isimdir. Çalışmanın genelinde üzerinde durulduğu için burada tekrar edilmeyecektir.

Türkiye'deki Türkmen Alevileri üç grup altında ele almak mümkündür. Birinci grubu Yol Evladı Babaganlar oluşturmaktadır. Hacı Bektaş'ın evli olmadığı için, kendilerinin yol evladı olduğunu söylemektedirler. İkinci grup Türkmenler Bel evladı Dedegan-Çelebileridir. Hacı Bektaş Veli'nin evli olduğunu ve onun soyundan geldiklerini

söylerler. Üçüncü grup Seyit Ocaklarıdır. Anadolu da dağınık olarak bulunan ocaklar, Hacı Bektaş'ın halifeleri ve bütün ocakların pir kabul ettiği Ahmet Yesevi halifeleri diğer adıyla Anadolu Erenlerinden Anadolu'ya gelen kişiler tarafından bir araya getirilmiş topluluklardır. Bu topluluklar köy kökenli olduklarından “Köy Bektaşileri” de denmektedir (Taşgın, 2003: 5-6).

Sinan Tavukçu (2009) ise Alevi Türkmenlerin Aşiretten Cemaate Dönüştürülme Serüveni başlıklı yazısında Safavi devletinin kuruluşunda mühim rol oynayan ve Anadolu'da bulunan Türkmen oymaklarını şöyle sıralamaktadır: Rumlu (Sivas-Tokat-Amasya), Ustaclu (Sivas-Tokat-Amasya bölgesinde yaşayan Uluyörük topluluğu), Tekelü (Antalya-İsparta-Burdur), Şamlu (Halep Türkmenlerinden), Dulkadirli (Maraş-Yozgat), Varsak (Tarsus), Çepni, Arapgirlü (Malatya-Arapgir), Turgudlu (Karaman), Bozcalu (Halep Türkmenlerinden), Acirlü (Halep Türkmenlerinden), Hınıslu (Erzurum-Hınıs) ve Çemişkezekli (Tunceli-Çemişkezek) (Tavukçu, 2009).

Tunceli de daha çok Hozat Sarı Saltık ve çevre köylerinde bulunmaktadırlar. Çemişkezek'in baraj altında kalan köylerinde de yerleşik Türk Alevileri mevcuttu (Saltık, 2009: 171). Çalışmanın genelinde Türkmen Aleviler üzerine bilgiler yer almaktadır. Bu nedenle, burada konuya kısaca değinilmiştir.

3.2. Aleviliğin Kısa Tarihi

Aleviliğin başlangıcı çoğunlukla İslam'ın ilk dönemlerine dayandırılrsa da daha öncesinin izleri de özellikle Dersim yöresinde mevcuttur. Öncesinde var olan inanç sistemlerinin İslamiyet'le birlikte birtakım değişimler yaşadığı aşikardır. Alevi toplumunun yazılı kaynakları çok kısıtlı olduğundan ya da bazı yörelerde (Dersim) hemen hemen hiç olmadığından bu değişim sürecinin kronolojik takibi mümkün değildir. Onlarla ilgili dışardan yazılanlar ise genellikle tek taraflı ve bilimsellikten uzaktır. Bazı bilgiler devlet arşivlerinden sağlanırken inanç, kültürel yaşam gibi detaylı konular veri eksikliğinden pek işlenmemiştir. Toplumun kendini tek ifade şekli ise sözlü kültürdür. Şiirler, türküler, deyişlerle sınırlı da olsa bilgilerin kısmen devamı sağlanmıştır.

Ayfer Karakaya-Stump Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık adlı çalışmasında “kalite ve sahicilik sorunu” taşıyan Alevilik çalışmalarının “Alevi, Bektaşî tarih yazımı alanlarında büyük oranda özcü ve tarih dışı genellemeler” içerdiğini savunmaktadır. Kızılbaş-Alevi, Bektaşî-Alevi tarihinin Türkiye, Osmanlı, Balkanlar ve Ortadoğu tarihinin teferruatlı, daha

dikkatli ve bütün yönleriyle incelenmesi gerektiğini, bunun Alevi topluluklarının kültürü ve tarihi konusunda daha gerçekçi bir tarih yazımını sağlayacağını söylemektedir. Bunun dışında bölgesel sorunlar da daha net ortaya konulabilecektir (Karakaya-Stump, 2016:1-4). Köprülü Aleviliğin Yesevîlik’le bağlantılı olduğunu, Türkler’in İslamiyet’i kabul etmeden önceki dinlerinin Alevilik olduğunu savunarak, Alevilerin Müslüman Türkler olduğunu öne sürmektedir (Karakaya-Stump, 2016: 188-194). Bu bağlamda Köprülü’nün çalışmalarının etnik olduğu söylenebilir.

Bazı kaynaklara göre, “Hz. Ali’nin ilah ve Mehdi olduğuna, onun ölmediğine ve kıyamet gününden önce gelerek dünyada adaleti kuracağına, inanan Sebe’iler ilk dini ayrılığı oluşturmuşlardır” (Noyan Dede Baba, 2006: 144). Ali Yaman’a göre de heterodoks inançların Anadolu’da yayılması Moğol istilasına olmuştur. Heterodoks bir Türkmen şeyhi olan Hacı Bektaşî Veli “Anadolu’daki bütün abdalların, gazilerin ve dedelerin serçeşmesidir” (Yaman, 1998: 49).

3.2.1. Osmanlı Dönemi

Kısa süren Anadolu Selçuklu döneminden sonra 6 yüzyıl süren Osmanlı İmparatorluğu dönemi başlar. Gerek Selçuklu gerekse Osmanlı döneminde Bektaşîler iktidarın destekleyicileri olurken Dersim Alevilerinin özellikle Osmanlı’nın ilk dönemlerin tavırlarının nasıl olduğu ile ilgili pek bir veri bulunmamaktadır. Özellikle 1514’te Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim ile Safevî hükümdarı Şah İsmail arasındaki Çaldıran Savaşı Aleviler için tarihi bir öneme sahiptir. Sünnî Osmanlı’nın bu savaşı kazanması Aleviler için yüzyıllar sürecektir bir inkarın ve baskının başlangıç noktasıdır. “Osmanlı Devleti’nin Safevîler’le mücadelesine kadar devletin ideolojisinde Sünnîlik çok baskın bir politika değildi. Ancak I. Selim’in Safevîler’le mücadelesiyle Sünnîlik devletin resmî ideolojisinin temelini oluşturmuştur. Bu dönemde Kızılbaşlar başta güvenlik, denetime girmeme, mükellefiyetleri ödememe gibi gerekçelerden ötürü ulaşım ağlarından uzak, saklanması kolay, bölgelere yönelmişlerdir” (Gül, 2015: 217). Bu bölgelerin başında da Dersim gelmektedir. Daha çok Hristiyan batıya ilgili olan Osmanlı Devleti Çaldıran başarısından sonra doğu sınırlarını Kızılbaş Safevîlere karşı korumak için daha önce de birlikte savaştığı Sünnî Kürt aşiretlerini kullanmıştır. “Bu dönem Türkmenlerin adı geçen bölgeleri boşaltıp İran içlerine gitmeleri üzerine bu yerlere Diyarbakır ve havalisinden Zilan, Milan, Celali, Kaskanlı ve Camadanlı gibi Kürt aşiretleri sürgün yoluyla yerleştirilmiştir. BOA. MD. 36,

s.115, (13 Nisan 1579)” (Gül, 2015: 218). Böylece Dersim Sünni coğrafyada küçük bir Alevi adası olarak kalmıştır.

Hem genel Alevilik hem de Dersim Aleviliği açısından Safevi Devletinin kuruluşu tarihi bir öneme sahiptir. Alevi Edebiyatında da önemli bir yeri olan Şah Hatayi olarak da bilinen babası Erdebil şeyhlerinden olan Şah İsmail 1501 yılında Safevi Devleti’ni kurmuştur. Safevi Devleti 1510 yılında Kafkaslar’dan Fars Körfezi’ne, Fırat ve Ceyhan ırmakları arasını topraklarına katarak en geniş sınırlarına ulaşmıştır. İmparatorluğun başkenti Tebriz idi. Kızılbaş Devleti de denilen imparatorluk daha çok Kızılbaş Türkmen boyları tarafından yönetilmekteydi.

Safeviler Devleti’nin yönetiminde “yarı göçebe Kızılbaş boylarının emirleri” en önemli makamlara sahiplerdi. “Kızılbaş emirlerinin yanı sıra üst düzey Şii din adamları, sivil bürokrasi temsilcileri ve toprak sahibi olan yerleşik yerel asilzadeler üst tabakanın diğer gruplarını oluşturmaktaydılar” (Musalı, 2018: 30-33).

Yavuz Sultan Selim’den önce yer yer baskı gören Aleviler bu dönemden sonra toplu baskıya maruz kalmışlardır ve Alevilerin merkezi konumundaki Dersim bu baskıyı kesintisiz yaşamıştır. Osmanlı’nın hem en güçlü dönemlerinde hem de zayıfladığı dönemde baskıya karşı birçok Alevi ayaklanması mevcuttur. Bunlar hakkında en çok bilinenleri Şeyh Bedrettin ve Pir Sultan Abdal isyanlarıdır. Osmanlı son dönemlerine kadar Alevilere karşı çok sert davranmıştır. Özellikle 19. yüzyıldan sonra Hristiyan misyonerlerin Osmanlı coğrafyasındaki azınlıklarda misyonerlik çalışmalarına başlaması II. Abdülhamit Dönemi’nde Osmanlı’yı yeni bir Kızılbaş siyasetine mecbur bırakmıştır. Alevileri ötekileştirme yerine Sünnileştirme politikası devreye sokulmuş (Gül, 2015).

3.3.2. Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet Dönemi Alevilerin konumu, kendilerinin ve devletin siyaseti üç ana başlık halinde irdelenebilir. Bu evrelerin ilki Cumhuriyet’in kuruluş yıllarıdır. Ulus-Devlet siyasetinde Sünni İslam ve Türklüğe dayanan Türkiye Cumhuriyeti ilk yıllarda liberal görünmesine rağmen adım adım azınlıklara karşı baskı ve şiddet uygulamaya başlamıştır. 30 Kasım 1925 de kabul edilen Kanunla tekke, zaviye, türbe vb. gibi inanç mekanları kapatılmış ve pir, dede, mürşit gibi unvanlar yasaklanmıştır. Bu yasaklarla beraber Dersim Alevileri için hem inançsal hem de dilsel baskı dönemi başlamıştır. 1935’te başlayan operasyonlarla öncelikle toplumun önde gelenleri sürgün veya idam edilmiş ve 1937-1938

yılarında ise toplu bir imha harekâtı icra edilmiştir. 1938'den sonra ise büyük bir sürgün programı devreye konulmuş yine on binlerce insan batıya sürgün edilmiştir. 1945'te çıkan af yasası ile kısmen geri dönüşler yaşanmıştır. Bu vahim olaylardan sonra uzun bir suskunluk dönemi başlamıştır. 1980'lerde yurtdışında başlayan alevi örgütlenmeleri, Alevi hareketine yeni bir ivme kazandırmıştır. Özellikle 1993'teki Sivas Olayları, farklı etnik kökenden gelen Alevileri birbirine daha da yakınlaştırmıştır. Avrupa'da başlayan örgütlenme Türkiye'ye de yansımış ve Aleviler, sosyal hayatta daha yoğun olarak örgütlenmeye başlamışlardır. Bu örgütlenmelerden biri de Dersim Dernekleri Federasyonudur (URL-4, 2020). Büyük şehirde bulunan, Dersim derneklerini bünyesinde barındıran bu federasyon, İstanbul merkezli çalışmalarını sürdürmektedir. Bunun akabinde Türkiye'deki yasaklar da kısmen gevşetilmeye başlanmıştır. Özellikle 2013 yılında başlatılan ve başarısız bir şekilde sonlanan çözüm sürecinde, Alevi sorununun çözümleri üzerinde durulmuş, fakat net perspektifler getirilememiştir.

Diasporada 1980'lerde başlayan alevi örgütlenmesi günümüzde birkaç farklı Alevi Federasyonuna kadar ilerlemiştir. Almanya, Avusturya gibi ülkelerde Alevilik okullarda ders olarak da verilmektedir. Dersim bağlamında yurtdışındaki önemli gelişme, 1994 yılındaki köy boşaltmalarından sonra kurulan Dersim Dernekleri'dir. Dersim'deki çatışmaların had safhaya ulaştığı zamanda bir reaksiyon olarak gelişen Dersim Dernekleri 2000'li yıllarda federasyonlaşmaya gitmiştir.

Alevilik dilsel ve etnik farklılaşmaların yanı sıra izlenen “yol” bakımından da farklılık göstermektedir. Belki bu ve daha birçok farklı nedenlerden dolayı Aleviler tarihsel süreç içinde bir araya gelememişlerdir. Türk kökenli Bektaşî-Alevileri Türk tarihi boyunca Sünnî İslam'a yaklaşıırken, Kürt ve Zaza kökenli Kızılbaş Alevilerin bu yakınlığı kuramadıkları görülmektedir. Alevilerin Sünnî Türklerin iki büyük gücü olan Şii Acemler ve Türkmenlerle de siyasi bir birlik kuramaması üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Bektaşî-Alevileri hem Yeniçeriler bünyesinde Osmanlı Devleti'ni hem de 1923'te modern ulus-devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni desteklemişlerdir. Kızılbaş Alevileri ise büyük ölçüde Sünnî Türklere şüpheyle yaklaşmışlar, devleti ve iktidarı sadece belli koşullar altında desteklemişler. Cumhuriyet kurulduğunda ise ilk başta görmezden gelinmişlerdir.

Bir başka önemli nokta da devletle barışı bir türlü yakalayamayan Alevi toplumunun, başta Dersim olmak üzere birçok aşırı siyasal yapıların örgütlenme alanı olmasıdır. 1970'lerden başlayıp günümüze kadar etkisi süren şiddet yanlısı sol ve Kürt

siyaseti de bu süreç içerisinde Alevilerin günlük yaşamını olumsuz etkilemiştir (Gültekin, 2010: 369-371). Bunun akabinde devlet ve karşıtı silahlı örgütlerin çatışmasının da etkisiyle yakın döneme kadar sürerken yöre halkının hiyerarşik yapısı günden güne bozulmuş ve ritüeller artık icra edilemez bir hale gelmiştir. O döneme kadar inancına sadık olan Dersim toplumu köklerinden kopararak çok hızlı bir değişim sürecine sokulmuştur.

3.3. Alevilikte Yapı ve Ritüeller

Bu bölümde, Dersim’de uygulama alanı bulan Alevilik inancındaki yapılar ve ritüellerle ilgili kaynaklardan yararlanılarak elde edilen kuramsal bilgilere yer verilmiştir.

3.3.1. Ocakzadelik

Var olmanın ve yaşamın kaynağı olarak anlam bulan Ocak ve buna bağlı olarak ateş Anadolu topluluklarının inançlarında önemli bir yere sahiptir. Bunun yanı sıra birçok anlamı barındıran kavram “aile ocağı” ile soy anlamına da gelmektedir.

Alevi ocaklar sistemi içerisinde yer alan Mürşit Ocağı, Pir Ocağı, Rehber Ocağı ve Dikme (tikme) Ocağı gibi yapılar kendi aralarında hiyerarşik bir yapıya sahiptirler ve bu bağlamda dedelik ve taliplik gibi iki ana toplumsal kurumdan bahsedilir. Öte yandan ocak ailelerini taliplerinden ayıran temel özellikler bulunmaktadır. Bunlar:

“Seyitlik, keramet gösterme, önemli önderlik vasıfları taşımak, dini ve ilmi alanlarda yeterli bilgi sahibi olmak, kutsal kabul edilen bazı emanetlere sahip olmak... Kutsal emanetler arasında; Secere, İcazname, inançla ilgili yazma eserler, Ocak Sancağı (Alem), Erkân Ağacı (Tarik), Şah’ın Pabucu ve On iki ya da bir kollu Çıralık (Şamdan)’tır” (Akın, 2015).

Anadolu Aleviliği’nde her ailenin veya alevi toplumunun bağlı bulunduğu bir ocak mevcuttur. İnanç hiyerarşisinde üst kurum olarak beliren ocak ailelerinin Hz. Muhammed’in soyundan geldiklerine inanılır ve kısmen seyit olarak da adlandırılırlar. Seyit ailelerine bağlı toplumun diğer kısımları talip kategorisinde toplanır. “Bu ocakların bir kısmı da diğer ocaklara bağlıdır. Bunlardan esas olan ocağa Pir, ona bağlı olan ocağa da Mürşit Ocağı adı verilmektedir. Bu ocağa rehber ocağı da denir” (Noyan Dedeaba, 2006: 145). Dersimde yaşayan topluluklar hiyerarşisinde toplum, ocaklar ve aşiretler olarak iki ana tabakaya ayrılır: Ocaklar ve aşiretler. Ocakzadeler kendilerini aşiretlerden üstün görür ve onları Kırmanc ya da aşiret olarak sınıflandırır. Ocakzadelerin kırmanclarla

dini ilişkilerinin dışında ilişkileri katı bir şekilde sınırlandırılmıştır. Bu konunun detaylarına ileride Dersim Aleviliği konusunda değinilecektir. Bu nokta da Noyan Dedebabanın açıklamaları Dersim Alevi ocakları bağlamında tam doğru bilgiyi vermemektedir.

Kızılbaş Aleviliğinde mürşit, pir ve rehberler “kutsal bir ailedendir”. Soyu Peygamberin ailesine ya da Hacı Bektaş’ı Veli’ye kadar dayanır ve seyitlik görevi bu kişi tarafından yerine getirilir. Seyitlik, Aleviliğin en önemli kurumlardandır, dini ve sosyal yaşamın organize edilmesinde büyük rol oynamaktadır.

“Ancak mürşitlik yapabilmek için kutsal bir aileye mensup olmanın dışında dini bilgiye sahip olmak da gerekmektedir. Kendisine bağlı köylere dini eğitim vermek ve dini kutlamalar yapmak için yılda bir kez düzenli olarak ona bağlı köyleri ziyaret eder, aynı zamanda anlaşmazlıkları çözmek ve adalet yaymak için her zaman gidemediği, ulaşımı zor olan köylerde bir veya daha fazla yardımcı ve yetkili seçmektedir, bu kişiler ne kutsal bir aileden gelmekte ne de soylarından miras kalmıştır” (Deniz, D., 2018: 59-80).

Pirlerin taliplerini düzenli olarak ziyaret edemedikleri durumlarda, köylerde seçilen yetkililere/temsilcilere “tikme” de denilmektedir.

3.3.2. Musahiplik

Musahiplik Aleviliğin en önemli sosyal yapılarından biridir. Her Alevinin bir musahibi olmalıdır. Musahiplik, kan bağı bulunmayan iki erkek ve evlendikten sonra eşlerini de kapsayan ve ömür boyu süren koşulsuz, karşılıklı sorumluluk sözleşmesidir. Yol veya Ahiret kardeşliği olarak da adlandırılmaktadır. Bu kurumun amacı, toplumda birliği ve uyumu teşvik etmek aynı zamanda toplumsal disiplini de sağlamaktır (Gezik ve Çakmak, H., 2010: 123-124; Melikoff, 2006: 48). Musahiplik, Bektaşiliğin Babagan kolu (yol evlatları) hariç, tüm Alevilerde vardır. Bektaşilerin de ikrar yeminini edenler aynı zamanda “musahip” olarak kabul edilir, ancak Kızılbaş-Alevilerde olduğu gibi birbirlerinin sorumluluğunu almazlar (Melikoff, 2006: 90).

Köken olarak, insanoğlunun her zaman bir ikinciye ihtiyacı olduğu düşüncesinden doğmaktadır. Öteki dünyada Allah’ın Cebrail ile bu dünyada ise Cebrail’in Âdem ile musahipliği ve Hz. Muhammed’in Hz. Ali ile musahipliğine düşüncesine dayanmaktadır (Gezik ve Çakmak, H., 2010: 123-125).

Kızılbaş Alevi olarak adlandırılan Dersim Alevilerinde musahiplik tutmak, yerine getirilmesi gereken şartlardandır. Bu nedenle geçmişte, yalnızca evlenmiş ve bir musahibi

olan kişiler belli cemlere kabul edilirmiş (Melikoff, 2006: 92-93). Musahiplik “Ahiret kardeşliği” olarak kabul edilmiştir, sevapta da günahda da bu iki kardeş birbirlerinden sorumludur. Bu kural Dersim Alevi inanışının olmasa olmazdır, fakat günümüz Alevi yaşantısında bu önemini kaybetmiştir ya da kaybetmek üzeredir. Musahiplikte, ailelerinde uyması gereken kurallar ve yükümlülükler mevcuttur ve bunlara uyulması gerekir. Aileler arasında yedi kuşak evlilikler olmaz, aile bireyleri kardeş sayılır (Gezik ve Çakmak, H., 2010:123-124).

Musahiplik seremonisi için küçük bir cem de tertip edilmektedir. Cem öncesinde aileler bir deneme süresine tabii tutulur. Musahip olmak isteyen kişiler musahiplik ceminde pir, rehber ve topluluk önünde yemin eder, yol kardeşliği için birbirlerine söz verirler (Gezik ve Çakmak, H., 2010: 125). Musahip olmak isteyenler pir, rehber tarafından yol ve erken hakkında bilgilendirilirler. Bunun için musahip adaylarının belli bir yaşa ve olgunluğa ulaşmış olmaları gerekir, fakat bu durum bölgeden bölgeye değişmektedir; genellikle yaklaşık yirmili yaşlarındırlar. Musahip ceminde, musahipler tığbend denilen bir bandaj ile birbirlerine bağlanır ve üç kez uylukta düğümlenir. Üç düğüm, Allah-Muhammed-Ali ve Alevi yolunun üç temel emri için durmaktadır: “Eline, diline ve beline sahip ol!” (Kaplan, D., 2010: 203-208).

Musahiplerin evlenmesi ve düğün merasimi de çok önemlidir. Musahip evleneceği yol kardeşinin her zaman yanında bulunur, isteme ve düğün merasiminde maddi ve manevi olarak destek verir (Gezik ve Çakmak, H., 2010). Dersim Alevileri bu kuruma daha derin anlamlar yüklemektedir.

Dersimde musahiplik ceminde okunan bir musahiplik duası aşağıda verilmiştir. Bu dua Hüseyin çakmak tarafından derlenmiştir:

“Gulvangê Musahibeni”⁶

*Bısımlayi, ya Haq, ya Xızır ya Duzgı
Dı canı ame huzır
murodê ho kêne xasıl
wayirê sima vo Xızır
Hayirê sima vo Duzgînê Kemerı
Ana Fatıma sima zımın re xerkero, azo xêr u bexto xêr sima do
Kata sone qılawuzo xêr simade vo
Pire Bomesuri olvozê sima vo
Wayirê Kurêşi sima de ordım kêro
Xanê sima xanê Xızırı vo
Rıskê sima juye uwa Munzırı vo*

⁶ Gülbeng (Gulbeng-Gulvang/gulveng): Gulvang/gulveng dua, dua almak, gulbenge ise, cem ibadeti sırasında pirin önünde halka durmak anlamına gelmektedir (Çakmak, H., 2016:25-26).

*Cemê Qelxeru sima u az uzê sima Raa Haqi ra morim meverdo
Honde ke sima weşıye Wayirê dina keder u hilaliya medo
Dezo gıra canê sima nêkêro
Xezu belu husku virendiya sima niaro
Dostê sima sa ve dismene sima kor ve
Berx u dar ve pîr u khal ve
Hondeke weşıye ajiya ciğere mevîne
Khalenî u kokîmenîa sima xêr bêro
Axreta sima xer vo
Qenter u peyxambe ru nu des u dî Imamu ra nêvîşıye
Safatê Ana Fatîma ra morim mêmâne
Honde ke sima weşîe jûbiyena sima;
jûye Ademi u Hava vo
Jûye Mehemedî u Xeyzane vo
Jûye Ali u Ana Fatîma vo
Haq sima jûminîre xêrkero
Ware sima kewekero
Hîmet Haqî ra nefes pîrî ra
Ya Haq ya Mehemed ya Êlî
Ya Haq ya Mehemed ya Êlî
Ya Haq ya Mehemed ya Êlî”) (Çakmak, H., 2016: 10-32*

“Musahiplik Gülbengi

*Bismillah ya Allah, ya Hızır, ya Düzgün
İki can geldi huzura
Muratlarına eriyorlar
Hızır sahibiniz olsun
Düzgün Baba size dikkat etsin
Ana Fatma sizi birbirinize hayırlı etsin
Hayırlı evlat, hayırlı baht versin
Nereye giderseniz hayırlı kılavuz sizinle olsun
Kureyşin sahibi size yardımcı olsun
Haneniz Hızır'ın hanesi olsun
Rıskınız Munzur suyu gibi olsun
Kırklar Cemi sizi ve soyunuzu hak yolundan mahrum etmesin
Sağ olduğunuz sürece dünyanın sahibi size dert keder vermesin
Vücudunuza dermansız ağrı koymasın
Dert, bela, iftira başınıza gelmesin
Sağlıkla yaşayın
Yaşamınızda evlat acısı görmeyesiniz
Yaşlılığınız hayırlı olsun
Ahiretiniz hayırlı olsun
Peygamberlerin ve on iki imamların kantarından kopmayasınız
Ana Fatma'nın sefahatından mahrum kalmayasınız
Sağ olduğunuz sürece birlikteliğinizin
Adem ile Hava gibi olsun,
Muhammed ile Hatice gibi olsun,
Ali ile Fatma gibi olsun.
Tanrı sizleri birbirinize hayırlı etsin
Ocağınızı şenlendirsin
Himmat Allah tan nefes pirden
Ya Allah, ya Muhammed, ya Ali
Ya Allah, ya Muhammed, ya Ali
Ya Allah, ya Muhammed, ya Ali”) (Çev.: Songül Ataman)*

3.3.3. Kirvelik

Alevi cemaatindeki diğer sosyal kurumlardan biri de kirveliktir. Sünnet olacak çocuğa ve çocuğun ailesine destek olacak kişiye kirve denir. Bu kurum erkek çocuğun sünnet edilmesiyle iki aile arasında gerçekleştirilir. "Kirve" kelimesi bölgesel olarak farklı şekillerde ve isimlerde kullanılmaktadır: Türkçe etimoloji kaynağına göre; "Kürtçe (Kurmanci) kirve veya kivre "çocuğu sünnet ettiren ve yaşam boyu sahip çıkan kişi" sözcüğünden alıntıdır. Kürtçe sözcük Süryanice *karivā* "yakın kişi, akraba, vaftiz babası" sözcüğünden alıntıdır" (URL- 9, 2020). TDK sözlüğünde (URL-2, 2020) Sünnilikteki işlevine göre şöyle tanımlanır: "Sünnet olan çocuğun bütün masraflarını üstlendikten sonra sünnet sırasında çocuğu kucağına alarak elini, kolunu tutan ve bütün hayatı boyunca çocuk üzerinde babasına yakın hak taşıyan kimse."

Kirvelik geleneği sayesinde söz konusu aileler arasında kurgusal, ideal bir ilişki kurulur. Alevi cemaatinde kirvelik, sevgi, dostluk ve güvene dayalı bir sosyal ilişkidir. Bu kurum iki aile arasında ömür boyu sürer ve ailelerin arasında karşılıklı sorumluluk ve yükümlülükler barındırır. Kirvelik yaygın olduğu bölgelerin çoğu Orta, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleridir. Bazı Alevi bölgelerinde bu kurum yoktur. Bunun yanı sıra kirvelik kurumu Sünnilikte de vardır. Ancak Sünnilerin karşılıklı sorumluluk ve yükümlülükleri yoktur. Ayrıca Alevi topluluğunda olduğu gibi kirve aileleri arasında evlilik yasağı da yoktur. Ancak Alevilerin bu kurumu Sünnilikten devraldığı iddia edilmektedir (Kaplan, İ., 2004: 64).

İki aile arasındaki kirvelik iyi bir neden olmadığı sürece reddedilmez veya iptal edilemez. Alevi cemaatinde kirvelik günlük yaşamda büyük rol oynar, birey topluluğun bir parçası haline gelir. Kavram sadece kirve aileleri arasında değil, aynı zamanda topluluk içinde de sıkça kullanılmaktadır. Kirve olan aileler aynı zamanda ciddi sosyal sorumluluklar taşırlar ve aileler arasında altı-yedi nesil evliliklere izin verilmez (Kolukırık, 2010). Dersim bölgesi için ise kirvelik dört kuşak boyunca devam eder denilmektedir. Bu bölgede de aileler arasında evliliğe izin verilmez. Aileler yılda bir kez, bu da genellikle sonbahar mevsiminde olur, birbirlerini ziyaret ederler. Sünnet merasimi ile kirve olan aile arasında sembolik kan bağı oluşmaktadır. Buna peygamber dostluğu da denilmektedir (Gezik ve Çakmak, H., 2010: 101-103). Bazı yerlerde ve durumlarda kan davası ve birbirleriyle husumetli olan aileler arasında kirvelik kurularak anlaşmazlıkların kalkması

amaçlanır. Sünnet olacak çocuğun ailesi, kirvelik kurulacak aileye niyaz, bir kırmızı elma, üç mum ve on iki kuruşluk para ile ziyaret eder (Noyan Dedebaba, 2006).

3.3.4. Cem ritüeli

Ayin-i Cem, Alevilerin dini hayatının temelini oluşturmaktadır. Alevi toplumunun yapı taşı niteliğindeki semboller, normlar, ilişki yapıları, inançlar ve değerlerinin hepsi cem ritüellerinde yer almaktadır (Yıldırım, 2018a: 260). Kadın ve erkekler tarafından düzenlenen cem, dini bir ritüel olma özelliğinin yanı sıra, sosyal görevleri yerine getiren bir mekanizma özelliği de taşımaktadır. Cem, toplumsal dayanışma ve uyumu yeniden sağlamak ve korumak için de önemli bir araçtır. Rıza Yıldırım'a (2018a: 260-261) göre de geleneksel Alevilik salt bir inanç değildir, dolayısıyla "... hayatın bütün bileşenlerini içine alan bir dini-toplumsal sistemdir. Dini, siyasal, hukuki, toplumsal, kültürel ve ekonomik boyutlarıyla bir bütün oluşturan bu sistemin merkezi kurumu kuşkusuz cemdir." Yöresel bazı farklılıklar içerse de cem bütün Alevilerin ortak ritüelidir. En göze çarpanı ise Nusayrilerde kadınların cemlere katılamamasıdır.

Bunun yanı sıra, cem ritüeli sadece kalabalık bir topluluk tarafından yapılan bir ibadet olarak görülmez, üç kişinin (üç canın) bir araya gelmesi ile de "üç can bir cem" (URL-8, 2020) olabilmektedir. Cem ibadetinin asıl ve temel amacı kişinin olgunlaşmasına "insanı-kâmil" olmasına katkı sağlamaktır.

Kızılbaş Alevi toplumu yoğunlukla taliptir ve yine Kızılbaş olan belirli bir ocakzade mürşit, pir ve rehber ailesine tabidirler. Taliplerden adı geçen din adamları sorumludur. Her bir seyitler yılda en az bir kez taliplerini ziyaret etmek durumundadır. Pir ve mürşidin yaşamadığı köylerde ise köye ziyarete gelindiğinde ve bu ziyaretler sırasında köylülere pirin köye geldiği ve cem düzenleneceği haber verilir. Cemler genellikle perşembe akşamları yapılır, çünkü perşembe günü Aleviler tarafından kutsal sayılır. Dede yönetiminde yapılan cemler bütün gece sürebilmektedir. Cem'de her yıl geleneksel olarak tüm anlaşmazlıklar ve sorunlar ayrı ayrı gündeme getirilir ve mümkünse ortadan kaldırılır, küskünler barıştırılır. Diğer taraftan, şehirlerde cem daha sık yapılabilmektedir, özellikle Bektaşî-Alevilerinde haftada bir perşembe gününün akşamı yapılmaktadır (Yıldırım, 2018a: 261-262; Kehl-Bodrogi, 2017: 167).

Alevilerde toplu ibadet sadece cemlerde yapılır, bu toplantılardaki temel amaç toplum içinde birlik, beraberlik ve sevgiyi pekiştirmektir. Alevilikte inanç kalp ile ifade

edilir. İnancını kalbinde yaşayan kişi şeriat kapısını geçmiş tarikat kapısına ulaşmıştır ve birey içselleştirdiği inancını diğer insanlarla ilişkilerinde yaşar (Kehl-Bodrogi, 2017: 166). Kızılbaşlarda yılda bir düzenlenen geleneksel cem ritüeli “ölümden önce ölmek” olarak bilinmektedir. Bir diğer anlatımda da:

“Cem, bu ve öteki dünyada arzulanan bütünlüğün ve paklığın sembolik ifadesidir. Ceme katılanların arındırılmış olmaları lazımdır. Bu yüzden cem merasiminden önceki günlerde pir taliplerinin sorgularını yapar. Günah işlemiş olanların mahkemeleri yapılır, küskünler barıştırılır, yoldan uzaklaşmış olanların cezaları kesilir ve gerekli kişiler uzaklaştırılır. Böylece cem töreni arındırılmış bir cemaatle yapılır” (Gezik ve Çakmak, H., 2010: 41).

Cemin ibadet bölümünde dualar edilir, deyişler söylenir ve semahlar düzenlenir. Nihayetinde, anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulması ve yargılama makamının yanı sıra toplanan insanlar hep beraber ortak bir akşam yemeği yerler. Cem ritüelinde “Kırklar Meclisi” rivayeti temsil edilir. Kimilerine göre ise Hz. Ali başkanlığında Kırklar Meclisi’nde Hazreti Muhammed’in göğe yükselişinden sonra Hz. Ali’nin özel konumu anlatılmaktadır (Gezik ve Çakmak, H., 2010: 128; Atalay, 2008:13; Kehl-Bodrogi, 2017: 122-126).

Cemler genellikle sonbaharda, yıllık hasat bittikten sonra ve Hızır ayında yapılır. Dersim ve civar bölgelerde 20. Yüzyıla kadar cemler Kırmancki (Zazaca) ve Kurmanci (Kürtçe) yapılmıştır. “Cem ayinlerinde Türkçe deyişlerin kullanılması 20. yüzyıla ait bir durumdur” (Gezik ve Çakmak, H., 2010: 41, 45). Özellikle büyük şehirlerde ve Avrupa’da farklı diller konuşan Alevilerin cemlerini ortak yapmaları, cem dilini son yıllarda Türkçeye evirmiştir. Zazaca ve Kürtçe cem ritüelleri azalmasına rağmen yer yer hala yapılmaktadır.

Cem ibadeti amacına göre çeşitli isimler almaktadır. Bunların en çok bilinen ve günümüze kadar yürütülenleri;

Kırklar Cemi: Bu Cem bütün Alevi topluluklarında yapılır ve kökeni Kırklar olarak adlandırılan topluluğa dayanır. Bu topluluğa Hz. Ali dahilken Hz. Muhammed sonradan katılır. Bu katılımı ilgili bir de mit vardır.

Hızır Cemi: Özellikle Dersim ve çevresinde yapılır. Her yıl Rumi takvime göre yılın ilk ayı olan Hızır ayında (miladi 14-Ocak–13 Şubat) düzenli olarak yapılmaktadır. Bunların dışında Musahiplik Cemi, Dardan indirme Cemi, İkrar Cemi vs. birçok cem mevcuttur.

Cem ritüelinde pirle birlikte, topluluk içinde seçilen on iki üye daha hizmet sahibi olarak yer almaktadır. On iki hizmetli on iki imamı simgeler, ancak bu sayı cem sırasında

daha da çoğalabilmektedir. Yıldırım (2018a: 262; Kehl-Bodrogi, 2017: 171-172; Kaplan, İ., 2004: 75) on iki üyeyi ve görevlerini aşağıdaki gibi sıralamaktadır:

- Mürşit/ Pir / Dede veya Ana, Cem'e önderlik eder ve sembolik olarak Hz. Muhammed, Hz. Ali'yi ve Hünkâr Bektaş-i Veli'yi temsil eder.
- Rehber, yola girmek isteyenlere yardım eder ve onu gerektiği gibi temsil eder.
- Gözcü, cem boyunca huzur ve düzen sağlar.
- Çırağcı / delilci (kandil bekçisi) sembolik ışığı yakar ve cem alanının aydınlatılmasını sağlar.
- Zakir (Aşık), saz/bağlama çalar ve deyişler söyler.
- Ferras / süpürgeci, ritüellerin uygulandığı cem yüzeyinin sembolik temizliğini yapar.
- İbrikçi, su tedarikinden sorumlu ve cemde sembolik el yıkama seremonisi düzenler.
- Kurbancı veya sofracı, mutfağa bakar ve yemeğin dağıtımından sorumludur.
- Semerci / semahcı, semah ritüellerinin düzgün çalışmasını sağlar.
- Peyik, cemin toplanmasını ilan eder.
- Kuyucu, kurban kemiklerini gömen kişi.
- Pervane, cem boyunca cem evinin bekçiliğini yapan kişidir.

Resim 3.1. Cem ritüellerinden kareler

İhtiyaca göre veya belirli mevsimlerde gerçekleşen cemin farklı biçimleri ve durumları mevcuttur. Görgü, sorgu veya dara çekme cemi anlaşmazlıkların giderilmesine hizmet eder ve Alevi halk mahkemesinin ritüel çerçevesini oluşturur (Dedekargınoğlu 2013). İkrarda cemi kullanmaktan kaçınmak için, yola girmek isteyen acemiler, bir başlangıç ayininde ikrar adı verilen yemini eder. Bu cem genellikle cemaatin iki çiftinin

musahip ilişkisine sahip olduğu musahiplik cemi ile ilişkilidir. Aşağıdaki resimler cem ritüelini anlatmaktadır.

3.3.5. Ziyaret ve kurban

Geleneksel Alevi toplumunda önemli bir yeri olan ziyaretler sosyal-dinsel düzenin temel inanç uygulamalarındandır. Ziyaret (Jiare), “inanç sahiplerinin kutsal saydığı ve değişik ritüeller ve jestler yoluyla saygılarını sunup dileklerde bulundukları mekân” (Gezik ve Çakmak, H., 2010: 97) olarak tanımlanabilir. Alevilikte doğaüstü kuvvetlere sahip olduğu düşünülen bir kişi veya bir mekânın insanlara faydası olduğuna inanılmaktadır. Kutsal olarak kabul edilen mekânlar arasında evliyalar ve ilahi gücü yansıtan doğal yerler olarak gösterilebilir. Ziyaret edilen doğal mekânlar genelde yüksek dağlar, su kaynakları, kayalar ve ağaçlardır. Bu ziyaretlerde insan ve mekân unsurları inanç bağlamında bir arada bulunur. Buralarda çoğunlukla ermiş olduğu düşünülen kişilerin mezarları bulunur ve onlara olan inanç en yüksek düzeydedir. Ayrıca türbelerde de bir ağaç ve/veya bir taş kutsal kabul edilir. Orada bulunan ağaç dilek ağacıdır ve üzerine çaput bağlanır. Aynı şekilde bir taş dilek taşı olur ve ziyaret ritüelleri gereğince bu nesnelere niyaz edilir. Bu ziyaret merkezleri ya da yerleri yılda bir kez toplu olarak ziyaret edilir. Bu ziyaretlerde kurbanlar kesilir ve hazırlanan yemekler topluca yenir. Eğer bu ziyaret köyün yakınında ise adeta köyün manevi şahsiyeti olarak kabul edilir ve bu maneviyatın köyü koruduğuna inanılır. Alevi toplumların yaşadığı köylerde pek çok ziyaret mekânı görülebilmektedir (Yıldırım, 2018a).

İnsanlar istek ve arzularının yerine gelmesi için belirli ritüelleri yerine getirirler. Ziyaret yerlerinin bir belayı defettiğine ve bir fayda sağladığına inanılır. Ağaca bir bez parçası bağlamak, dikey duran kaya parçası üzerine küçük taşlardan yapıştırmak, dar bir delikten geçmek, kutsal sayılan taş ve ağaçlara niyaz etmek ziyaret mekanlarında sıklıkla görülen inançsal uygulamalar arasındadır (Yıldırım, 2018a).

Özellikle geleneksel Dersim Aleviliği’nde, ziyaret yerlerinin evliyalar, ruhani özellikler taşıdığına inanılan ataların mezarlarının bulunduğu mekanlar ve ilahi gücü simgeleyen doğal mekânlar da çokça ziyaret edilir. Bu yerlere örnek olarak su kaynakları (Munzur baba), kayalar ve ağaçlar gösterilebilir (Gezik ve Çakmak, H., 2010: 97). Dersim Aleviliğinde ziyaret yerlerinde çıra ve mum yakmak, dua etmek yaygın olarak görülen ritüellerdendir. Bunun yanı sıra adak adanır (bu da genellikle bir kurban olur) ve evde

hazırlanıp getirilen lokma, niyaz (yağlı ekmek), helva, yiyecek ve para çevrede ihtiyacı olan kişilere dağıtılır.

Kutsal emanet olarak kabul edilen emanetler de Jiare/ziyaret olarak anılır. Tariq/asa olarak bilinen kutsal emanetler en önemlilerinden kabul edilir. Genellikle ocak sahibi kişilerin atalarından yadigâr kalan bu asalar sade veya yılan motifli olabilmektedir. Evin en temiz odasında özel bir bölmede, genellikle yüksek bir yerde kılıfı içinde saklanır. Bu asalar yılın belirli bir zamanında yerlerinden çıkarılır ve yıkanır. Bu merasim bir cem ritüeli ile yapılır (Gezmiş ve Çakmak, H., 2010: 97-98). Ocakzadelerde bazı aileler moro sipe ‘beyaz yılan’, moro şia ‘siyah yılan’ sahibidirler ve onu korumakla yükümlüdürler. Yılan çoğunlukla ona benzeyen bir asa ile temsil edilir. Bu koruma karşılıklıdır, bu yılanların da o aileyi her türlü kötülükten koruduğuna inanılır. Buna en bariz örnek üzerine çok yazılmış Kistim Marı’dır.

Kistim Mar’ı (Farsça; Zazaca ve Kürtçe’de yılan anlamına gelir) Erzincan’ın Avcılar beldesinde ün yapmış Tariq/asalardandır. Nuri Dersimi’nin de (2007) Erzincan’ın Avcılar beldesinde tanık olduğu ve Kistim Mar’ı veya Kistim Evliyası olarak andığı Tariqdır, kutsal ve keramet gösterdiğine inanılır. Yine bu asa hakkında, Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin 1. Cildinde Rıza Yıldırım’ın (2012a: 2-19) Kistim Mar’ı başlığıyla bir makalesi yayınlanmıştır. Kistim Mar’ı efsanesine göre, ocak ayının sonu ve şubat ayının üçüncü haftasına kadar süren Hızır oruçlarının tutulduğu ayda, yapılan Hızır Cem’inde civardaki Kızılbaş Alevi toplulukları toplanır. Şimdiki Avcılar beldesi eski adı Kistim köyü olan yerde düzenlenen cem töreninde her yıl Mar kılıfından çıkarılıp yıkanır ve yeni bir kılıfta saklanır. Hızır Cemine civar köylerden gelen Alevi halk özel ilgi gösterir (Yıldırım, 2012a: 2-19; Deniz, 2018: 333-334).

Kutsal mekanlar arasında Ocak kurucularının mekanları ocak taliplerinin en çok ziyaret ettikleri yerlerdendir. Bu ziyaret mekanlarının uzaklığı rutin ziyaretleri etkilememektedir, eski zamanlarda kutsal ziyaretlere ulaşmak için gerekirse saatler hatta haftalar süren yolculuklar yapılmış. İnsanlar çaresiz kaldıkları zamanlarda yardım dilemek için doğaüstü güçlere sahip olduklarına inandıkları ermiş kişilere adaklarda bulunurlar. Hastalıklardan kurtulmak, iyileşmek ve korunmak, çocuk sahibi olmak, belirli dilek konuları arasındadır. Bazı ziyaret mekanları belirli dileklerin gerçekleşmesi için ziyaret edilir, mesela çocuk sahibi olabilmek için dua edilir. Çocuğu olmayan aileler ziyaret yerine adak dilemek için giderler. Eğer çocukları olursa, aile uygun bir zamanda tekrar ziyarete gider ve adaklarını gerçekleştirir. Doğan çocuklara da çoğu zaman adak

adanan ziyaretin adı verilir. Ayrıca ziyaret mekanlarına köylüler topluca giderek dua eder, dilek dilerler. Tüm bu inanç sisteminin merkezini kurban oluşturur. Yapılan cem ritüellerinde de kurban eksik olmaz. Kurban yapılan ibadetin temelini oluşturmaktadır (Yıldırım, 2018a: 292-293).

3.3.6. Nikah, evlilik ve düğün

Çoğu toplum gibi Aleviler de evlilik kurumuna büyük önem vermektedir. Alevi toplulukları geleneksel olarak, mümkünse tüm üyelerinin, belirli bir yaştan itibaren evlendirmeye çalışır. Evlilik bir sözleşmedir ve toplumda tekeşlilik kabul görmektedir ve boşanma toplumda hoş karşılanmaz.

Modern yaşam biçimleriyle beraber kentlerde yaşamakta olan Aleviler için eski evlilik ve gelenekler gittikçe daha az önemli hale gelirken hatta önemsizleşirken, bazı bölgelerde bu gelenek, örf ve adetler bugün bile önemini korumaktadır. Karakteristik Alevi gelenekleri arasında başlık parası, dini nikah ve çeşitli evlilik yasakları (ailenin Alevi bir gelin/damat istememesi gibi), tekeşlilik ve eş seçimi (ailelerin karar vermede etkili olması) konusundaki kısıtlamalar bazı bölgelerde halen bulunmaktadır (Üskül, 2008: 187,197).

Alevilerde evlilik adetleri bölgeden bölgeye değişmektedir. Geçmişte çoğu evlilik aile tarafından düzenlenmiştir, gelin ve damat düğün gününe kadar birbirini tanıma fırsatı olmadan görücü usulü ile evlendirilmişlerdir. Genellikle dini nikah yapılırdı, bazen duruma göre resmi nikah da kısıldı. Ancak, geçmişte, çiftlerin çoğunluğu resmi nikah yapmazdı.

Geleneksel Alevi topluluklarında Alevilerin sadece Alevilerle evlenmesi mecburiyeti vardı. Diğer dini cemaatlerin üyeleriyle özellikle Sünnilerle evlilikler hoş görülmezdi. Modern kentsel Alevilik ortamında bu tutum değişmeye başlamıştır. Günümüzde dinler ve hatta ülkeler arası evlilikler de çoktur.

Kırsal alanda, topluluğun tüm yetişkin üyelerinin evli olmasına büyük önem verilmektedir. Erkek çocukları belirli bir yaşa geldiğinde anneleri ve akrabalar uygun bir gelin aramaya başlar. Eğer çocuğun sevdiği bir kız var ise ailesinin onayını almak zorundadır. Çocuğun ailesi geleneksel olarak gelin adayının ailesine gider ve kız isteme merasimi yapılır. Kızın ebeveynleri rıza gösterirse söz kesilir. Bölgeden bölgeye değişkenlik göstermekle birlikte, evlilik kararı verildikten sonra günümüzde artık geçerliliğini yitirmiş başlık parası da belirlenirdi. Gelinin babası kızın büyütmenin maliyetini tahmin eder ve bu miktarı çocuğun ebeveynlerinden süt hakkı olarak talep eder.

Köyün ileri gelenleri ara bulucu olarak başlık parasında indirim yaptırabilirler. Başlık parası geleneği sadece Aleviler arasında değil İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da da yaygındır (Üskül, 2008: 140).

Dersim Alevi geleneğine göre ise aşiretler kendi aralarında başka aşiret bireyleri ile evlenebilirken ocakzadeler sadece kendi ocağından biri ile evlenebilirlerdi, farklı ocaklarla bu tür ilişkiler mümkün değildi. Başka ocaktan nikaha izin vermeyen bir sistemde Ocakzade ile talip nikahı asla düşünülemezdi, fakat ocak camiasında seyitler hakkı olmayanların diğer aşiretlerden evlenmeleri bazı yörelerde mümkündü. İstisnai olarak Kureyşan ocağının talip ile nikahı birkaç nesil önceden esnetmesi bu ocağın daha geniş bir coğrafyaya hâkim olması ile açıklanabilir. Kureyşanlıların yedi nesil tek erkek evlattan devam ettiği söylenir. Bu durum yedinci nesilden pirin Lolanlı bir talibiyle evlenmesi ile değişir ve çoğalma bu devirden sonra başlar (Metin, 2020). Pir, mürşit ve rehber kategorisindeki kişilerin bir talibiyle nikahının kabul edilmemesi son 30-40 yılda değişmiştir. Günümüzde herkesin herkesle evlenmesi mümkündür, evliliğin önünde bu anlamda engeller kalkmıştır. Ocakzade-aşiret evlilikleri artık mümkünken yöre insanları hala kirve ve musahip evliliklerinden sakınırlar. 20-30 yıl öncesine kadar bu yasaklar büyük aileyi kapsarken günümüzde daha çok küçük aile bireyleri ile sınırlıdır. Yöresel motifler değişse de pirin nikah duasında (Tulga, 2016) Xızır, Duzgın, Ana Fatma gibi genel kabul gören figürler klasik olarak anılır. Dini nikahta okunan dua şu şekildedir;

“Xızır wayirê sîma bo
Duzgın aze xêr sîma do
Ana Fatma sîma zûmîni rê xêr kero
Kata sonê Olvozo xêr bo
Pirê mî Bomesur olvoze sîma bo
Wayirê mî Kures sîma de ordım kero
Xanê sîma Xanê Xızır bo
Riskê sîma zû ye uwa Munzır bo
Ziar u diyarê sîma Raa Haq ra dur mefiye
Honde ke sîma weşiye
Wayirê dina keder hilayîya medo
Dezo gıra cane sîma mekero”

Xızır size sahip çıksın
Düzgün Baba size hayırlı nesiller versin
Ana Fatma sizi birbirinize hayırlı etsin
Nereye giderseniz hayırlı arkadaş olun
Pirim Bamasur size yoldaş olsun
Sahibim Kuryş size yardımcı olsun
Eviniz Xızırın hanesi olsun
Riskiniz Munzur suyu gibi olsun
Ziyaretlerimiz sizi hak yolundan ayırmazın
Sağ olduğunuz müddetçe
Dünyanın sahibi dert keder vermesin
Canınıza ağrı koymasın (Çeviri , Songül Ataman)

3.3.7. Düşkün ve düşkünlük kavramları

Alevi öğretisinde düşkünlük terimi iki anlamda kullanılmaktadır. Bir yanda Alevi hukukunun bütününe kapsar, diğer yandan da Alevilik öğretisinde uygulanabilecek en ağır cezadır. Alevilikte suç işleyen kişiye düşkün, bu duruma da düşkünlük denilmektedir.

Alevi öğretisinde suçlar ciddiyetlerine göre farklı kategorilere ayrılır. Eski buyruk ve yazmalarda (Şeyh Safi menakıbında) küçük, orta ve büyük günahları birbirinden ayırır. Noyan Dedebaba'ya göre, bu üç kategorideki suçlar ve günahlarla ilgili cezalara ilişkin bazı örnekler aşağıdadır (2006: 576).

Küçük suçlara (günâh-ı sagair) örnek olarak, bir talibin iç işlerini yani Aleviliğin sırrını dışarıdan birine anlatması, mürşidinin veya rehberinin izni olmadan hareket etmesi veya yalan yanlış söylentilerin yayılmasına katılmasıdır. Talip suçunu kendisi bildirirse, sadece bir uyarı alır. Suçu gözcü tarafından rapor edilir ve talip suçluluğunu kabul ederse, küçük günah üç vuruş sopa (tariyk) ve küçük bir para cezası ile cezalandırılır. Toplumda uygunsuz davranışta bulunmak, şiddet uygulamak, düşmanlık ve nefret yaşamak, bir başkasının iyiliğinin veya bir başkasının haklarının ödenmesi ve başkaları için olumsuz sonuçlarla yanlış ifadeler alınması orta günahlar olarak kabul edilir. Bu durumda, suçlu topluluktan af dilemelidir. Ceza olarak beş vuruş ve para cezası alır. Orta derece günahlar (günâh-ı mutavassıt), toplumda uygunsuz davranışlar, birine kibir, kin ve garaz etmek, hırsızlık yapmak, gözüyle görmediğine şahitlik etmek ve insanlara zarar veren yanlış ifadelerde bulunmak, birine kasten herhangi bir şekilde zarar vermektir. Bu durumda, bu suçları işleyen talip dâr'da durup (niyaz duruşu alıp) topluluktan af dilemelidir. Ceza olarak beş vuruş ve para cezası alınmaktadır. Büyük suçlar (günâh-ı kebâir), kişinin kendi musahibine karşı zarar verici davranışlarda bulunması, mürşit'ten, rehberden ve musahibinden izinsiz bir şey yapmak yolun sırlarını açıklamak, musahibine ihanet etmek, yoldan şaşmak, ikrar yeminini bozmak (ikrarı inkâr etmek) gibi suçları içerir. Buna ek olarak, hırsızlık, yalancılık, cinayet ve adam öldürme gibi suçların yanı sıra evlilik dışı ilişkiler (zina) bu kategoriye girmektedir. Orta dereceli günahlarda olduğu gibi, sanıklar topluluğun önünde af dilemelidir. Cezası, kırk sopadır (tarık çalmak), mürşit cezayı on iki vuruşa düşürebilir. Bir de para cezası olarak da bir kurban kesilir (Noyan Dedebaba, 2006: 574-579).

Suçlu cezasını çektikten sonra, verilen cezalar Alevi yasalarına göre topluluk tarafından ayrı bir törenle iptal edilir. Topluluğun, cezasını çeken düşkünü affettiği ve onu tekrar toplum içine aldığı ritüel, bölgeden bölgeye farklı şekilde yürütülmekte ve farklı şekilde tanımlanmaktadır. Bu tören düşkünlüğün kaldırılması ya da düşkünü kaldırma töreni veya düşkün görölme olarak bilinir (Noyan Dedebaba, 2006; Kehl-Bodrogi, 2017: 195).

Suç sayılan davranışları önlemek için, Battal Gazi Dergahı'na bağlı Eskişehir, Seyitgazi, Ulubey ve Nazilli'li Alevi topluluklarının mürşitleri toplanıp kendi aralarında

kararlar almışlardır. Düşkünlük hakkında alınmış bu metne Ahitnâme denilmiştir (Noyan Dede Baba, 2006: 581-583).

Büyük ceza almayan düşkünler için düşkünlüğün kaldırılması için Mürüvvet Meydanı açılır. Bunun için düşkünün cezasını çektikten sonra gelip sığındığı kişi suçlu adına Cem ibadetinin olduğu gece orada bulunanlarla bu konu hakkında konuşur. Düşkünün kendi toplumuna dönmesi için yapılan bu törende, pir ve rehber ile konuşularak da meydan açtırılabilir. Ancak Kehl-Bodrogi (2017: 195) kitabında: “Toplumdan dışlanma cezasının” ancak en yüksek otorite olarak mürşidin düşkünlüğü kaldırdığını belirtmektedir. Cezayı kaldırmak için açılan mürüvvet meydanı törenini masraflarını düşkün kurban keserek üstlenir. Sadece Hıdır Abdal gibi bazı ocakların düşkünlükleri kaldırma yetkisi vardır. Düşkünler Erzincan’da bulunan bu ocağa havale edilirdi.

Aleviler, yüzyıllarca hukuk alanı içine giren işlerini cem töreninde topluluk içinde çözmüşlerdir. Bu özelliğiyle Alevi hukuku özerklik göstermektedir. Bu durum, topluluğun sorunlarını kendi içlerinde çözme şansını sağlamıştır. Hukukta cezai işlem olarak düşkünlük toplumda bölünmeyi engelleyerek gelenek ve göreneğin devamını sağlama görevini üstlenmiştir (Kehl-Bodrogi, 2017: 195).

3.3.8. Doğum ve ölüm (hakka yürüme erkânı)

Alevilik inancında doğum ve ölüm günlük yaşantı içinde önemli bir yere sahiptir. Gerek doğum gerekse ölüme ait kaybolmaya yüz tutmuş birçok ritüel mevcuttur. Çocuk doğduğu zaman anne ve çocuk üç gün boyunca yalnız bırakılmaz, böylece anne ve çocuk kötülüklerden korunur. Bu süre içerisinde eğlenceler tertip edilirdi.

Alevilikte vefat eden kişi için öldü terimi yerine “Hakk’a yürüdü”, “don değiştirdi” denilmektedir. Bu sebepten, “cenaze merasimi veya töreni” tabirleri yerine, defin işlemleri için “Hakk’a yürüme erkânı” denilmektedir. Alevilerde Hakk’a yürüme erkânı bölge ve yörelere göre farklılıklar gösterebilmektedir; “yerleşim alanının kentsel ya da kırsal olmasına ve öğrenim durumuna göre, ölüm olgusuna bakış, yakınlarını kaybedenlerin gösterdikleri tepkiler ve de ölü gömme biçim ve geleneklerin de bazı nüanslar gözlenebilmektedir” (Aktaş, 2015: 18). Aktaş’a göre bu farklılıkların nedenleri arasında; Alevi topluluklarının inanışları gereği defin işlemlerinde vakit sınırlamasının olmaması ve bu işlemler için kesin kural ve kaidelerin bulunmaması sayılabilir.

Alevilikte ölüm diğer dört semavi dine göre farklı anlamlandırılmaktadır. Alevilikte biyolojik ölüm için ölme, Hakk'a yürüme ve kalıbı dinlendirme sözcükleri kullanılmaktadır. Bunlardan yorulan bedenin yıprandığı ve işlevini yapamadığı için ruhun bedeni terk ettiği manasında kullanılmakta ve Haktan gelen ruhun tekrar Hakka döneceğine inanılmaktadır. Hakka ulaşmak öze kavuşmak olarak da kabul edilmektedir (Aktaş, 2015: 20).

Ölüm olayının duyurulması yapılacak önemli işlerdendir. Cenaze evine yardım edilebilmesi, cenazenin çabuk kaldırılması ve cenaze kaldırıldığında kalabalık bir topluluğun gelmesini sağlamak amacı ile ölüm haberi aynı gün duyurulur (Aktaş, 2015: 33).

Alevilikte eskiden cenaze en az bir gün evde bekletilirdi ve o gece en az üç kişi ölünün başında beklerdi. Günümüzde çeşitli sebeplerden cenaze evde bekletilmez direkt morga kaldırılır. Ölünün üstünde beyitler yani deyişler okunur. Eskiden gündüzleri de cenazenin başında ağıtlar okunurdu (Noyan Dede Baba, 2006: 205-206). Mezar kazıcılar mezarı hazırlar. Ölüyü kaldıracak olan kişi, pir veya yetkili her kimse ölüyü yıkar ve defin için hazırlar. Bu süreçte Alevi toplulukları arasında değişik ritüeller mevcuttur. Dersim Alevilerinde mezarlara gidip ağıt yakan ozanlar mevcuttu. Bu anlamda en önemli figür Aralık 2019 da yüz yaşını geçtikten sonra hakka yürüyen Dersim'in büyük ozanı Silo Qız'dır (URL-10, 2020).

Alevilikte cenazeden "helallik alınması" iki kez olmaktadır. İlki cenaze evinin önüne götürülürken, ikincisinde ise cenaze namazı kılınırken alınmaktadır. Bu ritüelle yakınlarının ve komşuların rızası alınmaktadır (Aktaş, 2015: 40). Cenaze erkani, aile, yakın akrabaya baş sağlığı verildikten sonra dağılır/cenaze töreni sona erer.

Dersim inancında ölüm için Hakka yürüdü terimi kullanılır. Ruh vücutta sadece misafir olur ve bir süre sonra bedeni terk ederek yeni donda hayata devam eder. İslam'ın etkisinin artması ile İslami figürlerin daha da ön plana çıktığı gözle görülmektedir. Ahiret kavramı da artık yerleşmiş ve o dünya diye tasavvur edilmektedir. Yerel kültürün kendini devam ettirme şartlarının ortadan kalkmasıyla ritüellerde de değişimler meydana gelmiştir. Son dönemlerde standartlaşan ölüm ritüellerinin en barizi cem evlerinde toplanıp cenaze merasimini gerçekleştirmektir. Şehirleşmeyle birlikte gerçekleşen merasimler için en uygun yer herkesin daha rahat ulaşabileceği daha birçok boyutuyla avantaj sağlayan cem evleridir. Kuran okuma geleneği zayıf olarak kırsal alanda da varken şehirlerde artık gelenekselleşmiş bir hal almıştır. Bektaşî-Alevilere kıyasla cami kültüründen sürekli uzak

kalındığı, Dersim kültüründe günümüzde cami hocasının dahi cenaze kaldırdığı ve mezarda kuran okuduğu bilinmektedir. Bunun bir nedeni ise inanç sisteminin değişim ve dönüşüm sürecinde cenaze kaldırarak pir ve mürşitlerin azalmasıdır. Zayıflayan inanç kurumlarının devlet ödenekleriyle siyasal müdahalesi olmadan finanse edilip geliştirilmesi gerekmektedir.

3.3.9. Perşembe gününün önemi

Alevilikte dini toplantılar perşembeyi cumaya bağlayan gece yapılmaktadır. Karanlığın çökmesiyle toplantı başlar ve gece yarısına kadar sürer. Dini kutlamalar için perşembe akşamının seçilmesinde çeşitli nedenler gösterilmektedir. Bunlardan biri de İslam'da kutsal gün olmasıdır (Kehl-Bodrogi, 2017: 188-189).

Perşembe günleri oruç tutulur, bu oruçlar bireyseldir. İsteyen herkes perşembe günleri oruç tutar. Genellikle bir dilek dilendiği zaman, kötü rüya gibi bireysel hallerde de gelen ilk perşembe günü oruç tutulur ve lokma pişirilip (komşulara) dağıtılır (Gezik ve Çakmak, H., 2010: 215)

3.4. Dersim Aleviliği

"Dersim" kavramı dışarıdan tanımlamalardan farklı coğrafi sınırlara sahiptir. Yöre insanının sözlü aktarımlarına göre, Pertek'in büyük bir kısmı, Mazgirt'in Karakoçan yakın köyleri, Hıran bölgesi, Çemişgezek'in büyük bir kesimi, Pülümür'ün Erzincan yakasındaki köyleri Dersim coğrafyasına dahil edilmemektedir. Dersim Aleviliği, özellikle ocakzadeler ve talipleri arasındaki ilişkilere bakıldığında Tunceli, Elazığ, Erzincan, Sivas ve Varto'ya kadar uzanmaktadır. Bu yörelerde Zazaca ve Kürtçe konuşan Alevi topluluğun tarihine bakıldığında ortak bir kültürün olduğu görülmektedir.

Bu başlık altında Dersim Aleviliğinin tarihine değinilecektir. Bazı çalışmalar tarafından pagan olarak adlandırılan Dersimdeki ziyaret veya doğaya tapınma kültü hala uygulanmaktadır. İslamiyet'in tamamen yasakladığı bu olguların, İslamiyet öncesinden kaldığı sözlü tarih aracılığı ile aktarılmaktadır. Zamanla Duzgün - Xızır - Oli üçlemi Allah - Muhammed – Ali'ye dönüşse de yer yer hala kullanılmaktadır. Farklı ritüellerde okunan dualarda bu iki üçleme bazen dönüşümlü olarak bazen de aynı duanın içerisinde bir arada geçmektedir. Semah gülbenginde (bkz. 4.4. Cem İbadeti) gibi Allah ve Hızır ile başlanıyor.

Hem İslami hem de öncesi figürleri birçok ritüelde ve dualarda bulmak mümkün. Alevilikte en önemli ritüellerden olan Musahiplik duası Allah-Hızır-Düzgün üçlemi ile başlar. Dönüşüm sürecindeki gülbeng her iki sistemden figürler taşımaktadır. Musahiplik gülbenginin (bkz. 4.2. Musahiplik) tamamına bakıldığında birçok yerel figürün (pirler, ziyaretler) bir arada kullanıldığı görülmektedir. Aşağıdaki Nikah gülbenginde yerel figürler ağırlıkta olmakla birlikte Ehlibeyt mensupları duanın başında yer almaktadır:

“Gulvangê Morey

Ya Des u Dı İmame Kerbelay
Ya Heqê Homete
Ya Oli
Ya İmam Hesênê Kerbela
Xatirê sarê İmam Uşen sane
Xatirê itiqatê İmam Zeynel Abidin sane
Ya İmam Mihemmed Bakır na dawunê ma bere hurendi resne.
İmamê Cafer Sadıq kerem to ra bo
İmam Musa-i Kazım xêr kero
İmam Ali Rıza xêr kero
İmam Mihemmed Taki xafilu sima ra duri bero
Ali ül Naki xanê sima daim kero
Ya İmam Hasan ül Askeri ma bêitqatu meverde
Ya İmam Mehdi tiriya xo ser bê homete
Heqê Homete na morê sima qewul kero
Na morê sima dergê ziari diyarunê ma de bivêro
Düyawunê piru rayver u mürşidunê ma ra morim meverdo
Heqê Homete xêrli kero
Kemerê Duzgini na more sima xêr kero
Bava Mansur sima düya xo ra morim meverdo
Kures sima rê wayirêni bikero
Moro Şia, Moro Sur na diyawunê ma qewul kero
Ewliyayê Çê Tikmey, Bonê Tosniye aqıl izan marifet sima dero
Heniyô Pîl, Baxıra Sipîye ewladunê xêru sima dero
Pirê Xanku sima sero per racêro
Kertê Sincu xafilu sima ra duri bero
Wayirê Qızılbeli xanê sima şên kero
Asıl Bava sima rê wayirêni bikero
Çewres çimê Muziri sima de olvoz bê
Gola Buyere sima bêpir, bêrayveri meverdo
Wayirê Zêle sima rê zu başna xêre nasiv kero
Ziarê ma pêro sima riskê xo ra morim meverde
Na morê sima têlê morê Ali u Ana Fatma bo
Heq u Tala Homete na diyawunê ma qewul kero
Mihemmedê werte asmen u Asma Oli na diyawunê ma bero hurend resno
Xatirê Çewrêş Asparê Qiri sano
Xatirê Xızirê derya u dengizu sano
Xatirê loqmê pi u qalîkunê ma sano
Xatirê çilunê maa u dêkunê ma sano
Belka ma gune karime, na gunawunê ma pêrunê ra vêro
Na cemaat de ma ri şia mekero
Na morê Heqiye bero hurendi resno
Na diyawunê ma ra sero hardê Heqi de keşi morim meverdo
Heqê Homete saadê seriyo ke ma na morê sima de kemiye nêverda
Ziarunê ma tédine ser ma more sima birno

Heqê Homete saado ke ma werte na qomi de ma bêguna morê sima birno
Xêrli bo
Heq sima zûmin rê xêr kero
Warê sima gewe kero
Ewlado xêr sima dero
Riskê deyi ki tey bidero
Halla halla..." (Çiçek, 2017).

Nikah Gülbengi

Ya Kerbela'nın on iki İmamları
Ya kâinatın Tanrısı
Ya Oli
Ya Kerbela'nın İmam Hasan'ı
İmam Hüseyin'in hatırına say
İmam Zeynel Abidin'in inancının hatırına say
Ya İmam Bakır dualarımızı yerine götür
İmam Cafer Sadık senin müsaadenle
İmam Musai Kazım hayırlı eylesin
İmam Ali Rıza hayırlı eylesin
İmam Muhammed Taki sizden felaketleri uzak tutsun
Ali ve Naki hanenizi daim eylesin
Ya İmam Hasan ül Askeri bizi inançsız bırakma
Ya İmam Mehdi
Kâinatın tanrısı sizin nikahınızı kabul eylesin
Bu nikah sizi ziyaretlerimizin
Pir rehber ve mürşitlerimizin duasından mahrum etmesin
Kâinatın tanrısı hayırlı etsin
Düzgün Baba nikahınızı hayırlı ylesin
Baba Mansur sizi dualarından mahrum etmesin
Kureyş size sahiplik yapsın
Siyah Yılan, Kırmızı Yılan dualarımız kabul etsin
Tikmelerin evliyası, Tosniye evi size akıl marifet versin
Büyüğeşme, Bayaz Bağır size hayırlı evlatlar versin
Xanku piri size kol kanat gersin
Kerte Sincu felaktetleri sizden uzak tutsun
Kızılbelin sahibi hanenizi şenlendirsın
Asıl Baba size sahip çıksın
Munzurun kırk gözesi size arkadaş olsun
Buyer mıntıkası sizi pirsiz rehbersiz bırakmasın
Jêle'nin sahibi sizi bir yastıkta kocatsın
Bütün ziyaretlerimiz sizi risklerinden mahrum etmesin
Bu nikahınız Ali ve Fatmanın bağı olsun
Kainatın tanrısının dualarımız kabul etsin
Gökyüzünün ortasındaki Muhammed, Oli'nin ayı dualarımız yerine yetiştirsın
Kırk gri atının hatırına
Denizlerin sahibi Xızır'ın hatırına saysın
Atalarımızın hatırına
Çıralarımızın ve nenelerimizin hatırına saysın
Günahkarsak eğer affetsin
Toplumda yüzümüzü kara çıkarmasın
Bu tarının nikahını yerine yetiştirsın
Dualarımızdan dünya üzerinde kimseyi mahrum bırakmasın
Bütün ziyaretlerimiz nikahınızı kıymıştır
Kâinatın tanrısı şahittir ki biz nikahınızda eksiklik bırakmadık.
Hayırlı olsun
Tanrı sizi birbirinize hayırlı eylesin
Haneniz yeşersin
Hayırlı evlatlar bahşetsin

Bu temelden hareketle İslamiyet öncesi motifler daha da çoğaltılabilir. Her evin, her insanın, her hayvanın ve var olan her şeyin bir sahibi (wayir) olduğu inancı da İslamiyet öncesinden kalmadır. Daimi Cengiz (2010: 60), kavramı şöyle tanımlamaktadır: “Wayır (Sahip): Her şeye sahip ve kadir olan tanrı kastedilir. Bu Kureyşanlılarda aynı zamanda Kureyş’tir. Cemde, trans halinde Wayir çağrılır. İslam öncesi inancı da dile getirir. Dersim’de her şeyin ayrı bir tanrısı vardır; dağların, suların, göğün, komşuluk vb.” Ayrıca kutsal mekanlarda ve perşembe akşamları mum (çıra/çıla) yakma da İslami bir ritüel değildir. Kadın ve erkeğin ritüellerde bir arada ibadet etmesi de kendi başına bir farklılıktır. Bu öğelerden hareketle Dersim Aleviliğini Hz. Ali’den başlatmak yerine o dönemde büyük bir değişim dönüşüm yaşadığı şeklinde formüle etmek daha da doğru olacaktır. Aleviliği İslam’dan soyutlamak da tamamen İslamiyet’in mezhebi olarak tanımlamak da eksiklikler içermektedir.

3.4.1. Dersim Alevi ocakları

Dersim’de kaç Alevi Ocağı’nın bulunduğu hakkında farklı söylemler bulunmaktadır. Bazı ocakların bir ocağa bağlı olarak hesaplanması, bazılarının ise seyit ailesi olup olmadığının tartışmalı olması bu karışıklığın nedenlerindendir. Kimi kaynaklar Kureyşan ve Dewres Gewr’i tek ocak sayarken, bu aileler kendilerini ayrı ocaklar olarak tanımlamaktadır. Dewresgewr’in Kureyşin kendisiyle beraber odun fırınına çektiği Alladdin Keykubat’ın veziri olduğu efsanesini de burada hatırlatmak gerekmektedir (Metin, 2020). Bu söylemin büyük önemi ise yörenin en etkin ocağı Kureyşan’ın bölgeye yerleşme zamanına işaret eder. Aynı şekilde Şıx Delil Berxecan ocağının taliplerinin sadece Pilvenkliler olması ve bu ocağın da yine Pilvenkli olması ocak statüsünde soru işaretleri yaratmaktadır. Bu ocak sahipleri Pilvenklilerdir ve ocakzade olmadıkları, kendi içlerinde rayber yani rehber olarak tayin edildikleri söylemleri mevcuttur. Çünkü bir aşiretin sonradan ocak sayılması alışlageldik bir durum değildir. Kimi ocakların secereleriyle kimi ocaklarda ise sözlü anlatımla kökler Ehlibeyte dayandırılır. Bu konuda Erdoğan Yalgın da Şıg Dilo Belincan adına bir secerenin (görevlendirme Ahitnamesi) verildiğini aktarmaktadır. Bu secerede Alaeddin Keykubat’ın onay notunun da yer aldığı aktarılmaktadır (Yalgın, 2013: 427-440). Ocakzadeler kendilerini Evladı Resul olarak

görür ve Hz. Muhammed ve onun soyundan gelenlere büyük saygı duyarlar. Seyit Rıza'nın idamından önce "Evlâdı Kerbelâyız. Bihatâyız. Ayıptır. Zulümdür. Cinayettir" (Cılızoğlu, 2009: 72-73) sözleri bu soy bağına işaret etmektedir. Yörede ocaklar ve aşiretler olarak iki temel unsurdan oluşan hiyerarşik bir yapı vardır. Ocaklar kendilerini aşiret olarak görmez taliplerini aşiretler veya Kırmanc olarak adlandırırlar (Metin, 2020). Var olan secerelelerin kimler tarafından ne zaman verildiği ve doğruluğu tartışılırken bu secerelelerin sözlü anlatımla çeliştiği durumlar da vardır. Bu çalışmada ocaklar tanıtılacak ve etki alanlarından bahsedilecektir.

Birçok yazar tarafından en üst ocak olarak konumlandırılan Ağuçan ocağının Kerbela dergahına bağlı olduğu iddiaları da mevcuttur (Gezik, 2003: 18). Dersim ocakları secerelelerle hiyerarşik olarak kısmen Bektaşî kısmen de Erdebil veya Kerbela dergahına bağlansalar da kendine has özellikleri ile bu akımlardan farklılıklar göstermektedir. Günümüzde bu dergahlarla herhangi bir bağ bulunmamaktadır. Bu bağın var olup olmadığı net değilken, Selçuklu ve Osmanlı Sultanlarının bazı kişilere seyitlik ve secere verdikleri söylenmektedir (Deniz, 2013). Zazaca olarak okunan dualarda gerek Bektaşî gerekse Şah Hatayi ibarelerine pek rastlanmamaktadır. Daha çok öne çıkarılanlar ise Ehlibeyt, yöresel ziyaretler (özellikle merkezi konumdaki Düzgün Baba), Xızır ve evliyalarlardır.

İbadetin dili Türkçeye döndüğü zaman ise Hünkar Hacı Bektaş Veli anılmaya başlanır. Bu durumun son dönemlerde, özellikle büyük şehirlerde ibadet dilinin Türkçe olması ile bağlantısının olduğu söylenebilir. Türkçe üzerinden Bektaşîliğin Dersim Aleviliğini etkisi altına aldığı söylenebilir. Kerbela ise sadece tarihsel olayıyla bilinir, dergah olarak pek anılmamaktadır. Horasan kavramı anayurt olarak sık sık dile getirilmektedir.

Ocak aşiretlerinin taliplerinin dışında kendi aralarında da hiyerarşik pir talip ilişkileri mevcuttur. Pir olan bazı ocakzade ailelerinin pirlerinin de diğer bir ocaktan olduğu örnekler çoktur. Örneğin Derviş Cemaller Şıx Hasan aşiret konfederasyonuna pirlük yaparken kendi pirleri kısmen kendi içlerinde kısmen de Sarı Saltık ocağındandır. Sey Sabun ocağı mürşitleri Bamasur ocağının bir kısmına mürşit iken kendi mürşitleri ise Şıx Ahmet ocağındandır (Küçük, 2020). Birbirleri ile mürşit, pir ve rehber ilişkileri mevcut olan ocaklar arasında ast üst ilişkisinin olmadığı vurgulanmaktadır. Örneğin, Sarı Saltıklıların Dersime yerleşmeleriyle Derviş Cemal ocağının bir kolunun ikrar vererek pir ve mürşit ilişkisi kurduğu aktarılmaktadır (Turabi, 2020). Böylece talibi olmayan ocaklar arasında denge sağlanmaya çalışılmaktadır.

Alevilikte dört ikrar, dört makam, dört kapı ve dört mana inancı mevcuttur. Bu makamların hepsine mensup olan biri hem zahiri hem de batını dünyanın temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Tablo 3.1’de sistemi anlatan karşılıklı ilişkiler verilmiştir. Erdal Gezik (2013: 19-22) konuyla ilgili olarak, Alevilikte dört kapı kırk makam anlayışının uygulamada farklılıklar gösterdiğini aktarmaktadır. Kollektif bilgilere göre, Dersim’de yaşamın iki kapıdan meydana geldiği kabul edilmektedir, bunlardan biri hayır/aydınlık kapısı diğeri ise kötülük/karanlık kapısıdır. Bu sisteme göre ocakzadeler/seyyitler aydınlık, hayır kapısına gidilen yolu göstermekle görevlidirler. Talip açısından pir birinci derecede bağlı olduğu kişidir. Pir de yılda bir talibini sorgulamakla ve talibinin aydınlık kapısına ulaşmasına yardımcı olmakla sorumludur.

Tablo 3.1. Dört ikrar, dört makam, dört kapı, dört mana (Gezik, 2013:19)

Talip	Rehber	= Şeriat	= Cebrail	= Akıl
	Pir	= Tarikat	= Ali	= Fam
	Murşid	= Marifet	= Muhammed	= İzan
	Musahip	= Hakikat	= Allah	= Marifet

Karakoçan Delkan köyünde yerleşik olan Cemal Abdal (Yalgın, 2013: 177 - 233), Elazığ, Malatya ve Maraş’ın bazı köylerinde yaşayan Sinemili (Bayrak, 2013: 393 - 420) ve daha başka ocaklar da bazı yörelerde on iki ocağa dahil edilir. Aşağıdaki ocaklar Dersim merkezi esas alınarak sıralandığından ocak merkezi Dersim dışında olan ocaklar çalışmaya dahil edilmemiştir.

3.4.1.1. Kureyşan

Dersim ve etrafındaki Zazaca konuşan bütün Alevilerde etkin olan yörenin en büyük ocak aşireti Kureyşan’ın merkezi Nazimiye’ye bağlı Dewa Kuresu/Dewa Pile (Bostanlı) köyüdür. Sözlü tarih araştırmalarında bütün Kureyşanlıların bu köyden dağıldıkları söylenmektedir. Sivas’tan Erzurum’a kadar olan bölgelerde hemen hemen her bölgede bu ocağa mensup ailelere rastlanmaktadır. Ayrıca Antep ve Adıyaman da Kureyşanlı yerli aileler yaşamaktadır. Her aşiretin bir bölgesi olmasına rağmen Kureyşanlılar ocakzade özellikleri itibarıyla taliplerinin bulunduğu her mıntıkaya da yerleşmişlerdir. Aşağıdaki tabloda ocağın yörede ne kadar yaygın olduğu gösterilmektedir.

Tablo 3.2. Kureyşanların yerleşik oldukları köyler (Saltık, 2009: 62-63)

S.N.	KÖYÜN ESKİ ADI	KÖYÜN YENİ ADI	İLÇESİ
1	Ağaşenliği (Kar.)	Ağaşenliği	Pülümür
2	Aktaş	Aktaş	Ovacık
3	Ambar	Ambar	Merkez
4	Aşağı Harik	A.Doluca	Nazımiye
5	Azge	Güneycik	Nazımiye
6	Balluca	Balıca	Nazımiye
7	Baravyoncalık	Sarıbudak (Kar.)	Pülümür
8	Başkalecik	Başkalecik(Kar.)	Pülümür
9	Çağlayan (Kar.)	Çağlayan	Pülümür
10	Çamurek (Kar.)	İlisu	Nazımiye
11	Çanakça'yı S.	Aşağı Çanakçı(K.)	Mazgirt
12	Çolahar	Çalkıran	Merkez
13	Çukur	Çukurköy	Merkez
14	Dızdan	Pınar	Merkez
15	Elgazi	Elgazi	Ovacık
16	Gomosür	Elmalı Mez.	Pülümür
17	Hağko (Karışık)	Turnayolu	Nazımiye
18	Hakis/Malkoç	Büyükyurt (Kar.)	Nazımiye
19	Halitpınar	Halitpınar	Ovacık
20	Hasum	Güzelpınar	Nazımiye
21	Havikpah	Babaocağı	Merkez
22	Hodik	Yazgeldi	Nazımiye
23	Hormek (Kar.)	Yakacık	Nazımiye
24	Hosor	Kopuzlar	Merkez
25	İresi / Yeris	Dallıbahçe	Nazımiye
26	Kabun	Köklüce	Mazgirt
27	Kalman (Kar.)	Günlüce	Nazımiye
28	Keykanlu (Kar.)	Keykanlı	Pertek
29	Kırklar (Karışık)	Kırklar	Pülümür
30	Kincir	Üçdam Mez.	Pülümür
31	Kürgen	Batman	Merkez
32	Lazvan	Aslanyurdu	Mazgirt
33	Mukuf (Kar.)	Ünveren	Pülümür
34	Murdafan (Kar.)	Kangallı	Pülümür
35	Nüşüt	?	Merkez
36	Pagaali	Uzuntarla	Merkez
37	Panan	Bostanlı	Nazımiye
38	Pozapun	Gömemiş	Merkez
39	Roşnak	Alacık Mez.	Merkez
40	Sayrik	Çevrecik	Nazımiye
41	Sini Türk (Kar.)	Senek	Pülümür
42	Sumak (Kar.)	Sumak	Pertek
43	Şahverdi (Kar.)	Şahverdi	Ovacık
44	Tar (Kar.)	Alacık	Merkez

45	Türüşmek (Kar.)	Aktuluk	Merkez
46	Velkan (Kar.)	Baylık	Merkez
47	Venk (Kar.)	Karşılar Mez.	Merkez
48	Veramin	Efeagılı	Pülümür
49	Yerisik	-	Pülümür
50	Yukarı Çanakçı	Y.Çanakçı	Mazgirt

Ocağın kendi içinde de bir hiyerarşi bulunmaktadır. Ocağın bazı kolları pir veya rehber statüsüne sahipken bütün Kureyşanlıların bu tür hakları yoktur. Ocağın tarihi ile farklı farklı görüşler olsa da atası Selçuklular Devletinde Kadılık yapan (Deniz, 2013) Seyyid Mahmut Hayrani olarak kabul edilmektedir. “Ehl-i Beyt soyundan gelen bu derviş, Peygamberin aşiretinin ismi unutulmasın diye aynı zamanda Kureyş mahlasını da kullandığı belirtilmektedir. Bu sebepten ocak mensuplarına Kureyşanlılar denmiştir” (Taş, 2018:1). Bu ocak yoğun olarak Merkez ve Nazimiye’ye bağlı köylerde yaşamaktadır.

Resim 3. 2. Kureyşbaba Ocağı (Çakmak, H., 2013)

3.4.1.2. Sey Sabun

Kureyşanlılara nazaran daha az olan bu ocak mensupları Nazimiye’nin Gemike köyü Erzincan ilinin Tercan ilçesine bağlı Almeyik köyü ve Mazgirt ilçesinin Seyidan mıntıkasında yaşarlar (Küçük, ?)⁷. 12. Yüzyılın başında Horasandan gelip önce Palu’nun Seyidan köyüne yerleşen bu ocak daha sonra köyü terketmek zorunda kalarak (Saltık, 2009: 76) Mazgirt’in Seyitli köyüne yerleşmiştir. Kureyşanlıların bazı alt kollarına ve

⁷ Nisan 2021’de yayınlanması planlanan bu çalışmanın tezde kullanılması için yazarından izin alınmıştır.

Bamasur ocağının bir kısmına da pirlık yaparlar. Ayrıca Hizol, Şadi, Hıran aşiretlerinde de talipleri mevcuttur. “Seyit Sabunlar kendilerinin Erdebil Dergâhı’na bağlı olduğunu açıkca ifade eder ve ocaklarının bir isminin de Seyit Safi Ocağı olduğunu belirtirler” (Gezik, 2013:19). Mazgirt’in Seyitli Köyü’nde ikamet eden ve kendisiyle mülakat yapılan Musa Dede ise kendilerinin Kerbela dergahına bağlı olduklarını ifade etmiştir. Erdebil ve Kerbela tezatlığı son dönemlerde artan eksik bilgi kargaşası kaynaklı olması muhtemeldir. Dersimin bilinen ünlü halk şairi Sey Qaji bu ocağın mensubudur (Cengiz, 2014).

3.4.1.3. Derviş Cemal

Hacı Bektaşî Veli ile direk olarak ilişkilendirilen Derviş Cemal ocağının merkezi Hozatın aynı isimde olan köyüdür. Doğu Dersim aşiretlerinin çoğunun pirleri olan Derviş Cemal ocağı göçlerle Erzincan yöresinde de mesken tutmuştur (Şanlı, 2013: 234-263). Afyon Döğeri’de bulunan Seyit Cemal Türbesinin aynı şahsa ait olup olmadığı netleşmemiştir. Ovacıkta yaşayan Seyit Kemal ocağı mensupları da Derviş Cemal ocağına bağlıdır. Kimi kaynaklar Seyit Kemal Ocağını ayrı tasnif etse de iki ocağın menşei aynı köke dayanmaktadır. Medyada tanınmış Firik Dede bu ocağa mensuptur. Bu ocağın Anadolu’nun farklı yerlerinde Türkçe konuşan kolları olduğu söylenir.

3.4.1.4. Dewres Gewr

Diğer ocaklara nazaran sayısal olarak daha az olan bu ocak mensupları Dersim merkeze bağlı Tırkele köyünde, Varto da ve Mazgirt Kupik, Dewreşan, Miraliyan, Gomê Lote köylerinde yaşarlar. Bamasur gibi iki dilli bir ocak olup Zazaca ve Kurmanci konuşurlar. Kimi kaynaklarda Kureyşan ocağı ile bir sayılır, kimilerinde ise ayrı bir ocak olarak tanımlanır. Dewresgewr kişiliği Kureyşan ve Bamasur ile birçok mitte farklı şekillerde ilişkilendirilir (Deniz, 2018: 212-221; 2013: 264 - 307).

3.4.1.5. Celal Abbas

Hz. Ali’nin oğlu Celal Abbas’dan geldiğine inanılan bu ocağın merkezi Ovacıktır. (Munzuroğlu, 2013: 130 – 176). Abbas’ın annesinin Fatma olmaması, dolayısıyla Hz. Muhammed’in soyuna dahil edilmemesi ile bu ocak diğerlerinden farklı tutulur (Saltık,

2009). Ocağın pirlerinden Zeynel Dede çevre köylerde az taliplerinin olduğunu taliplerinin daha çok Dersim dışındaki Türk köyleri olduğunu ifade etmiştir. Tarihlerinin bu köyde olması itibarıyla merkezi Ovacık'ın Kedek Köyü'dür.

3.4.1.6. Sıx Hemed

Şıx Hemed Ovacık merkezli bir ocak olup yörede çok etkin değildir. Ovacık ve Hozat bölgesinin en etkin ocağı Derviş Cemal ocağıdır. Bu ocağın merkezi Şeyh Ahmed Dede'nin türbesinin bulunduğu Elazığ'ın Baskil ilçesinin Şeyh Hasan Köyüdür. Tamamen kendilerine ait bir köyleri bulunmayan bu ocak mensupları Dersim'de bazı köylerde dağınık olarak yaşarlar .Ovacık, Mazgirt te birkaç köyde ikamet eden Şıx Ahmet ocağı mensupları kısmen Erzincan'a göç etmişlerdir.

3.4.1.7. Baba Mansur (Bamasur)

Gerek Dersim gerekse Erzincan yöresinde etkin olan bu ocağın merkezi Mazgirtin Darıkent (Muxindi) nahiyesidir. Pülümür ve Erzincan yöresindeki ocakzadeleri Zazaca konuşurken Darıkent (Muxundi) bölgesi ise Kurmanci konuşur (Muxundi, 2013: 105-129). Erzincan yöresinde ve Pülümür civarında yaşayan Bamasurların merkezi ise Pülümür'ün Tosniye köyüdür. Bamasur duvarının Muxindi de olması ilk meskenlerinin burası olması ihtimalini güçlendirmektedir.

Resim 3.3. Baba Munsur Ocağı (Mazgirt, Darıkent)

3.4.1.8. Ağuçan

Ağuçan/Ağuiçen ocağı köken olarak bir taraftan Ebu Vefa'ya bağlanırken (Güler, 2013) diğere taraftan Diyarbakır yöresinde mevcut olan secerede bu bağlantıya rastlanmamaktadır (Akın, 2014). Türbenin bu köyde olması itibarıyla Ağuiçen Ocağının merkezi Dersimin Hozat ilçesinin Bargini Köyü'dür. Sözlü kaynaklara göre, Ağuiçen Ocağı mensupları bu köyden Erzincan'a ve Fırat'ın batı yakasına yayılmışlardır (Erdoğan, 2020). Ağuçan türbesinin bu köyde bulunması, bu savı destekler nitelikte bir olgudur. Bu ocağın en etkili olduğı bölge Adıyaman ve Sivas'ın İmranlı ilçesinin Koçgiri bölgesidir (Güler, 2013: 78 - 104).

3.4.1.9. Şıx Çoban

Merkezi Dersim Mazgirtin İsmaili köyü olan bu ocağın diğere bir kolu da Çorum ilinin Alaca İlçesi sınırları içerisindeki Nesimi Keşlik köyünde yaşamaktadır. Dersimdeki talipleri Pilvenk aşiretinin bir kısmı olan bu ocak daha çok Dersim dışında etkindir. Hezirge ve Hozinkig köyünde de bir zamanlar Suran aşiretinini içinde yaşayan ocak mensuplarından Mahmut Dede Temmuz 2020 de hakka yürümüştür. Bunlardan mütevellid bu ocaktan günümüzde o yörede yaşayan pek kimse kalmamıştır. Şıx Çoban ve Şıx Delil Berxwecan ortak bir mite dayandığı için yöre halkı tarafından bir yapı olarak tanınır. Her iki ocağın Pilvenk aşiretine pirlık yapması da aynı köke işaret etmektedir.

3.4.1.10. Sarı Saltık

Balkanlardan Doğı Anadoluya kadar olan coğrafyada yer yer dağınık yaşayan bu ocak Dersim'de de etkindir. Hozata bağlı Sarısaltık ve Karaca köylerinde yaşarlar. Dersimdeki ocak hiyerarşisindeki konumları kendilerine göre en üsttedir. Sarı Saltıklıların yaşlı kesimi Zazaca ve Kurmancıyı konuşmalarına rağmen Türkmen kimliğini sıklıkla vurgularlar. Özellikle Ağuçan ocağı ile en üst ocak çekişmesi mevcuttur (Çakmak, H., 2013: 350 -394).

3.4.1.11. Pir Sultan

Asıllarının Sivas'ın Banaz köyünden gelen Pir Sultan Abdala dayanan bu ocağın talipleri Sivas'tadır, yani Dersimde talipleri yoktur. Pülümür'ün Hacı ve Kayırlar köyünde yaşarlar (Saltık, 2009: 76). Yörede Zazaca konuşulduğu için Zazaca öğrendikleri varsayılır.

3.4.1.12. Munzur Baba

Merkezi Munzur ırmağının gözesindeki Ziyaret köyüdür. Erzincan'ın bazı bölgelerinde de ikamet ederler. Ocağın bulunduğu coğrafyada daha çok Derviş Cemal Ocağı etkindir. Bu ocaktan yörede mülakat yapılabilecek bir seyyit bulunamamıştır.

3.4.1.13. Şıx Delil Berxecan

Şıx Delil Berxecan soyundan gelenler Pilvenkliler içinde sadece bir kesime dedelik yaparlar. Pilvenklilerin bir kısmı Şeyh Çoban ocağına bağlıyken, büyük kısmı ise kendi içindeki ocağa bağlıdır. Şıx Delil Berxecan'ın ocakzadeliği kimilerinde kabul edilirken kimi çevrelerde kabul görmez (Saltık, 2009)

Bazı kaynaklar Tunceli ve çevresinde bulunan ocaklara başka ocakları da dahil etmektedirler: Seyit Kemal (Sey Kemal) Ovacık, Üryan Hızır (Pertek Zeve Köyü). Fakat daha önce de ifade edildiği üzere genel olarak sözlü söylemde on iki ocaktan bahsedilmektedir.

3.4.2. Bayramlar, kutlamalar, anmalar

Bu bölümde Dersim Aleviliğinde yer alan bazı inançsal ritüeller ve uygulamalar yer almaktadır.

3.4.2.1. Gağan (Kalkak, Kal Gağan)

Dersimde özellikle yaşlı kesimin hala “hesabo kan” (eski hesap) olarak tanımladığı Rumi takvime göre aralık ayında başlayan “Gağan” şimdi kullanılan miladi takvime göre

aralık ayının ikinci haftasından ocak ayının ortasına kadar süren dört haftalık bir etkinliktir. “Gağan” Dersim coğrafi şartlarından dolayı ve ocakzadelerin taliplere kış aylarında ulaşmaları zor olduğu için her aşiret farklı bir hafta kutlamaktadır. Bir diğer neden ise farklı yöre ve aşiretlerde talipleri olmalarıdır. Eskiden “Gağan” ayının son haftasında lokmalar dağıtılır, cemler yapılırdı. “Bir yeni yıl karşılama töreni olarak uygulanır: Yapılan kutlamalarda yaşamın sürekliliği ve bereketli geçmesi temenni edilir” (Gezik ve Çakmak, H., 2010: 84). Rumi takvimle 13 gün fark olmasından Ocak 14’ten sonraki salı günü “Gağanlar” başlamakta ve dört hafta sürmektedir. Hızır ayında olduğu gibi salı, çarşamba ve perşembe günleri oruç tutulmaktadır. Gağan etkinliklerinde çocuklar yüzlerini boyar ve eski kıyafetler giyerler. Köyü veya şehirde mahalleleri gezerek hediye toplarlar. Bu ritüel eski coşkusu yitirmiş bazı yörelerde artık kaybolmuştur. Son yıllarda “Gağan” Tunceli Belediyesi tarafından kutlanmaktadır.

3.4.2.2. Hızır Ayı ve oruçları (Rozê Xıziri /Xeylaşi)

“Gağan” bittikten sonra Xeylaşi (Xızır – Elyas → Xeylas) ayı başlar. Bu ayda Hızır oruçları tutulur. Her perşembe cem ritüeli düzenlenir. İnanç açısından büyük bir öneme sahip olan bu ayda dilekler tutulur, adaklar adanır. 5 ve 6 Mayıs’ta Batı Anadolu’da kutlanan Hıdırellez etkinlikleri ile içerik olarak farklılık gösteren bu ritüel daha çok Dersim yöresine aittir. Hızır ayında oruç tutan bekar gençlerin rüyasında evleneceği kişiyi gördüğüne inanılmaktadır. Bu ayda aileler varsa evli olan kızlarını ve kız kardeşlerini ziyaret ederek kendisine hediyeler götürürler. Ayrıca, bu ayda niyaz olarak adlandırılan yağlı kömbe ekmeği pişirilir ve dağıtır. Niyaz pişirme hemen hemen her ritüelde mevcuttur (Gezik ve Çakmak, H., 2010: 214-215).

3.4.2.3. Ana Fatma Orucu (Rozê Ana Fatma)

Dersim Ovacık yolunun beşinci kilometresinde bulunan Ana Fatma önemli bir ziyaret yeridir. Sürekli bir ziyaretçi akınına uğrayan bu mekânda kurbanlar kesilir, dilekler tutulur ve dualar edilir. Suyunun birçok hastalığa iyi geldiği bilinir. Dersim inancında Ana Buyere, Ana Xaskare, Ana Jêle gibi dişil olan fakat diğerlerine göre de farklılıkları olan bir ziyaretidir. Diğer anaların hiçbirisi için düzenli tutulan bir oruç olmamasına rağmen on iki imam oruçları başlamadan bir gün önce Ana Fatma için oruç tutulur. Çoğunlukla Hz.

Ali'nin eşi Hz. Fatma ile özdeşleştirilirken (Gezik ve Çakmak, H., 2010: 18-20) bazı kaynaklar (Aksoy, 2006) ise bu ziyaretin tarihini eski İran mitolojisindeki Ana Hita tanrıçasına kadar götürürler. Hiçbir ziyaret için yılın belli zamanlarında oruç tutulmazken bu ziyaret için neden oruç tutulduğu ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır.

3.4.2.4. On İki İmam Oruçları

Kurban Bayramından yirmi gün sonra bütün Alevilerin ortak orucu olan on iki imam oruçları başlar. Dersim yöresinde oruç yaklaşık yirmi dört saat tutulur. Akşam uyuduktan sonra artık hiçbir şey yenilip içilmez. İftar ise günbatımında açılır. Oruç döneminde birçok yiyeceğe de kısıtlama getirilir. Enerji veren et, yumurta, soğan, sarımsak ve daha birçok yiyecek yasaktır. Ehlibeyt üyeleri ve sevenlerinin Kerbela'da katledilmelerinin anısına bu oruç süresince su içmeyen insanlar mevcuttur. Saç, tırnak kesilmez, vücut bakımları ertelenir. Nefsi tamamen terbiye etme amacı güden bu oruçlarda iftar açıldıktan sonra da bazı yasaklar devam eder. Bütün kurallara on iki hatta on üç gün boyunca uyulur. On iki günden önce de sadece kadınların tuttuğu Ana Fatma orucu vardır (Gezik ve Çakmak, H., 2010: 65-66).

3.4.2.5. Ziyaretler

“Dersim hardê zîar u diyaruno” söyleminin dile getirdiği gibi Dersim ziyaretler diyarıdır. Her bölgede sayısız ziyaret vardır. Her köy de merkez ziyaret olarak kabul gören Jiare adında su kaynağının olduğu bir bölge vardır. Hemen hemen bütün su kaynaklarının kutsallığı vardır. Dereler, çayların birleştiği bölgeler “kert” olarak adlandırılan tepelerin en yüksekinde olan ağaçlar, bölgedeki diğer yaşlı ağaçlar vs. ziyaret özelliğine sahiptir (Gezik ve Çakmak, H., 2010: 97-98). Bu konunun derinliği bu çalışmanın sınırlarını aşacağından yöre genelinde kabul edilen birkaç ziyarete değinilecektir. Tunceli sınırları içerisinde kalan büyük ziyaretler Tunceli dışında yaşayan Zazaca ve Kürtçe konuşan Aleviler tarafından da ziyaret edilir.

3.4.2.5.1. Düzgün Baba

Düzgün Baba bütün ziyaretlerin piri olarak kabul edilir. En çok ziyaret edilen, kurban kesilen, adak adanan bu ziyaret adeta Dersim'in inanç merkezidir. Düzgün Baba atlı süvarilerinin olduğu inancı yaygındır. Asıl adı Şah Haydar olan Düzgün Baba birçok mitte Kureyş Baba ile ilişkilendirilir. Bazılarında Kureyş Babanın oğlu olan Düzgün bazılarında ise kardeşidir. Düzgün Baba dağının zirvesinde mezarı olup dağın farklı bölgelerinde ona ait farklı yapılar vardır (Aksoy, 2006: 37-122). Barındığı yer, kışı geçirdiği yer vs. Hemen hemen bütün dualarda bu ziyaret anılır. Dileklerinin gerçekleşmesi için insanlar oturdukları yöreden Düzgün baba Dağına yürüyerek giderlerdi ve orada geceleri kalarak oruç tutup dua ederlerdi.

Resim 3.4. Düzgün Baba Dağı

3.4.2.5.2. Munzur Gözeleri

Yörenin en yüksek mekanlarından biri olan Munzur Dağlarının ovacık tarafında 40 gözeden su fişkirir. Bu suyun diğer kolu da dağın diğer tarafında Erzincan'ın Kemah ilçesinde çıkar. Munzur efsanesine göre çoban olan Munzur'un kaçarken elinden süt dökülmüştür ve sütün döküldüğü her yerden su çıktığı söylenmektedir. Kaynak noktasında suyun renginin beyaz olması efsane ile uyumludur. Musa ve İsa peygamberlerin çoban olması gibi birçok inançta var olan çoban kişiliklerin kutsallığı Dersim Alevilerinde de

mevcuttur. Düzgün Baba ve Munzur Baba çobanken gerçekleştirdikleri mucizelerle efsaneleşmişlerdir (Gezik ve Çakmak, H., 2010: 131-132).

Resim 3.5. Munzur Gözeleri, Ovacık

3.4.2.5.3. Golê Çetu

Günümüz şehir merkezi Mamekiye (Merkez) yöresinde iki büyük çayın (Munzur ve Pülümür) birleştiği yer olan Golê Çetu insanların yoğun yaşadığı şehir merkezinde olması itibarıyla ziyaretçi sayısı oldukça fazladır. Hemen yanında cem evinin olması bu ziyarete avantajlar sağlamaktadır. Kurbanların kesilip, duaların edildiği bu ziyaretin asıl yeri 1996 yılında hizmete açılan Uzun Çayır Barajı'nın altında kalmıştır.

Resim 3.6. Golê Çetu (Kaynak: Ferit Demir)

3.4.2.5.4. Ana Fatma

Her yıl kadınların kendisi için oruç tuttuğu tek ziyaretidir. 12 imam oruçlarından bir önceki gün Ana Fatma orucu tutulur. Mamekiye Ovacık yolu üzerinde Munzur ırmağının hemen kıyısında bulunan Ana Fatma ziyaret yeri son yıllarda tadilata uğramıştır. Kar yağışının bol olduğu yıllar su kapasitesi oldukça fazla olan bu maden suyu kaynağının suyu kurak yıllarda kaybolabilmektedir. Son yıllarda etrafında ticari amaçlı yapılan yapılara rağmen Ana Fatma ziyareti hala ilgi çeken bir inanç merkezidir (Çakmak, H., 2013: 18-20).

Resim 3.7. Ana Fatma ziyaretgahı, Dersim

3.4.2.6. Bahar kutlamaları

Mart ayında baharın gelişiyle beraber birçok özel kutlama yapılır. Miladi takvimden 14 gün önce olan Rumi takvime göre bu ayda birinci çarşamba Kara Çarşamba kutlamasıdır. Rumi takvime göre mart ayının 1. çarşambası miladi takvime göre ise 3. çarşambasında kutlanır. Diğer kutlamalar olumlu havadayken kara çarşambanın olumsuz bir gün olduğuna inanılır. Kara Çarşamba Kerbela’da katledilen İmam Hüseyin ve arkadaşlarının haberinin anneleri Hz. Fatma’ya ulaştığı gün olarak bilinir, bir gün oruç tutulur (Gezik ve Çakmak, H., 2010: 214). Diğer taraftan dünyanın yedi günde

yaratıldığına inanılan Dersim inancında kara çarşambada dünyanın tekrar mayalandığı da anlatılmaktadır.

Dokuzuncu gün Newe Marte olan bu ayda iki adette Hewtemal kutlaması vardır. 7 Mart' Küçük Hautemal, 17 Mart ise Büyük Hautemal kutlanır (Cömert, 1994). Newroz kavramının bölgeye girmesiyle artık Newroz olarak bilinen Newe Marte ve diğer Mart kutlamaları unutulmaya yüz tutmaktadır. (Çakmak, H., 2013: 212-214).

3.5. Dersim Aleviliği konusunda yapılmış çalışmalar

Bu çalışmada Dersim Aleviliği üzerine yapılmış yurtiçinde ve yurtdışında yapılan çalışmalar ve araştırmalar ele alınmıştır. Bu bağlamda incelenen kaynakların Dersim Aleviliği hakkında hangi konuları irdeledikleri, neleri araştırdıkları hakkında bilgiler verilmiştir.

Birçok araştırmada Dersim Aleviliği konusunun özellikle siyasi yönünün ön plana çıkarıldığı, içinde yaşadıkları toplum ve devlet tarafından sürekli baskı altında tutulduğu üzerinde durulmuştur. Bunlar arasında Aleviliği ayrı bir din olarak görüp Zerdüştlikle ve Hristiyanlıkla bağdaştırmaya çalışan araştırmalar ağırlıktadır. Ayrıca Aleviliğin bir din mi, mezhep mi, kültür veya bir cemaat mi olduğu konusunda tespitlerde bulunulmuştur.

Kısmen bilimsel çalışmaların olduğu yurtdışı çalışmaların büyük çoğunluğu ideolojik kaygılarla yapılmıştır. Özellikle İslam içi ve İslam dışı tartışmaları da bu ekseninde yürütülmektedir. Çoğu çalışma, araştırma ve literatür kaynağı Dersim Alevi toplumunun kendini ifade biçimi dikkate alınmayarak Alevilik inancına önceden hazırlanmış ideolojik kılıflar giydirilerek yazılmıştır. Her grup görmek istediği motifleri bularak onları ön plana çıkarıp Aleviliği o eksenden kendi siyasetinin hizmetine sokmak istemektedir. Bu çalışmada bu tartışmalara taraf olunmayacaktır.

3.5.1. Yurtdışı çalışmalar

Bumke'nin 1997 yılında Almanya'da yayınlanan "Dersim'deki Kızılbaş Kürtler: Marjinalite (Aykırılışma) ve Rafizilik" kitabı, 1970'li yıllarda Mazgirt'te yapılmış araştırmada Dersim'in önemli ruhani ocaklarını, seyitleri ele almaktadır. Bununla beraber genel Dersim inancı hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır. Laikleşmeye rağmen Dersim Alevilerinin ocaklara ve ziyaretlere olan bağlılıklarını, Sünnilerle olan ilişkileri ve

Bayramlarını ayrı ayrı incelemeye çalışmaktadır. Ayrıca Dersim Aleviliğinin Hristiyanlıkla benzer olan ritüellerini ve ibadet şekillerini de incelemektedir.

Kürtlerde din olgusuna yönelik araştırmalar yapan Hollandalı sosyal-antropolog Martin van Bruinessen “Kürtlük, Türklük, Alevilik (Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri) kitabı Kürt Aleviliğini incelemektedir. Bu kitabında bir arada aynı coğrafyada yaşayan etnik toplulukları dinsel etkileşimlerini anlatmaktadır. Anadolu Aleviliğini Ortadoğu'nun ve Kürtlerin İslam öncesi inanışları bağlamında ele alarak güncel konularla birlikte değerlendirmektedir. Aleviliğin Türk ve Kürt milliyetçiliğiyle ilişkilerini, bunun yanı sıra Alevî inanç öğelerinin Hint din ve efsane dünyasındaki benzeşiklerini de incelemektedir.

Martin van Bruinessen tarafından yazılan “Dersim and Dalahu: Some Reflections on Kurdish Alevism and the Ahl-i Haqq religion (Dersim ile Dâlahî Arasında: Kürt Aleviliği ve Ehl-i Hak Dini Üzerine Düşünceler) başlıklı makale 2017 yılında Acem Topluluklarında Din adlı kitapta yayınlanmıştır.

2019 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde yayınlanan ve editörlüğünü Ahmet Kerim Gültekin ve Erdal Gezik'in yaptığı “Kurdish Alevis and the case of Dersim: Historical and Contemporary Insights”⁸ (Kürt Aleviler ve Dersim Örneği: Tarihi ve Çağdaş Görüşler) başlığını taşıyan kitap “Dersim Aleviliğini” farklı boyutlarıyla incelemektedir. Aleviler ile ilgili uluslararası akademik alanda çok sınırlı akademik çalışma bulunmaktadır. Oysaki Türkiye'de etnisite ve dindarlık kavramları ile ilgili tartışmalar gündemden düşmemektedir. Bu bağlamda Alevi ve Kürt kimlikleri de protestolar ve şiddetin yoğun bir şekilde yaşandığı olaylarla ön plana çıkmaktadır. Bu çalışma bir nebze de olsa bu açığı kapatmaya yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Kürt Aleviler, Kürt kimliği, Alevi inancı ve Türkiye tarihi ile bağlantısı, Dersim'in Kürt Aleviliği içindeki rolü konularında derlenmiş bir çalışmadır. Araştırma çeşitli disiplinlerden bilim adamlarının bakış açılarının yer aldığı önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

3.5.2. Yurtiçi çalışmalar

Erdal Gezik ve Hüseyin Çakmak'ın ortak çalışması Raa Haqi- Riya Haqi kitabı 2010 yılında yayınlanmıştır. Bir sözlük niteliğindeki kitapta dinsel günler ve bayramlar ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Sözlükte Dersim ve çevresindeki illerde hâkim olan Alevilik inancı ile ilgili kavramlar açıklanmaktadır. Bu kavramlar, Alevilik inancını benimseyen insanların kullandığı biçimleri ile terimlerin bölgesel anlamlarını içermektedir. Bölge hakkında çalışma, araştırma yapmak isteyenlere katkı sunmayı amaç edinmiş bir çalışmadır.

İncelenen kitapların bir diğeri Gürdal Aksoy'un "Dersim Alevi Kürt Mitolojisi, Raa Haq'ta Dinsel Figürler" kitabıdır. 2006 yılında komal yayıncılık tarafından çıkartılan araştırma ve incelemeleri içeren çalışmadır. Dersim Aleviliği inancında önemli bir yere sahip olan kutsal Dağlar, Dersim'de yaşayan toplulukların dinsel kaleleri olmuştur. Aksoy, dinsel bağlamda kişilik bulan Munzur Dağları, Düzgün Baba Dağı ve Tujik Dağı örnekleri/söylenceleri üzerinden mitolojik karakterlerin tarihsel arka planını açıklamaya çalışmıştır. Yazar Dersim Aleviliğinin heterodoks inanç kültürleri ile bağlantısı olduğu savını ileri sürmektedir. Ayrıca Zerdüştî tanrılarının Mithra ve Ahura tanrılarının Düzgün Baba ve Çoban Munzur efsanesiyle bir bağlantısının olup olmadığı üzerinde durmaktadır. Hızır Kültünün kökenleri, seyitlere verilen secereler üzerine ilginç açıklamalarda bulunmaktadır. Mesela Dersimde bir aşiret olarak görülebilen Kureyşan ocağının sülale ya da klan olup olmadığının araştırılması gerektiği bu toplulukların antropolojik olarak irdelenmesi incelenmesi gerektiği savıdır. Ayrıca Kürt aşiretlerinin İran'dan getirdikleri bazı inançsal karakter ya da inançlarla ilgili bilgilere de yer verilmiştir.

Dersim Alevilik, Ermenilik, Kürtlük adlı ve ilk basımı 2012 yılında çıkan çalışmada Ermeni-Alevi Kürt ilişkileri ve kültürel etkileşimi incelenmektedir. Bununla birlikte, kitap Dersim Alevi topluluklarının kimlik sorunları üzerinde de durmaktadır. Araştırma Dersim sınırları içinde Ermeni kimliğinin üzerine söylemleri içermektedir. Bölgedeki Ermenice yer adlarının, Ermeni aşıkların Dersim kültüründeki izleri, Xızır'ın Surp Sarkis'le benzerlikleri, Anahit, Vaftizci Yahya, "Süpürgeç Baba" gibi geçmişten kalma diğer isimlerin yöre kültüründeki yeri üzerine bilgiler yer almaktadır.

Dilşa Deniz'in ilki 2012 ve 3.sü 2018 yılında yayınlanmış olan Yol/Rê: Dersim İnanç Sembolizmi adlı çalışmada antropolojik açıdan din ve inanç ele alınmaktadır. Yazar inancın sembolik boyutları, Dersim inancında dil, aşiret, talip ve mürşitlik

değişkenlerinden bahsetmektedir. Yanı sıra Dersim'in mistik öykülerinden hareketle kutsal kabul edilen dağlar, su kaynakları, Bağın fırını, Munzur babadaki çobanlık ve tanrılık bağlantıları üzerine önemli noktaları ele almaktadır. İnanç ve kültürün insan kişiliği ve kimliği üzerindeki öneminden bahsetmektedir.

Tunceli'de Sünni Olmak kitabında, Dersim Aleviliği ve Dersim'de yaşayan Sünni toplulukları karşılaştırmalı olarak ele alan Gültekin, Tunceli Pertek'te etno-kültürel incelemelerde bulunmaktadır. Bu çalışmada yapılan alan araştırmasında Alevi ve Sünni topluluklar arası ilişkiler incelenmiştir. Çalışma da ayrıca kirvelik, babalar ve seyitler, ziyaretler, Alevilikten Sünniliğe ve Sünnilikten Aleviliği geçişler üzerine incelemeler yer almaktadır. Yakın geçmişten günümüze siyasallaşan kimlikler üzerine değerlendirmeler de araştırılan konular arasındadır.

2013'te yayınlanmış olan Alevi Ocakları ve Örgütlenmeleri kitabı Erdal Gezik ve Mesut Özcan tarafından hazırlanmıştır . Kitabın ilk bölümünde Erdal Gezik Rayberler, Pirlar ve Mürşitler başlığıyla Alevi ocak örgütlenmesine ilişkin saptamalarda bulunmuş ve sorular üzerine çalışmıştır. Kitabın diğer bölümleri Dersim ve çevresinde mevcut olan seyit ocaklarını ele almaktadır. Farklı yazarlar tarafından hazırlanan bölümler ocakların genel prensiplerini, ocaklar arası ilişkileri ve ocak içi (yazım doğrumu) hiyerarşik yapıları incelemektedir.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmanın bulguları başlığı altında, Dersim Alevi inancına dair ritüeller hakkında seyitler tarafından aktarılan bilgiler, herhangi bir müdahalede bulunulmadan incelenmiştir. Resim 4.1.'de bu çalışma için görüşme yapılan Dersimli seyitler yer almaktadır.

Ali Ekber Yurt

Aziz Öz

Binali Büklü

Haydar Emire

Haydar Kılıç

Hüseyin Erdoğan

Hüseyin Gözcü

İsmail Erdoğan

Kamer Metin

Mahmut Ayık

Mehmet Çelebi

Musa Küçük

Mustafa Düzgün

Süleyman Coşkun

Turabi İnce

Zeynel Batar

Resim 4.1. Görüşme yapılan Dersim seyitleri

4.1. Ocakzadelik

Alevilikteki Ocakzadeler kendi soylarını “peygamberin kızı Fatma ve amcasının Ali’nin çocuklarına” bağlamaktadırlar. Kutsal özelliklerini peygamberin soyundan aldıklarına dair inanç hem seyitler hem de çevresinde örgütlenmiş Aleviler arasındaki bağın temelini oluşturmaktadır (Gezik, 2013: 16). Dersim Aleviliğinde de ocak sistemini oluşturan makam sahiplerinin, Hz. Fatma ve Hz. Ali’nin soyundan geldiklerini gösteren secereleri mevcuttur. Bu secereler ile pir, mürşit ve rehberlere seyitlik makamı verilmiştir. Ancak Gezik secerelerle ilgili olarak: “Her ocak seyit kökenli olduğunu iddia etse de hepsinin elinde bunu destekleyen bir secere olmayabilir. Seyitlik, rehber-pir-mürşit olmak üzere üç makamlı bir organizasyona dayanır” diye belirtmiştir (Gezik, 2013: 16-18). Secerelerin bir kısmı özellikle 1937-38 sürecinde birçok faklı nedenden dolayı sahipleri veya kolluk kuvvetleri tarafından imha edilmiştir (Erdoğan, 2020). İlk etapta dini önderlere karşı başlatılan baskı, sürgün, imha hareketi sonra aşamalı olarak toplumun diğer katmanlarına da uygulanmıştır. Bunların sonucu olarak tarihi belgelerin (secelerin) bazılarının saklama zorunluluğu doğmuş, günümüze kadar hiç kimseye gösterilmemiş veya varlığını inkar yoluna gidildiği bilinmektedir (Ayık, 2020). Seyit aile bireylerinin tamamının bile bu belgeleri görememe durumları da mümkündür.

Seyitlik mertebesi kendi içinde mürşit, pir ve rehberlik makamları bulunan bir yapıya sahiptir. Bu yapının en üstünde seyitler bulunurken altında ise talipler bulunmaktadır. Yapılan görüşmelerde seyitler tarafından bu toplumsal yapılar hakkında önemli bilgiler paylaşılmıştır. Seyitler, Dersim’deki ocakların kendi içlerinde bir döngü oluşturduklarını, birbirlerinin hem piri hem mürşidi hem de talibi oldukları bilgisini aktarmışlardır. Dersim Aleviliğinde mürşit, pir, rehber ve talip “El ele, el Hakka” sistemiyle birbiriyle iç içe geçmiş ve sıkı bir bağ oluşturmuşlardır. Bu sistemde seyitler huzurunda cemaat şahitliğinde cem ibadetine katılanlara ikrar verilir. İkrar, cemde verilen sözü ve bağlılığı ifade etmektedir. “Hak-Muhammed-Ali” meydanı olarak kabul edilen cemlerde bu bağlılık resmiyete kavuşur. Bu uygulamada seyitler taliplerine yol gösterir, bu yolun gereklerini yerine getirebilmeleri için bilgilendirilirler. En az yılda bir yapılan cemlerde bu uygulama gerçekleşir. Bu genel kurallar, ufak tefek farklılıklar göstermekle beraber, tüm ocaklarda aynıdır. Derviş Cemal evlatlarından Seyit Turabi İnce (2020) sözlü geleneğe dayanarak şu bilgileri aktarmıştır:

“Bizim ocağımız esas, Nuri Cemal. Kaba dille Dewres Cemal’e dönüşmüş. Şimdi bu kavram içinde, el ele el Hakka varmış, mesela ben kimin piriyim? Karabal aşiretinin piriyim, ben Taçkirek’in piriyim, Göviç’lerin piriyim, Seydik’lerin piriyim, bi de bunlar benim taliplerim. Bir de mürşit lazım, mürşit kimdir, sizin mürşitleriniz benim pirimdir. Ben ona Hak verdim onun elini öptüm, siz benim elimi öptünüz, ben bunun elini öptüm. Ben sizin piriniz oluyorum, o sizin mürşidiniz oluyor. O mürşit hem beni sorguluyor hem seni sorguluyor. Bunun makamı daha farklı. Rehber, ocaktan olsun veya olmasın, yani kendini bilen kendini yetiştirmiş bilen mesela; yani diyelim ki, dede İstanbul’da oturuyor, geliyor burda eli kavuşmuyor yani, Taçkirek’e geliyor. Rehber, dede onu çağırıyor. Bu köy diyor elli hanedir, kim nedir, kim yapıyor, kim kazanıyor, kim kimlen barıştıktır, kim kimlen küskündür, rehber ona anlatıyor, pirine. Pir ona göre Taçkirek’i sorguluyor, müşkülleri hallediyor ve çekip gidiyor yani. Pirlük böyle, benim pirim mürşittir. Hem beni sorguluyor hem seni sorguluyor. Rehber de verilen bir görevdir, yani bu, ocaktan olsun veya olmasın, herhangi biri, ona görev veriliyor.”

Derviş Cemal ocağında da aynı sistem uygulanmaktadır. Bağlı bulundukları pirleri yılda en az bir kez gelip kendileri ile ilgilenmekte; bir yıl içinde neler yapıldığı ile ilgili sorgu sualleri yaparak mevcut problemleri çözmektedir.

Ağuçan ocağından Seyit Aziz Öz (2020) ise Ağuçan ocağını örnek alarak şunları anlatmaktadır:

“... Ağuçanlar kendi aralarında pir, rehber, mürşit seçmişler. Kendi aralarında. Yalnız mürşitler, müritleri çok bu bölgede... El ele, el Hakka anlayışıyla, el ele el Hakka, sonuçta Mürşidi Alem’dir. Her ocak sonrası Ağuçan’a gelir. Abdal Pir Sultan sonlarında gelmiş, türbeyi ziyaret etmiş ve orada deyiş söylemiş; cihan mürşidi Pirim Sultan Ağuçan, diye bir deyişi var.”

Bunun dışında Baba Mansur Ocağı’ndan Seyit Haydar Kılıç (2020) Dersim Aleviliğinin temellerine inerek, inanişin belli başlı noktalarına vurgu yapmaktadır:

“... pirlük, rehberlik, kirvalık, misayiplik bir de sevgi bu beş temel kısasa dayanıyor. Pirlük, rehberlik atadan gelen bir şeydir, yani sonradan... Evet, pir seçiliyor pir tekrar talip olunuyor, pir olunuyor. Nasıl oluyor önce bir misayıp alacaksın, misayıp önce ikrarın olacak. Başta talip olasan, pirini rehberini ona göre seçesin... pir, rehber olabilmen için de bu ikrarlığın kesinlikle olması gerekir.”

Seyit Haydar Kılıç (2020) ayrıca, ocak sistemini anlatırken, kendi rehber ve pirlерinin yine kendi ocaklarından olduğunu belirtmiş, nedenlerini de açıklamıştır: “Baba Mansurlular kendi kendine çıralık veriyor, niçin diyorlardı? Seceremiz bunlarda olduğu için. Bu secereden dolayı biz bunlara veriyoruz, bunlarda çıralıklarını Hacı Bektaş’a getirirler. Dergahımız, asıl dergahımız Hacı Bektaş’tır oraya gidiyor, bu şekilde bir inanişimiz vardı, böyle yapılıyordu”⁹.

Ocaklar birbirleri ile “El Ele El Hakk’a” ikrarı verirken, ocağın alt kollarından birinin diğer bir ocaktan bir grubu pirleri olarak kabul etmektedirler. Bu bağ ayrıca

⁹ Baba Mansurluların bazı kolları kendi içinde çıralık verdikleri gibi farklı ocaklara çıralık veren kolları da mevcuttur.

ocakların birbirlerinden üstün olmadığıının ifadesidir. Örneğin Baba Mansurların bir bölümü Sey Sabun ocağının talibidir. Bunun yanı sıra Sey Sabun ocağının çoğu birbirinin eline gidiyor, ancak bir bölümü Ağuçanlıların talipleridir. Ağuçanlılar ise kendi içinde pirlilik talip ilişkisi kurmuşlardır: “Ağuçanlar, kendi aralarında pir, rehber, mürşit seçmişler” dir (Öz, 2020). Sarı Saltuklu örneğinde de durum hemen hemen aynıdır:

“Şimdi mürşit dediğiniz pirin piridir. Biz Derviş Cemallerin piriysen Derviş Cemal talibinin mürşidi oluruz, ama biz aynı zamanda yine yol içerisinde Ağuçen ailesinin de talibi oluruz. Yani bu soruda baktığımızda, Alevilikte her ocağın hem piri hem mürşidi hem talibi hem rehberi vardır kendi içerisinde” (Yurt, 2020).

Kureyşanlıların çoğu kendi içinde pir-talıptir. Ancak bazı kolları Baba Mansurlulara taliptir (Büklü, 2020). Bu konuyla ilgili Pir Sultan ocağından Mehmet Çelebi de şunları anlatmıştır: “Şimdi pir, mürşit, rehber derken biri birine bağlıdır. Mesela Baba Mansur Kureyşanın piridir, Kureyşanlılar Baba Mansurlulara bağlıdır, onlar birbiri içerisindeyler. Baba Mansur da Seyit Sabuna bağlıdır”.

Bir ocağın hiyerarşik olarak kendi ocağı içerisinde pir-talip olma durumu bazı Dersim Alevi ocakları arasında kendini göstermektedir. Celal Abbas Ocağından Zeynel Batar (2020) da bazı ocakların kendi içlerinde mürşit, pir ve rehber olduklarını söylemiştir. Yanı sıra kendilerinin de Ağuçan Ocağı’na bağlı olduğunu belirtmiştir:

“Şimdi şöyle bir durum var. Mesela, bağlar şöyle, Derviş Cemal genelinde hep birbirinin eline gitmişler. Bir tanesi Ağuçan’a bağlanmıştır. Mesela Sarı Saltuk’ta mesela yine birbirinin eline gitmişlerdir, bir tanesi Sarı Saltuk’a bağlanmıştır. Kureyşan ocağı onlar da öyle. Bizim de Celal Abbas olarak, bizim soy seceremiz, pirimiz-rehberimiz-mürşidimiz Ağuçan’dır. Biz onlara gidiyoruz, direkmen hem rehberlik hem mürşitlik hem pirlilik... Üç kapımız da onlara bağlı, Ağuçan’a gidiyoruz. Çünkü biliyorsun ki bu ocakların serçeşmesi Ağuçan’dır. Ağuçan tek başına Hünkâr Hacı Bektaş Veliye tabidir. Oda Hacı Bektaş Veli’ye gidiyor.”

Baba Mansur Ocağı’ndan Seyit Mahmut Ayık (2020) mürşit-pir ve rehberin geleneksel Alevi toplumlarında hukuk sisteminin bel kemiğini oluşturduğuna belirterek Dersim Ocak Sisteminin belirgin özelliğine değinmektedir:

“Eskiden mahkemeler yoktu yani çok eskiden... Biz Baba Mansur ocağındanız. Özellikle bizim bu civar köylerin, işte demin de söylediğim gibi, hemen hemen çoğu bizim taliplerimizdir. En ufak bir kırgınlık dargınlık ya da işte ne bileyim bir sorun olduğu zaman bizim büyüklerimiz çözerlerdi onu. Ya kendileri, yapabildikleri kadarıyla, kendileri yapamasa da bir yani bir heyetle yani kendi ileri gelir ona havale eder, o da ona eder toplanırlar haklı haksız sofraya koyarlardı.”

Dersim Alevi topluluklarında bütün yargısal meseleler ocaklar tarafından halledilirdi, yani ocaklar toplumun mahkemeleriydi. Günümüzde bu özelliğini kaybetmiş görünse de pirlık makamı, bazı küçük olayların, münakaşaların, tartışmaların çözümünde halen çalınan kapılardandır.

Dersim seyitlerince mürşitlik ve pirlık nereden gelmektedir sorusuna verilen cevaplar genelde aynıdır. Kureyşan ocağından Seyit Hüseyin Gözcü (2020):

“Büyüklerden duyduğumuz kadarıyla, Hz. Ali'nin soyundan gelenler pir sayılıyor. Onların altı, diğerleri de talipdir... Mertebe olarak tabi pirlar, gider teliplerini dertlerini dinler. Aile sorunlarını dinler. Hep böyle iyilik tarafı, küsenleri kavga edenleri köyde veya aile içerisinde onların birlik beraberliğini sağlar.”

Yine Kureyşan Ocağı'ndan Seyit Binalı Büklü (2020) de bu konuda şunları söylemiştir:

“Şimdi Evladı Resul, mürşit, pir ve rehber el ele el Hakka. Örnek vereyim Baba Mansur ve Kureyş olayı. Mesela birinin evine gitmişler, başka birinin başka bir evladı resulün, o dönemde iki aile var. Bir Kureyş Baba ocağı var bir de Baba Mansur, Seyitlerden Baba Kureyş gönül açıklığı yapar kardeşinin elini öper, el ele el hakka, derler. Yani Evladı Resulü Ehlibeyt soyundan gelen on iki imam soyundan gelenler ancak onlara pirlık, mürşitlik verilir, talibe verilmez. Rehberlik kolu belirli aşamalarda talibe verilmiştir. Şimdi ulaşamamışlar, örnek vereyim, sen benim talibimsin; örnek vereyim diyelim ki işte geldik işte ben yaşlandım kimsem yok, sana Erzincan çayırılı ilçesinde bu taliplerden lokma alıp topla gel demişim. Sen öldükten sonra orada bitmesi lazım yani. ... İşte tikmelere diyorum. Ama onlar daha sonradan demişler biz Evladı Resulüz, meydana çıkmışlar. Yani İmam Caferi Sadık soyuna baktığın zaman pirlık makamı İmam Hüseyin soyundan gelenlerde, Evladı Resule vermişler. ... Yani muhakkak Seyidi Saadet Evladı Resul Muhammed Mustafa'nın Fatımul Zehranın soyundan İmam Hüseyin soyundan gelmen lazım.”

Dersim Aleviliğinde aşiretler genelde taliptir. Mürşit ve pirlar ve bazı rehberler (rehberler) ise ocak sahibidirler. Onların bağlı bulunduğu aileler kutsal sayılır ve Seyit lakabını alırlar: Bunu Pir Sultan ocağından Seyit Mehmet Çelebi (2020) şöyle açıklamaktadır:

“Bunların asıl soyu Hz. Hüseyin'e Hz. Ali'ye bağlıdır, kökümüz birdir, neslimiz birdir. Yolumuz, kim yolunu sürerse o erdir. Yani bir babanın üç oğlu beş oğlu olabilir, ama birisi o yolu sürer, o dededir. Yani illa o soydandır diye dededir diye bir şey yoktur, yani kim yolu sürerse o erdir o pirdir, kim yolunu hakikat yoluna götürürse o mürşittir o rehberdir.”

Sarı Saltuk ocağından Ali Ekber Yurt (2020) bu bağlamda değerli bilgiler vermiştir:

“Şimdi mürşit, pir ve talip kimlerdi? Şöyle bir şey diyeyim, kendi ailemiz aslında, mesela Sarı Saltuk ocağı hem taliptir hem mürşittir hem rehber hem pirdir. Diyeceksiniz ki nasıl olur; Alevilikte el ele el hakka vardır. Şimdi mürşit dediğiniz pirin piridir: Biz derviş cemallerin piriye, derviş cemaal talibinin mürşidi

oluruz. Ama biz aynı zamanda, yine yol içerisinde, Ağuiçen ailesinin de talibi oluruz. Yani bu soruda baktığımızda Alevilikte her ocağın hem piri hem mürşidi hem talibi hem rehberi vardır, kendi içerisinde.”

Günümüz Dersim Aleviliğinde bütün ocaklar aşiret olarak değerlendirilse de ocakzadeler kendilerini aşiretlerden ayırırlar ve kendilerini seyit olarak tanımlarlar. Toplumda bunu destekleyici hiyerarşik yapılar da mevcuttur. Aşiretler ocakları “Seyidu” (seyitler) olarak konumlandırırlar. Böylece iki taraf da bu ayrımı bilir ve dile getirir. Birçok yörede kırmanc kavramı ocaklar tarafından aşiretler için kullanılır (Büklü, 2020). Aşiretlerin yerleşik olduğu köylerde, yörelerde eğer ocak mensubu aileler mevcut ise bunlar seyit olarak adlandırılmaktadır.

4.2. Musahiplik

Alevilikte musahip, kardeşten, anne-babadan, arkadaştan, dosttan-akrabadan üstün tutulmaktadır. Musahiplik yol kardeşliği olarak da adlandırılır ve birbirlerine çok değer veren, seven, iki genç erkek arasında tutulan ikrardır. Bu bağı kuran kişiler birbirlerinin günahlarından da sevaplarından da sorumludurlar. Dersim Aleviliğinde, bu kardeşliğin sadece dünyada değil, öldükten sonra da devam ettiğine inanılmaktadır. İtikat yolu birçok yönden musahiplikle bağlantılıdır. Aleviliğin en temel esaslarından biridir: Her canın her bireyin yol kardeşinin olması gerekir. Seyit Haydar Kılıç (2020) bu bağlamda musahipliğin önemini şöyle ifade etmektedir:

“Mısayıplık bizde en kutsal şeydir. Mısayıplıkta ikrar veriyorsun, yeniden bir dost kazanıyorsun. Bu kendi ailenin içinden olabileceği gibi, dışarıdan da alınıyordu... Yani bizde temel şart odur. Aleviliğin temel taşı ikrar olmasıdır, ikrarın yani ikrarın mısayıptır, mısayıp olmadan Alevi olunmaz. Her Alevinin muhakkak bir kıvrası bir de mısayıbı vardır. Piri, rehberi ve mürşidi vardır.”

Musahipliğin aile içinden olabileceği bilgisi tartışmalı ve burada ilk kez karşılaşılan bir bilgidir. Sözlü aktarımlara göre, musahip olunacak kişi aile içinden seçilmemektedir.

Her Alevinin musahibinin olması şartı, eskisi kadar olmasa da Dersim’de halen sürdürülmektedir. Musahiplik kurumunun anlamına bakıldığında, temeli insanın var oluşunun bir ikinciye ihtiyacı fikridir; özellikle Hz. Muhammet ile Hz. Ali’nin musahipliği sıkça dile getirilmektedir (Gezik ve Çakmak, H., 2010: 124). Bu noktada Ağuçan Seyidi Aziz Öz’e (2020) göre: “Dersim Aleviliği’nde olmazsa olmazlardan musahiplik çok

önemlidir... Hiç fark yok, biz şimdiye kadar öyle gördük musahiplik de hiç fark yok”, geçmişteki musahiplik ile günümüz arasında fark olmadığını söylemektedir.

Musahiplik ikrarı, aileleri de kapsamaktadır, her iki aile arasında evlilikler yedi göbeğe kadar kabul edilmemektedir. Musahiplik, Dersim Alevilik inancının temellerindendir. Diğer bir deyişle Alevi olabilmenin şartlarındandır. Seyit Mahmut Ayık (2020) konuyla ilgili olarak şunları dile getirmiştir:

“Çok önemli, musahiplik biliyorsunuz candan öte candır. Dört kişinin bir gömleği giymesidir... Musapların her şeyi ortaktır. Kazancı da geliri de gideri de. Öyle olması gerekiyordu ve öyleydi. Ama şimdi o da sadece varsa da böyle formalite gibidir, şimdi o eski musahiplik yok. Belki de bizim halen var ama benim oğlumun misayırı birbirlerini yeni tanıyorlar. Bilmiyorum tanıyorlar mı tanımıyorlar mı? Biz yaptık ama çocuklarımız yapmadı. Musahiplik cemi yapılıyordu, dualar veriliyordu, kurbanlar kesiliyordu bir sürü şey vardı. Ama şimdi yok... Pirle Talip arasında bile misayıplık oluyordu. Örneğin benim musahibim bizim talibimizdir.”

Burada pir Mahmut Ayık (2020) seyit olmasına rağmen kendi talibi olan musahibini kendisiyle aynı seviyede görmektedir. Seyit Haydar Kılıç (2020) da musahipliğin düzenlenen bir cem ritüelinde ikrar verilerek gerçekleştiğini kendi musahiplik cemini örnek vererek aktarmıştır:

“Cemde niyaz pişirmiştik, lokma dağıttılar orda bir dua verildi bize. Ben ve misayırım, onun babası benim babam, üçümüze bize gelip dua verdiler, bizde biraz çıralık verdik ondan sonra bizi odur budur ikrarız... Aynı şekilde devam ediyor. Bizde ailemizde, çünkü bizi bize göre çok kutsal ama bu bugün bu da şey yapıldı, dejenere edildi. Biz misayırımızın söylediklerini hayatta, yalanda olsa ona kesinlikle inanırdık. Ve sonra getirir, eleştirimizi yapardı yani. Bu böyle bu yanlış bu şey oluyor, o eleştirimizi birbirimize acımasız şekilde yapıyorduk. Ama paylaşımı muhakkak yapardık. Onlar giderdi, biz gelirdik, yapardık, onda yoksa biz verirdik. Aramızda bir sır olarak kalıyordu. Hala bu devam ediyor bu şekilde, biz misayıp olduk.”

Herkes musahip olabilir mi, pir ile talip arasında musahiplik olabilir mi sorusuna Baba Mansurlu Seyit Haydar Kılıç şu cevabı vermiştir: “Pir ile talip arasında da olabilir musahiplik; çünkü bu bir inanış şeklidir, dürüstlüktür, yeni bir dostluktur, kutsal bir dostluktur. Hayatta hiç hilenin görülmediği, hürdanın görülmediği, kutsallığın en üst safhada olduğu bir inanış bizde”.

Seyit Hüseyin Gözcü (2020) ise musahipliğin maneviyatı üzerine düşüncelerini belirtmiştir: “Evet benim musahibim var, aynı kardeş gibi; musahiplik demek kardeşlik demektir. Mesela bizim inancımıza göre aynı kefene giriyoruz musahiple, aynı kardeş gibi. Hile hurda, birbirine yanlış yapma, birbirinin kuyusunu kazma yok. Kardeşine nasıl, kardeşinden daha üstündür musahip.”

Bu çalışmada görüŖülen Dersim Alevi din önderlerinden bazılarına göre, günümüzde bazı ritüeller de olduğu gibi musahiplik kurumu da eski önemini kaybetmektedir (Ayık, 2020; Gözcü (2020); Büklü, 2020). Günümüzdeki yaşanan musahiplikle ilgili Seyit Turabi İnce (2020) Ŗunları aktarmıŖtır:

“Çok fark var. Adam mısayıp olmuş. Senelerce birbirini görmüyor, birbirini ziyaret eden yok. Böyle mısayıklık mı olur yaw? Böyle mısayıklık olmaz. Benim mısayıbım geliyordu buraya, ip alıp gidip sırtına odun alıp geliyordu. Ben oraya gidiyordum, gidip mısayıbıma çift sürüyordum. Mısayıbıma bostan suluyordum. Biz böyle mısayıklık gördük.”

Musahiblik bekar gençler arasında da yapılmaktadır. Ancak yapılan görüşmelerde mürŖit ve pirlerin aktarımlarına bakıldığında; musahipliğin evli iki erkeğin eşlerini de kapsayan ağır Ŗartları olan çok kutsal bir kurumdur. Günümüzde yapısı en çok zarar gören, bozulan kurum olarak da görölmektedir. Bu noktada Seyit Ali Ekber Yurt (2020) Ŗunları söylemektedir:

“Musahiplik ikrar alma olayıdır, iki canın, dört canın bir gömleğe girme tek beden olma, dört ruhun tek ruh olma bir noktada birbirine verdiği ölüme kadar kesinlikle bozulmaması gereken kardeşlik ikrarı. Bir kere görgü cemi dediğimiz o musahiplik cemi dediğimiz cemler tutulurdu. O dört can cemaatin huzuruna gelirdi, hepsi birbirine herkesin onlardan razı olması istenirdi ki rızalık muhakkak alınması gerekir. Musahiplikte önemli görölen hususlar, musahipler arasında derin bir sevgi olması, bu sevgi olduğu için ikrar olunmalı ve bu ölüme kadar sürmelidir. Musahiplikten yani ikrardan dönölmesi halinde bu kişiler düşkün ilan edilirdi. Görgü cemi ya da musahiplik cemi denilen cemlerde musahiplik yani ikrar tutulur.”

Günümüzde Dersim Aleviliğinde musahipliğin son durumuyla ilgili Sey Sabun Ocağından Seyit Musa Küçük (2020) de Ŗu bilgileri aktarmaktadır:

“Fark var, o zaman musahipler birbirine daha çok bağlıydı, kirveler daha çok birbirine bağlıydı. Ŗimdi bakıyorum ki o ışığı alamıyorum, ben öyle görüyorum, bilmiyorum. Ama çoğu insan kirveliği bilmez musahipliği bilmez. O zamanlar birbirlerine çok bağlıydılar. Mesela iki adam gelirdi, dedenin karŖısında dururlardı duasını alırlardı. Biz musahip olmak istiyoruz, biz bir olarak diyardık ki musahipliğin hakkı budur; birbirinizden bir Ŗeyinizi esirgemeyin, birbirinizin hor görmeyeceksiniz, birbirinizin çocuğunu kendi çocuğu gibi seveceksin, hanımını bacın gibi seveceksin. Efendim ona nasihat söyledik, musahipliğin hakkını söyledik. Size bir sene müsaade, gidin düşünün taşının gelin o zaman duanızı veririm.”

Eskiden seyit dergahlarında aralık ayından martın yirmi birine kadar musahip tarikat ve görgü cemlerinin yapıldığı aktarılmaktadır. Musahiplik kiŖiyi doğruluğa götüreren sorgulama yolu olarak da görölmektedir. Musahiplikle beraber maddi manevi her Ŗey ortak sayılır, tüm kazanç ortak sayılır, musahibe karŖı sorumluluk büyüktür, bu ölüde diride, hastalıkta sağlıkta yan yana olmak anlamındadır (Büklü, 2020).

4.3. Kirvelik

Geleneksel Dersim Aleviliği'nde kirvelik nasıl yapılırdı, günümüzde durum nasıl sorularına Dersimli seyitler kirveliğin tanımını vererek önemini anlatmışlardır. Görüşülen pirler kirveliği değerli, büyük bir dostluk olarak tanımlamaktadır. Bu kuruma katılan iki aileye simgesel olarak on iki ikrar verilmektedir. Alevilikte kirvelik de musahiplik de olduğu gibi çok kutsaldır ve önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle kirveye ve ailesine bir yanlışta bulunmak büyük suç sayılmaktadır. Kirve musahip gibi en yakın dost, annesi öz anne, kardeşleri öz kardeş olarak kabul edilir (Öz, 2020).

Seyit Haydar Kılıç (2020) kirveliğin bazı önemli toplumsal olaylarda rol oynadığını belirtmiştir. Eskiden aralarında husumet olan, kan davası olan aileler arasında da yoğun olarak kirvelik yapılmaktadır. Kirvelik ikrarının kavgaların ortadan kalkması için yapılan bir barıştırma aracı olduğu aktarılmaktadır. Kirvelik ikrarı bütün aşireti kapsadığı söylenmektedir (İnce, 2020).

Kureyşan ocağından pir Binali Büklü (2020) eski dönemlerde, kirvelik ikrarı verildiği zaman cemaatin toplanıp ilahiler okuduğunu anlatmış, bu ikrarın geçmişinin Hz. İbrahim'e kadar dayandığını belirtmiştir.

Geleneksel olarak Dersim'de kirveler, bütçelerine göre aldıkları hediyeleri ile kirve oldukları aileyi ziyaret ederler. Bu ziyaret karşılıklı yapılırdı. Pir Hüseyin Gözcü (2020) ayrıca aşağıdaki bilgileri aktarmıştır: “Mesela kirvelik dediğimiz zaman eğer kirvenin ailesinden biri vefat ederse veya anne-baba hakka kavuşursa işte o kirve onlara sahip çıkar. Onlara anne-babalık görevi yapar. Şimdi o fazla değil, eskisi gibi değil... Kirvelik büyük bir mertebedir, birbirlerine ihanet edemezler”. Ali Ekber Yurt (2020) kendi bilgilerini aktarmıştır:

“Tabi sünnet düşününe sünnetçi vardır, pir-dede giderdi bir odun yakılırdı, odunun külü alınırđı, temiz küldü o, hatta mesela kül indirin derlerdi, şimdi honça diyorlar, aslında o kül indirme olayıdır. Onu indirirlerdi pir-dede veya sünnetçi de bu işi yapabilir, Evladı Resul ise o da yapabilir. Mesela külle dua verirlerdi. Mum yakar, o küle dua verirlerdi. Sünnet yapıldığı zaman o kül çocuğun yarasına serpilirdi. O hala devam ediliyor mu, ediliyor ama tam usulüne uygun mu, değil. Mesela tarikat abdesti alınır öyle sünnet edilirdi; çocuğun babası, kirve ve sünnetçi tarikat abdesti alır, yani el yıkarlardı, sabun onun elinden onun eline onun elinden onun eline, böyle kendine has bir ritüeli var.”

Kirvelik ikrarında, kirve sünnet olan çocuğun dünya ve ahirette babası kabul edilir. Bu yönüyle Dersim Aleviliğinde kutsal bir kurum olarak kabul edilmektedir. Kirvelikte de musahiplikte olduğu gibi ikrar olunan aileler arasında yedi nesil evlilikler kabul

edilmemektedir. Seyitler, evlenmek isteyen gençler arasında nikah düşüp düşmediği konusunda çok soru sorulduğunu söylemişlerdir. Bu konuda çok zorluk çektiklerini, yedi göbek geçmeden ikrarlığın son bulmadığını, ancak özellikle günümüzde yedi göbeği takip etmenin çok zor olduğunu belirtmişlerdir. Ali Ekber Yurt (2020): “Yedi göbek önceden dedemin dostlarını, ikrarlarını bulmam mümkün değil. Ama dediğim gibi en çok işleyen kısmı şu an o, musahiplik ve kirvelik.”

Pir Mahmut Ayık (2020) günümüzde kirvelik merasiminin, herhangi bir törenin yapılmadığını, sünnet olacak çocuğun hastanede ameliyat edildiğini anlatmıştır. Pir Haydar Kılıç da günümüzde de kirvelik yapıldığını ancak kirvelik artık menfaate döndüğünü, birbirlerinden çıkarı olan insanların özellikle kirvelik tuttuklarını anlatmaktadır. Durumu iyi olan birinin fakir aileden iyi bir dost olsa da kirvelik yapmak istemediğini belirtmiştir: “Ben seni seviyorsam senle kivra olurum, ben seni seviyorsam senle musahip oluyorum. Sevmediğin kişi ile musahip olmak veya kivra olmak anlamı yanlıştır yani olmamalıdır. Peygamberlik kadar anlamlı ve onunla aynı değerdedir. Kirvelik her iki tarafın gönül rızalığı, gönülden istemesi ile olmalı.”

Sarı Saltuk ocağından Ali Ekber Yurt (2020) ise günümüzde yapılan kirveliklerde genellikle çocuk sünnet edildikten ve yarası iyileştikten sonra, eş dostun çağrıldığını, honça (yer sofrası) indirildiğini ve duasının verildiğini anlatmıştır. Kirvelik geleneğinin kısmen de olsa yaşatıldığını belirtmiştir.

Seyit Aziz Öz (2020) ise kirvelikte evliliklerin yasak olmasının ağır bir yaptırım olduğunu, kirvelik ikrarının bütün aşireti ve köyü ilgilendirmesini yanlış bulduğunu dile getirmiştir. Bunun gençleri ve aileleri çok zor duruma soktuğunu söylemiştir: “Yani bunlar yanlıştır. Şimdi emmi kızıyla emmi oğlu birbirine düşüyor mu? Everiyorlar değil mi? Bu da kabul et ki kardeşirler hani. Sen benim amcamla amcamın, yakın akrabamla kirvesin, benim kızım senin oğluna düşer. Ama Alevilikte çok uzatmışlar. Böyle uzamalar var.”

Bazı seyitler sosyal yapılarda meydana gelen sorunlardan dolayı Alevilikte kirvelik ve musahiplik gibi inanç ritüellerinde güncellemeye gidilmesi gerektiği yönünde düşüncelerini dile getirmişlerdir. Sarı Saltuk dedesi Ali Ekber Yurt meydana gelen değişimlere bağlı olarak yapılması gerekenleri şöyle anlatmıştır:

“Ne kirvelik ne musahiplik şu anda ciddi anlamda vasfını yitirmiş, kesinlikle yürüyen bir şey değil. Bir kere ki musahip musahibinle farklı bir ilde yaşayamaz bu kadar yani. Aynı köyü aynı ili bırakın musahibin biri Amerika kıtasında biri Türkiye’de. Yani bunu ya yeniden güncellemek gerekir veya artık bu iş yürümüyor.”

Sünni İslam’da kirvelik mevcut ancak, ağır şartlar uygulanmamaktadır. Kirveliliğin Dersim özelinde ağırlığı daha fazladır. Bu kurumun aile kapsamı çok daha geniş olup büyük bir aileler topluluğunu kapsamaktadır. Kirve olan şahısları birkaç derece akrabaları kirvelik bağı ile bağlıdır. Kirveliliğin bozulma geri alınma durumu mümkün değildir. Büyük husumetleri olan aileler arasındaki sorunu çözmek için pirler kirvelik yoluna da başvururlar, böylece insanları kuruma olan saygısından dolayı husumetler biter ve yeni bir ilişki dönemi başlar. Ayrıca kirve olmuş ailelerin birbirlerini yılda bir ziyaret etme zorunlulukları bulunmaktadır.

Kirveliliğin en önemli görevi sünnet törenindedir. Sünnet olan çocuğun kirvesi o süreçte çocuğa en büyük destektir. Sünnet günü belirlendikten sonra çocuğun ailesi lokma pişirip kirvesini ziyarete gider. Sünnet günü sabah erkenden sünnet masası kurulur, üzerine tepsi konulur. Tepsinin içine yeni bir havlu ve bir kalıp sabun indirilir. Eğer çocuğun kirvesi bir ziyaret ise ziyaretin teberiği de tepsiye konur. Bir tarafa pir bir tarafa diğer insanlar dizilir. Pir güneşe karşı dua okur. Duadan sonra öncelikle çocuğun kirvesi diz çöker, daha sonra diğer katılımcılar masayı öper. Destek amaçlı masaya bir miktar para bırakılır. Daha sonra pir ve kirve ellerini sabunla yıkarlar ve çocuk kirvesinin kucağına verilerek sünnet gerçekleştirilir. Kirve bir gün misafir edilir ve hediye verilerek gönderilir. Böylece yedi nesil sürecek kirvelik başlamış olur.

4.4. Cem ibadeti

Cem ritüeli Aleviliğin en önemli ibadet şekillerindendir. Cem sırasında makam, mevki, cinsiyet, büyük-küçük, zengin-fakir ve genç-yaşlı herkes eşittir. Bu statüler ibadet sırasında ortadan kalkar, herkes bir can olur. Ali Yaman’a (2012: 228) göre, bazı yörelerde “halka namazı”, cem ibadetinin Buyruk’ta niyaz olarak ifade edildiğini belirtmektedir. Cemde niyaz ederken, kişi Allah’a yakarır onunla bütünleşir yani yakarışını direkt Allah’a yapmaktadır. Kişi, nefsinin arındırarak, kötülüklerden uzaklaşarak Allah’a ulaşmayı arzulamaktadır (Kılıç, 2020).

Eskiden köy evlerinde yapılan cemlere pir ve rehberler geldiğinde cem ritüeli için insanların toplanabileceği uygun bir mekan ayarlanırdı. Bu genellikle bir talibin evi olur. Pir geldiği zaman önce köylülerle konuşur, aile arasında küslük olanları barıştırır, barışmak istemeyenler ceme kabul edilmezlerdi. Düzenlenen ceme katılanlar ellerinde niyaz yani lokma götürürler (Gözcü, 2020).

Bu bağlamda Seyit Ali Ekber Yurt(2020) şunları dile getirmiştir:

“Bu bölgenin cem şekli genelde aynıydı. Zaten cemin özüne inersek; cem bir ibadet ile bir barışı sağlama erkanıdır, birliği sağlama erkanıdır; çünkü asıl amaç cemde toplumun genel anlamda birbirine rızalığını almaktır, birbiri ile barıştırmaktır onun dışında söylenen deyişler, nefesler ben bunları genelde cemi bu amaca araç olarak görüyorum. Asıl amaç birliği, beraberliği, barışı, huzuru sağlamak olarak görüyorum.”

Ceme katılabilmek için bazı kurallar mevcuttur. Hak yolunda olmayan, itikat yolundan çıkmış kişiler, katiller, yalancılar, suçlular günahkârlar (eşinden boşanmış olanlar, hilekârlar, düzenbazlar) ceme alınmazlar. Hak yoluna göre, Alevilik inancına göre bu kişiler günahkardır, düşkündür. Cemde günahkarların ve suçluların yeri yoktur. Günahkarların bulunduğu bir cem hükümsüz sayılmaktadır (Ayık, 2020). Seyit Haydar Emire de cemlerde sorguların yapıldığını belirtmektedir: “Mesela gelen lokmaların sorguları yapıliyordu; nereden kazanıyorsun, nereden getiriyorsun, helalı var mıdır, haramı vardır?”

Ayrıca cem ritüellerinde yerine getirilmesi gereken üç önemli nokta vardır: Birincisi hak yolunda itikat için ibadet edilir, pir ve mürşitlerden yol ve erkan öğrenilir. İkincisi, cemlerde insanlar bir araya gelerek sosyalleşmektedirler. Üçüncüsü ise topluluğun problemleri sorgu ve sualleri cemaat huzurunda yine cemaatin şahitliğinde yapılır, böylelikle topluluğun hukuki meseleleri cem ritüeli esnasında görülür ve sorunlar çözülmeye çalışılır (Erdoğan, 2020; Büklü, 2020). Yani toplumun din ve ahlâk eğitiminin yanı sıra hak-hukuk sorunlarının da görüldüğü halk mahkemesi işlevini üstlenmiş olur. Bu bağlamda cemler toplumun kaynaşmasını, birlik ve beraberliğini sağlamayı amaçlamaktadır. Cem ibadeti özünde barışı, birliği sağlama erkanıdır, çünkü asıl amaç toplumda birliği, beraberliği, barışı, huzuru sağlamaktır (Yurt, 2020).

Geleneksel cemlerde ocakzadelerin olağan özel yeteneklerini gösterdiklerine olduğuna dair söylemler de mevcuttur. Baba Mansur Ocağı’ndan Mahmut Ayık bu konuda bir anısını anlatmıştır:

“Geçmiş geleneksel olanlar bana daha tatminkâr geliyor. ... Örneğin, rahmetli amcam, o da dedeydi. Tewte¹⁰ [zazaki] geliyordu, kendi gözlerimle gördüğüm için söylüyorum. Böyle elini kazanın içine koyuyordu, kaynayan kazandan et çıkarıyordu birine veriyordu. Kötü niyetliyse ya da huysuzsa geri veriyordu, kendine gel, edepli ol yani şöyle saygılı ol hürmetli ol diye.”

¹⁰ Zazaca da ‘tewt kewtene’ ilahi dans eşliğinde ruhun bedenden ayrılarak hakla bütünleşmesi anlamında kullanılır.

Pirler, her yıl en az bir kez olmak üzere köylere giderek cem törenleri düzenlemektedirler. Seyit Mahmut Ayık da kendi köylerinde: “Her sene Hızır Ayı’nda bir sene bizde bir sene amcamlarda taliplerimizin tamamı toplanır. Biz de işte elimizden ne geliyorsa, o günkü şartlara göre, kurbanlarımızı keserdik, cem bağlanırdı”. Köylerde cemlerin büyük alanlarda yapıldığını, daha sonra daha büyük köy odalarında cemlerin düzenlendiğini aktarmaktadır.

Geleneksel Dersim cemlerinde kadın erkek beraber semah döner yemekler beraber yenirdi. Bu konuyla ilgili Seyit Haydar Kılıç (2020) şunları anlatmıştır:

“Kızlı oğlanlı üçer kişi dörder kişi semaha gidiyorduk. Ondan sonra gençler ondan sonra yaşlılar. Üç şekilde yapılırdı cem ibadeti. Böylece cem ibadeti sonunda bu gelen lokmalar hepsi tek tek dağıtılır, herkesin de rızalığı alınır, ona göre lokmalar yenilirdi ve cem dağılırdı.”

Mülakat yapılan seyitler cem yapılmadan en geç bir gün öncesinde köylülerin tek tek ziyaret edilerek, küskün olanların sorgu suallerinin yapıldığını dile getirmişlerdir. Ancak bu uygulama günümüzde eskisi gibi yapılamamaktadır. Seyit Binali Büklü: “Burada kul hakkı yiyen, kötü işler yapan, zina eden, insana hor bakan, ayırım yapan, işte kapı komşu hakkını gasp eden insanlar ceme girmez, ceme girmek için eline-beline-diline-eşine-aşına sahip olmak lazım”, diye anlatmış özellikle bu nedenle cem öncesi taliplerin ziyaret edildiğini de eklemiştir.

Binali Büklü ayrıca her yıl pirin talibi sorgulaması olarak tabir edilen ziyaretlerin yerine getirilmesi noktasında çekilen sıkıntıları da dile getirmiştir: “Ya şimdi tabi bakıyorsun pir talibi, talip piri tanımıyor. Mesela her sene muhakkak dedeler talibe gider, sorgularlar.” Taliplerin büyük metropollere dağılması, bundan dolayı artık pirlerin taliplerini, taliplerinde pirleri tanıyamamasındadır. Bunun nedenle Alevi öğretilerin yeni nesillere aktarılması noktasında sıkıntılar meydana gelmektedir. Geleneksel Dersim Aleviliğinde önem arz eden ikrarlık kapısının eski önemini kaybetmesi, mahşer gününe kadar devam ettiğine inanılan Pir-Talip ilişkisinin artık kaybolmaya başlaması, hatta bazı yerlerde kaybolmuş olması seyitlerce dile getirilen sorunlardandır.

Baba Mansur Ocağı’ndan Haydar Kılıç cem ibadetlerinin belli günlerde düzenlendiğini anlatmıştır:

“Mesela Hızır günleri, Gağan günleri, bir de pir, rehber geldiği zaman; belli tarihlerde pirler, rehberler gelir, cem yapılırdı, cem ibadeti yapılırdı. Herkes oturur, ağılardı. Niyazını getirirdi, lokmasını getirirdi ve bölüşürlerdi. Katiller, düşkünler bu cemlere alınmazdı. Semah da bu cemin bir şeyiydi.”

Günümüzde yapılan cem ibadetinde eskiye göre fark var mı sorusunu, Ağuçan Ocağı'ndan Seyit Aziz Öz bir fark görmediği şeklinde cevaplamıştır: “Bu bölgede hiç belli bir fark yok. Aynı devam ediyor. Bizim pirlerimiz, ocaklarımız hepsi de aşağı yukarı aynı devam ediyor. O yöre farkları vardır şive bakımından, aslında baktığın zaman hep aynıdır” demiştir.

Seyit Haydar Kılıç da günümüzde köylerde cem ibadetlerinin yapılmadığını, şehirlerde özellikle cem evlerinde cem ibadetinin düzenlendiği bilgisini aktarmış ve sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Son on beş yirmi senedir hemen hemen köylerde cem yapıldığını duymadım. Şimdi düşkün değil, katil de giriyor, düşkün de giriyor, hırsız da giriyor... Yani sorgulandığını duymadım görmedim, belli bir folklorla dönüştü, ibadet değil, yani yalvarış değil, yakarış değil, temizlenme değil, arınma değil ... insanları sömürme aracı haline gelmiştir.”

Eskiden yapılan cemlerde ceza alan, düşkün kabul edilen kişilerin ceme kabul edilmediklerine dikkati çeken Celal Abbas Ocağı'ndan Seyit Zeynel Batar günümüzde ise bu şartın artık uygulanmadığını dile getirmiştir:

“Şimdiki sadece giriş çıkış vardır. Araştırma, soruşturma, adalet kapısını açma, sorgu sualden geçme, tarık sitemden geçme yok. Sadece canların toplu olarak günahlı ya da günahsız kim olursa olsun zinalıymış, adam öldürmüş, şöyle yapmış böyle yapmış yok. Bunları arayan soran yok, sitem vermek yok. Adam geliyor oraya, alıyor sazı eline birkaç tane deyiş söylüyor dört beş tane bir semah dönüyor, oldu bitti. Bu cem değil, o sadece kısır cem görme. Cem, eğitim cemidir. Yani böyle bir yol var ama bizim eski geleneklerimizin yani baktığın zaman bizim cemlerimiz kırk sekiz cumadır. Kırk sekiz cuma cemden geçecek ve tarık sitemden geçecek, sorgu sual verecek, haftada bir sefer hesap verecek, her perşembe günü hesap verecek, pirine-rehberine-mürşidine ve musahibiyle hesap vermeyene kadar bu talip talip olamaz, bu pir de pir olamaz.”

Geleneksel Dersim Aleviliğinde cem ibadetinin ilkbahara kadar düzenli olarak yapıldığını söyleyen Kureyşan Ocağı'ndan Seyit Binali Büklü (2020): “ Eskiden bizim seyit dergahında on ikinci ayda başlar martın yirmi birine kadar musahip, tarikat cemleri yapılırdı, görgü cemleri yapılırdı. Şimdi tabi bizler eskiden, gececi ibadet yapardık, kesinlikle de tabi perşembeyi cumaya bağlayan akşam.”

Görüşülen Dersimli Ocakzadeler kendi soylarını İmamlar üzerinden hiyerarşik olarak Hz. Muhammed'e ve cem ibadetindeki birçok ritüeli de Kuran'a dayandırmaktadırlar. Bu konuda Seyit Binali Büklü (2020):

“Mesela Ali İmran Suresi 113. Ayet şunu der; gece kalkıp Allah'a yalvaralım Allah'a sığınalım gerçek bir toplum gece ibadet yapar... Ali İmran Suresi 113. Ayet, ceme gidersin dolaşarak gidersin pirin darına durup, pir gelir oturursun, aslında cem arınmaktır yani sorgu sual yeridir.”

Yapılan görüşmelerde cemlerin belli bir döneme kadar Zazaca ve Kürtçe yapıldığı; ancak belli dönemlerden sonra Türkçe yapıldığı yönündedir. Kureyşan Ocağı'ndan Seyit Hüseyin Gözcü cem ritüelinde hangi dilde cemin yapıldığına dair şunları söylemiştir: "... Pir çalar söyler Dersimce sazını, millet de dinler dua ederdi, Allah'ı çağırırdı. Secdeye giderdi... Şimdi Zazaca'da var Türkçe'de; daha çok Türkçe yapılıyor yani... Tabi eskiden Türkçe yoktu. Eskiden Zazaca yapılıyordu. Şimdi Türkçe'ye çevirmişler yani". Binali Büklü (2020) ise bu konuda: "O zaman, benim dedem bizim dille çok söylerdi, bizim dille, Zazacayla."

Düzenlenen cemlerde ocaklar arası bazı farklılıklar görülmesine rağmen genelde Dersim ve çevresinde uygulanış şekli aynıdır:

"Tabi birlik cemleri var, görgü cemleri var yani diğer Abdal Musa Cemleri var diğer bölgelerde farklı farklı cemler var, hemen hemen her cemde nefesleri deyişleri, tevhitleri, duaları, imamları, gülbengleri okunur onun ötesinde sıralama da kimi semahı erken yapardı, başta yapardı. Ama onlar da çok önemli farklılıklar öyle ayırıştırıcı özellikler değildi" (Yurt, 2020).

Ali Ekber Yurt son yirmi yıl içerisinde tek tip cem düzenleme çabası ile ilgili de aşağıdaki bilgileri bizimle paylaşmıştır:

"Şimdi özellikle bu son on beş yirmi yıl öncesine kadar dediğim gibi cem de bir şekil her ocağın kendine has bir cem ritüel şekli falan vardı ama yaklaşık yirmi beş otuz yıl önce Türkiye'de Alevilik noktasında önemli bir noktaya gelen böyle söz sahibi olan o dönemlerde çok güçlü bir yapıya sahip olan cem vakfı Türkiye de bütün bölgelerde alevi dedelere alevi kanaat önderlerini pirleri rehberleri hepsini topladı ve Şahkulu buna öncülük etti karaca Ahmet gibi büyük dergahlar da bunları yaptı ve bir çalışma yürüttü bütün alevi toplumunda tek tip cem oluşturma çabası içerisinde bir cem oluşturdu bir cem ritüeli bir cem düzeni oluşturdu şuan deyim yerindeyse herkesçe kabul gördü ve şuan hemen hemen nerdeyse herkes o cem düzeni içerisinde cemini, cemaatini, muhabbetini, sohbetini, görgüsünü yapıyor ama bunun dışında yine hala daha o kendi geçmişte gördüğü ritüeli devam ettiren dedelerimizde var yani hala daha onları yaşayan dedelerimizde var."

Geleneksel Dersim Aleviliğinde cem ritüelleri nasıl yapıldı sorusuna verilen cevaplar hemen hemen aynıdır. Şıx Delil Berxecan Ocağı'ndan Hüseyin Erdoğan (2020):

"Cemler şöyle başlar, bizde, inancımızda, gerçek Alevilikte, cem evinden cepheni, lokmanı niyazını alıp çocuğunun elini tutup cem evine istikametini çevirdiğin an cem başlar, cem binanın içinde başlar. O dakikadan itibaren özünü temizleyeceksin, o dakikadan itibaren kini, kibri, fesathı kalbinden atacaksın, o dakikadan itibaren, Allah'tan başka hiçbir şey kalbine geçmeyecek. Eğer bir suçun varsa o suçun bağışlanması için yalvaracaksın, eğer birisinin sen de bir şeyi varsa sen onu razı edeceksin. Böylelikle gelirsın kapıdan içeri pirin huzuruna. Lokmanla eğilip duanı alacaksın, niyazı duanı aldıktan sonra oturursun orada. Böyle herkes sırayla gelirdi, yüz kişi mi yüz defa dede o duayı verecekti. Bir müddet saz çalınır. Saz da müziktir. Müzik de okuma yazma olduğu için insanların zihnine daha çok tesir eder, etkiler, bir şeyler öğrenir. İlk ibadetin harcında, normal bir şekilde o zakirlere, ilkin iki üç tane beyit söylenir bu beyitler neydi insanları eğiten beyitlerdi... Nasihat, öğüt veren beyitler okunurdu. Bu fasıl geçtikten sonra bir mola verilirdi herkes ihtiyacını karşılardı, sonra cem evine girince cem kapısı mühürlenince kimse ne içeri

alınır ne dışarı bırakılırdı, o dakikadan itibaren içerdekiler içerde dışardakiler dışarıda. On iki tane hizmetçi dikilirdi, genelde on iki tane hizmetçi her cemde olmaz musahip tutma kurban kesme cemlerinde on iki hizmetçi olur.”

Geçmişte yaşadığı olumsuzluklar nedeni ile devletle barışık olmayan Dersim Alevileri cem evlerini devletin bir kurumu olarak gördüklerinden belli ritüellerin dışında cem evlerinden uzak durmakta, cenaze kaldırma, hayır/ölü yemeği, On İki İmamlar ve Hızır Cemi gibi önemli cemlerde toplu olarak bulunmaktadırlar.

Birçok alanda okunan gülbengler cemlerde saatlerce okunur ve deyişler eşliğinde semah çekilir. Kureyşan piri Seyit Mahmut Yıldız’dan Cem Gülbengi:

*“Halla halla halla halla halla
Zikir u duazê ma
Qurvan u niyazê ma
Çerx u pervazê ma
Veng u vazê ma
Thomir u sazê ma
Sewda u avazê ma
Şero Oli divan”de, tawuyê Heq de qeym u qewul bo”(Yıldız,2004).*

*“Halla halla halla halla halla
Zikir ve duamız,
Kurbanımız ve lokmamız,
Dönüşümüz ve uçuşumuz,
Sesimiz,
Bağlamamız, sazımız,
Sevdamız ve avazımız,
Ulu Divana gitsin, Allah katından kabul olsun” (Çev.: Cengiz, 2004).*

4.5. Ziyaret ve kurban kültü

Dersim bölgesi ziyaretlerinden dolayı kutsal sayılır. Ocak sahibi ziyaretlerinin de yoğun olarak bulunduğu bir bölgedir. Bütün bölge tarafından kabul edilen ve tanınan Düzgün Baba, Bağır Ana, Munzur Baba, Ana Fatma gibi ziyaretlerin dışında bütün yerleşim alanlarında sayısız ziyaretler mevcuttur. Ayrıca birçok seyit ailelerinin veya Tikmelerin evlerinde Tariq diye adlandırılan ziyaretleri vardır. Tariq (Zazaca adıyla Moro şia ‘kara yılan’) ocağın ilk kurucusundan günümüze yüzyıllar boyu nesilden nesile bakımı yapılmış kutsal asadır. Bu asanın inançlı insanların gözü önünde siyah bir yılanla dönüştüğü sık sık anlatılır. İnsanların çeşitli sorunlarının (sağlık, psikolojik) tedavisinde de tariq başvurulmuş yolların başında gelir. Tariq için ayrıca belli cemlerde de tewte (ilahi dans) girildiği zaman çıkarılarak onunla dans edildiği söylenir.

Seyit Aziz Öz (2020), Dersimde eskiden beri ziyaret kültürünün olduğunu, hatta her yörenin, her ocak ve aşiretin bir ziyaret yerinin bir ziyaretinin bulunduğunu söylemektedir. Ağuçan ocağının türbesi kendi köylerindedir. Özellikle kendi talimleri olmak üzere birçok bölge ve ilden Ağuçan türbesine kurban getirilmekte. Yine Pir Aziz Dersim Aleviliğinde ocakların kutsallığına olan inançtan dolayı türbelerin ziyaret edildiğini belirtmektedir. Bu ritüelde herhangi bir taş, toprağa tapma durumu ve düşüncesi bulunmamakta. Normal şartlarda ölen babanın, dedenin mezarı ve türbesi ziyaret edildiğini, Ağuçan'ın da keramet sahibi bir ermiş olduğuna inanıldığından herkesin saygı duyduğunu ve medet beklediğini anlatmaktadır.

Yine seyit Mahmut Ayık (2020) da Dersim'in dört bir tarafının ziyaret olduğunu Baba Mansur ocağının ziyaret yerinin kendi köylerinde bulunduğunu belirtmiştir, bu ziyaret yerinde her sonbahar aylarında civar köylüler toplanmaktadır: Ayrıca “Burada kutsalımız dediğimiz Hızır'ın Dergahı (Lınga Xızırı - Zazaki), oraya gidiyorduk. Her sonbahar da bütün kolu komşu toplanıyordu kurbanlarını kesiyorlardı”. Ayrıca Seyit Haydar Kılıç (2020) şunları eklemiştir: “Nehir kenarına gidilir, Munzur yakın bize mesela. Munzur oraya gidilirdi, kurbanlar kesilirdi ve bizim evde evliya var. Evliyaya gelirlerdi. Xızır Oruçları'nda bütün Kureyşanlılar burada toplanırlardı. Cem tutarlardı, kurbanlarını keserlerdi”. Seyit Haydar Kılıç'a göre Dersim Alevi felsefe veya inanç şekli bu doğaya, bu tabiata ve insana inanmaktır; nehir, ağaç kutsaldır, yüksek dağlar tepeler her şey kutsal sayılmaktadır. Bu kutsallık Dersim Alevi inancında aynı zamanda ibadete dönüştürülmüştür:

“Şimdi mesela yüksek bir tepede, büyük bir ağacın altına giderdi, orda kurban keserlerdi. “Mérav (Dağın en yüksek, uç kısmı) diyorlardı tamam mı, bu çevre adamları hepsi belli bir zaman zarfında merava giderlerdi, kurbanlarını keserlerdi, bütün köylüler yani kaç mezra varsa duyan duymayan hepsi gelirdi. Kurbanını alırdı, niyazını getirirdi, orda ibadetini yapar ağlarlardı. Tanrıya yalvarırlardı ve kurbanlar kesilir dağılırlardı. Bunun gibi her köyün belli ziyaret yerleri var.”

Günümüzde de ziyaretlere gidilip kurban kesilmekte gerekli hizmetler yerine getirilmektedir. Seyit Haydar Emire (2020) ziyarete gidildiğinde okunan dualarla ilgili bilgi vermiştir. Kurbanı keserken şu dua okunmakta: “Gökte yıldız qulvan ya şahı merdan, şah oğlu ferman, yiyene helal verene delil.” Kurban kesme ritüelinin hem Sünnilikte hem Alevilikte hem de Hristiyanlıkta uygulanan bir ritüel olduğunu ve özellikle bütün İslam aleminin kurbanın Hz. İbrahim'le İsmail'den geldiğine inanılmaktadır. O dönemde

İsmail'e kesilen kurban günümüze kadar devam etmektedir. Kurbanı genellikle durumu iyi olan aileler kestirmektedir.

Ancak seyitler soylarını Ehlibeyte, cemdeki bazı ritüelleri İslamiyet'e bağlamalarına rağmen Dersim Aleviliğinde özellikle günümüz Sünni İslam inancının tamamen reddettiği birçok motifte bulunmaktadır. Örneğin ziyaretlere gidip mum yakmak, güneşe ve aya karşı dua etmek, güneşe dua ederken "Ya Mıhemed" (ya Muhammed), aya da "surata Oli" (Ali'nin cemali) demeleri gibi. Bu konuda Celal Abbas ocağı pirllerinden Zeynel Batar (2020) da ziyaretlere gidilirken gerçekleştirilen ritüellerin uygulama şekilleri hakkında bilgi vermiştir. Örneğin ziyaret edilmek istenen dergâh ve türbelere eskiden kurbanla birlikte yaya gidildiği anlatılmıştır: "Ziyarete beş on metre kala ayakkabılar çıkarılıp yerde sürüne sürüne secde ederek, aşkı niyazla o yola çıkılırdı." Bu bağlamda, geleneksel Dersim Aleviliğinde ziyaret ve kurban ritüelleri genelde ortak özellikler gösterse de bazı yörelerde daha ağır ve sert olabilmektedir. Ziyaretteki görevli pir-rehber tarafından, kesilecek kurbanın sahipleri aileleriyle dara alınır, sorgu sualden geçer, daha sonra kurbanları kesilir. Geleneksel Dersim Aleviliğinde kurban keserken de cem ritüellerinde olduğu gibi uygulamalar mevcuttur. Ziyarete gidilirken komşuyla veya aile arasında herhangi bir alacak verecek meselesinin olmaması gerekir, herhangi bir küskünlüğün, dargınlık ya da kapı komşu ile bir problemin olmaması beklenilir.

Seyit Binali Büklü (2020) ziyaret yerlerine gidildiğinde edilen dualardan okumuştur. Büklü dedeye giderken edilen dua; "yarabbi ben bu mekâna geldim Büklü Babanın yüzü suyu hürmetine bize yardım et, dualarımızı kabul et, bizleri görünmez kazalardan belalardan zalimin şerrinden koru, bu evladı resulü ehlibeytin yüzün suyun hürmetine, buraya ikrar veren Boz atlı Hızır hakkı için dualarımızı kabul et". Ya da Düzgün Babaya gidildiğinde edilen dua; "Biz bu Düzgün Babanın, Kureyş Babanın mekanına geldik. Düzgün Babanın yüzü suyu hürmetine onun hakkı için dualarımızı kabul et, biz yaradana sığınalım."

Evliyaların dergah ve mekanlarının sıkça ziyaret edilen yerler arasında olmasının nedeni olarak onların hakları hak olduğu inancındandır. Pir Binali Büklü şöyle devam etmiştir:

"Kur'anı kerimin bir suresinde ayet 163'te şunu diyor ki; o velileri o seyitleri sakın sakın ölü bilmeyin onlar diriler gerçek erenler gerçek talipler gerçek veliler hiçbir zaman ölmez onlar sadece don değiştirirler. Yani bu elbiseyi çıkarıyoruz seyidimizin huzuruna gidiyoruz. Gerçek erenlere pirlere ölüm yoktur. Sadece günü gelmiş donunu değiştirmiş, seyitin huzuruna çıkmıştır."

Pir Zeynel Batar (2020) da ziyarette okunan bir duayı aktarmıştır:

“Bura bir dergahtır, burası bir sefahat yeridir, bura bir derman yeridir. Derlerdi ki; inkâr edersen doğru söylemezsen senin boynunda senin ile Allah arasında, inkâr etmezsen doğru söylersen o benimle senin aranda olan meseledir. Ve ondan sonra kurban tekbir edilir kesilirdi, lokmalar dağılırdı.”

Seyit Ali Ekber Yurt (2020) Dersim’in diğer ziyaretlerden pek bir farkının olmadığını, Saltuk ailesine ait birkaç ziyaretgahın bulunduğunu, en ünlü ziyaretlerinin, Sarı Saltukluların soylarının oradan geldiğine inandıkları Sarı Saltuk dağıdır. Bu dağın Sarı Saltuka ait olduğuna inanılmakta ve bu belde en çok ziyaret edilen ziyaretgâhtır. İnsanlar özellikle de perşembe günleri kurbanlarıyla gider, hastası olan sıkıntısı olan gider.

Seyit Musa Küçük (2020) Dersim’de eskiden insanların ikrar konusunda daha inançlı olduklarını, günümüzde insanların değişikliklerini geleneksel ritüellere katılımın azaldığını belirtmiştir. Özellikle 1960 kuşağının Dersim Alevi inancını hırpaladığını söylemiştir. Modern dönemin ve kapitalist sisteminde inanç üzerinde olumsuz etkilerine değinmiştir.

Yine Seyit Mehmet Çelebi (2020) Pir Sultan Abdal’ın kendi eliyle yaptığı söylenen, 600 senelik bir binanın, önemli bir ziyaretgah olduğunu anlatmıştır. İnsanların kurbanlarıyla ziyarete geldiklerini bu mekan Pir Sultan tarafından inşa edildiği ifade edilmekte ve onun dergâhı olarak bilinmektedir.

Şıx Delil Berxecan (2020) ocağından seyit Hüseyin Erdoğan ise ziyaretgahlarının Pilvenk te olduğunu ve halen yoğun olarak ziyaret edildiğini anlatmıştır: “Ocağın içerisinde bir taş bulunmaktadır. Orada kurbanlar kesilir. Binanın içinde siyah bir taş vardır. Bu taş Şıx Delil-Berxecan’ın bir zamanlar orada yaptığı evin taşıdır, siyah bir taştır. Evin içinde siyah bir direk vardır. Orada mum yakılır.”

Sakat olan hasta olan insanlar kutsal mekânı hastalığının devası ilacı olarak görmekte, medet ummaktadır. Bundan dolayıdır ki ziyaretin toprağını alıp yüzüne süren, ilaç niyetine topraktan bir miktar ağzına atanlar çok görülmektedir. Ali Ekber Yurt şöyle aktarmaktadır:

“Seyit Nesimi dediğimiz geçmişteki keramet sahibi olan zatın bir papucunun ve bir tasının olduğu görülmektedir zaten ben kendim de gördüm. Oraya daha çok felçliler gider özellikle yüz felci geçirenler gider. Orada da aynı şekilde ritüel aynı şekilde yürütülür yani gider kurbanını keser duasını eder mumunu çırağını yakar kimisi sabaha geceler orada uyur yani felç gidip yürüyerek çıkandan bahsederler gördüklerini çok söylerler. Son dönemde tabi yine bu şekilde olmasa da gidip şifa bulduğunu sorununun çözüldüğünü derdine derman bulduğunu söyleyenler var. Bu sadece bizim için değil Tunceli Dersim de hemen hemen bütün kutsal mekanlar o ziyaretgahlar için söylenir. İnsanlarda inanç olduktan sonra itikat olduktan sonra dinen inandıktan sonra ben de gerçekten çözüme ulaşacağına inanıyorum.”

Ziyaretlere gidildiğinde teberik almak veya toprak yemek gibi ya da ziyaret yerlerinde bozuk para bırakmak gibi ritüeller de mevcuttur. Ziyaretin öpülmesi, dergah türbe kapısından girerken kapı kenarının öpülmesi, duanın kapıdan girerken başlamasını seyitler şöyle açıklamaktadır: İnsanlar o mekana giderken yaşadığı bir zorluğu aşabilmesi veya hastalığa derman olması için dua etmektedirler. Bunun yanı sıra diğer uygulamalar kişilerin ziyaret yerinden medet ummasındandır: Buralarda insanlar hastalıklarına şifa bulmak, çocuk sahibi olmak için dilek dilemektedirler (Büklü, 2020; Batar, 2020).

4.6. Nikah ve düğün

Geleneksel Dersim Aleviliğinde nikah kutsal sayılmaktadır. Bu nedenle tek evlilik yapılması önemlidir ve boşanmalar hoş karşılanmaz, boşanan kişiler de düşkün sayılır. Öyle ki boşanmış bir kadının rızası alınmadan pir ve rehber evine giremez, duasını veremez, çıralığını alamaz (Kılıç, 2020). Dini nikah Dersim gelenek, örf ve adetlerine göre dini önderler tarafından kısılmaktadır.

Seyit Haydar Kılıç (2020) da dini nikahta öncelikle bu konuda bilgili mürşit, pir veya rehberin iki gencin nikahını Allah'ın emri ile kıydığını anlatmıştır. Burada kız ve erkeğe iki kişinin kefil olduğunu, örneğin gelin ve damada bu nikahı gerçekten gönülden isteyip istemedikleri sorulur ve kefil olan kişiler, şahitler aracı olur soruyu cevaplarlar. Derviş Cemal ocağından Seyit Haydar Emire bu bağlamda farklı olarak, önce resmi nikahı yapılmış olan kişilerin dini nikahını kıydığını söylemiştir: “Mesela biz Allah'ın emrini alırız, onun nikahını alıyoruz, sorarız mesela resmi nikahı yapılmışsa biz o nikahı yaparız değilse yapmayız.” Geleneğe göre nikahtan sonra da şerbet dağıtılır, şerbet dağıtan kişilere de herkes gönlünce bir miktar para verir.

Seyit Turabi İnce (2020) bu bilgilere ilaveten, dini nikahı kıyan kişinin bu konuda bilgili olması gerektiğinin önemini vurgulamıştır: “Hoca yapıyordu, Kuran'da yazıyordu. Yok, hiçbir dede nikah yapamaz, yalnız Allah'ın emrini okur. O da her dede değil, kendini bilen dedeler. Kolay değil öyle herkes yapamaz.”

Dini nikah merasiminde ortaya konulmuş bir masanın etrafına oturulur, masanın ortasına belli bir para konur, bunun peygamberden gelen bir gelenek olduğu söylenmektedir. Allah'ın emri peygamberin kabri ile isteme gerçekleşir. Üç kez Allah'ın emri okunur, tekrarlanır. Xonçanın üstünde ayrıca şerbet, niyaz/lokma, pişirilmiş ekmek

bulunur ve nikah kıyılır. Orada bulunan herkes kıyılan bu dini nikaha şahitlik eder. Bazı bölgelerde dini nikah resmi nikahtan önce kıyılmakta (Ayık, 2020).

Eskiden düğünler özellikle köylerde üç gün sürer. Birinci gün kız tarafında düğün olur, gelin getirilir. İkinci gün düğün damat tarafında devam eder; herkes davet edilir, yemek verilir ve eğlenilir. Üçüncü gün elma atılır, elma ile para, şeker gibi şeyler atılır. Elma ve para bereketi, şeker ise ailedeki huzuru simgelemekte. Düğün dernek o akşam dağılır. Bazı yörelerde eğlence dördüncü gün öğlen vaktine kadar devam eder. Elma atma geleneği günümüzde pek devam etmiyor ama apartman girişlerinde bazen elmayla şeker atıldığı görülmektedir (Ayık, 2020; Gözcü, 2020). Seyitlerin ortak görüşüne göre, modernleşmeyle beraber dini nikah eskisi kadar kıyılmamakta, sadece resmi nikah yapılmaktadır. Bunu da bazı seyitler günümüzün şartlarının gereği olarak görmektedir.

Seyit Mahmut Ayık (2020) son dönemlerde Dersim’de nikah kıyanların bir nebze arttığını, bunu da insanların geleneklerini devam ettirme istediklerine bağlamaktadır: “Bir köyde bulabilirsin. Hemen her tarafta yahut da bulamıyorsa cem evinde bir hoca geliyor nikahı kıyıyor, gelenek devam ediyor.”

Seyit Binali Büklü (2020) dini nikah kıyarken eski geleneklerin aynen uygulandığını söylemiştir. Allah’ın emri okunurken zorla evliliğin olup olmadığı da sorulmaktadır. Ayrıca ikinci evliliklerde dini nikahın kıyılmadığı da vurgulanmaktadır:

“İkinci evlilik varsa, o nikah kıyılmaz zaten. Alevilikte öyle bir şey olmadığı için onu yapma şansımız yoktur. Mesela onları yargıların sorgularız, cemaate sorarız: Ey canlar deriz, Hak-Muhammed-Ali talipleri, diyoruz, bu canlarımızdan herhangi bir alıp veremediğiniz var mı, bu canlarımızdan, herhangi bir şikâyetiniz var mı? Bunların hak katında nikahını yaparız. Eğer yoksa, bu nikahı kıymıyoruz. Mesela Hak-Muhammed-Ali- imam Caferi Sadık iştiraki üzerine bu nikahı kıyıyoruz. Sağlıkta-hastalıkta, zorlukta-zenginlikte her konuda birbirinize ikrar veriyor musunuz, ahtınıza (sözünüze) sahip çıkacak mısınız, yolunuza sahip çıkacak mısınız? Eğer ikrar veriyorsanız nikahı kıyıyoruz, eğer vermiyorsanız kıymayız.”

Günümüzde genellikle köy ve kır düğünleri yerini düğün salonlarına bırakmıştır. Düğünlerde takılan para ve altın takı eski dönemlerde yapılmazmış, yardım olarak gelin, damat ve ailesine (düğün sahibine) bazı hediyeler, genelde giyim eşyası verilirmiş.

Sarı Saltıklı ocağından Ali Ekber Yurt (2020) da nikah ve düğünlerin artık düğün salonlarına taşındığını belirtmekte ve insanların artık geleneklerinden uzaklaştığını belirtmektedir. Eskiden yapılan düğünlerde önce kız tarafına gidildiğini, orada büyük sofraların hazırlandığını ve Allah’ın Emrinin kız tarafında kıyıldığını anlatmıştır. Bugün de dini nikah ritüelinin pek değişmediğini, aynen uygulandığını söylemiştir. Allah’ın Emri

genelde ocak sahibi, Evladı Resul pir ve mürşitler tarafından kıyılmaktadır. Evliliğin de musahiplik ve kirvelik gibi bir ikrar olduğunu belirtilmektedir. Gelin eve geldiğinde damat ve musahibi tarafından gelinin başına atılan elma merasimi artık yapılmamakta. Gelin evden çıkarken veya girerken kurban kesildiği ve bu ritüelinde artık yapılmadı anlatımlarda dile getirilmektedir. Ancak günümüzde kız tarafında gerçekleştirilen kına gecesi geleneği halen uygulanmaktadır.

More birnaene olarak adlandırılan nikah bir erkeğin ve bir kadının birbirlerine bir ömür bağlanmasıdır. Burada araştırmacının Dersim Alevi geleneğine göre kıyılmış kendi nikahından uygulamalara da kısaca yer verilmiştir. Kız istemeden sonra düğün zamanı kararlaştırılır. Klasik olarak cuma akşamı başlayan ve pazartesi sabahı biten düğünlerde son gün bir ocakzade tarafından nikah kıyılır. Ocakzadelere ulaşmanın mümkün olmadığı durumlarda yörenin yaşlı ve bilge kişisi de bu işlemi gerçekleştirebilmektedir. Önce bir kilim serilir, xonça denilen yer masası “Xonça Mihemedi” (Muhammed’in yer sofrası) kurulur ve masanın üzerine bir tepsi konulur. İki şahit huzurunda masaya niyaz ekmeği, yedi tane mum, pişmiş bir koyun bacağı, et tahtası, çekiç, şerbet ve şişeler indirilir. Pir duayı okuduktan sonra pişmiş koyun bacağı tahtanın üzerine indirilir ve çekiçle parçalanır. Etin ilk lokmaları damat ve geline yedirilir gerisi ortamda dağıtılır. Daha sonra lokma ekmeği ikiye bölünür, şerbetle yan yana konur. Pir tekrar dua okuduktan sonra şerbet bardaklara doldurulur, önce şahitlere içirilir, sonra da lokmayla birlikte insanlara dağıtılır. İsteyen misafirler masaya yardım amaçlı bir miktar para bırakırlar. Bu paralar pirin hizmeti karşılığı pire verilir. Ama genellikle pirlar bu paraların bir kısmını destek için düğün sahiplerine bağışlarlar. Nikah işlemi bittikten sonra üç gün boyunca bir perde arkasında saklanan gelin, pazartesi sabahı dışarı getirilip elma atılır. Damat ve musahibi alçak bir damdan dua okuyup gelinin kafasına birer elma atarlar. Elma atmadan sonra damat ve musahibi formaliteden hırpalanır. Damat ve musahibi içeri girdikten sonra musahip aynı gün vedalaşır ve evlenme seremonisi de böylece sona ermiş olur.

4.7. Düşkün ve düşkünlük

Bu çalışmada görüşme yapılan seyitlere geleneksel Dersim Aleviliği’ne göre düşkün kime denir, günümüz Dersim Aleviliği’nde hukuk sistemi nasıl işlemektedir, soruları sorulmuştur. Seyitler, eskiden Dersim’de sorgu sual yani hukuki işlemlerin mürşit, pir ve rehberler tarafından özellikle cemlerde yapıldığını aktarmışlardır. Çoğu zaman, cem

ritüeli yapılmadan önce pirlar tarafından köy ve mahalle dolaşarak insanların problemleri sorunları görüşüldüğü üzerine bilgiler verilmiştir. Ağuçan seyitlerinden Aziz Öz (2020) kendi yaşadıklarından örnek vererek şunları aktarmıştır:

“Bir yaşlı adam anlattı. Bu köyde birisi bir Ermeni’yi öldürmüş. Altın mı çağetmiş yolda ne etmişse öldürmüş. Dedem bunu 20 yıl düşkün ilan etti: Çocuklarınız çocuklarıyla konuşmayacak, davarını davarınıza katmayacaksınız. Yani köylü bunlar irtibatı kesecek. Düşkünlük bu, ceza budur.”

Genelde düşkün ilan edilmiş kişiler toplum tarafından dışlanmaya uzun süre dayanamayıp, bulundukları yerden göç etmişler, taşınmışlardır. Büyük suç işleyenlerse direk toplumdan dışlanmış, evlerini terk etmeleri istenmiştir. İşlenen suça göre verilecek cezaya pirlar gerekirse mürşitler karar verirlermiş. Eskiden ve hatta şimdi bile toplum içinde müşkül bir durum var ise seyitler çare bulmaktadır. Sorunlar çözülürken şahit olarak da genelde yaşlı kişiler olmak üzere, komşular bir olayı veya müşkül bir durumu gören, bilen kişiler şahit olarak çağrılır. Pirin verdiği karar kanun kabul edilir ve bu kararın dışına çıkamaz.

Seyit Haydar Kılıç (2020) da düşkünlükle ilgili olarak şunları dile değinmiştir:

“Ondan sonra geçimsiz insanları böyle sürekli rahatsız eden, sürekli menfaatini çıkarını kollayan, bundan caymayan, defalarca ikaz edildiği halde caymayan kişiler düşkün ilan edilirdi. Konuşulmazdı, davarı davarın içine konulmazdı. Kimse onun ekmeğini suyunu, veyatta elinden bir şey almazdı, genellikle böyle olurdu... Düşkün genelde piri veya rehberi yapardı bu işi. Giderdi, yani diyorlar taş dikmiş diyorlardı, ama taşı biz görmedik kapısında ama o düşkündür dedikleri zaman kimse ona şey yapmıyor... Süresizdi, o ne zaman ki pişman oldu... Ağır suçlar böyle herkes toplumda, toplumda ağır suçları bugün idamlık denilen cezalar, mesela o tür ağır suçları şeydi bizde genellikle düşkündür yani... Yok bugün artık düşkünlük.”

Seyit Haydar Emire (2020) ise Dersim Aleviliğinde ve genel olarak Alevilikte iki çeşit günah olduğunu söyleyerek şunları aktarmıştır:

“Biri günayê kebayır’dır biri de günahê seğayır’dır. Günayê kebayır, eğer bir kişi bir kişinin ailesini alıp götürüyorsa, eskiden bunlar vardı, ama günümüzde artık bunlar kalkmış yani, kimse kimsenin ailesine tenezzül etmiyor, götürmüyor, ama o zaman İmam Cafer Nikahsına kastetmiş olur, günayê kebayır’a giriyor, bunun sorgusu suali ne Pir yapabiliyor ne Mürşit yapabiliyor ne de Rehber yapabiliyor, ancak mahşere kalıyor.”

Alevilikte düşkün ilan edilme durumlarını Seyit Ali Ekber Yurt (2020) şu örnekleri vermiştir:

“Düşkün, adam öldürmüş, bir kadına tecavüz etmiş, kendi ikrarını bilmemiş, ikrarını yok saymış, ikrarıyla evlilik yapmış dediğimiz toplumca kabul edilemeyecek, yani büyük haksızlık yapmış, toplum tarafından kabul edilmeyen bir ahlaksızlığa bulaşmış, kişinin pirin huzurunda, kendi pirinin ya da dedenin

huzurunda kendi rehberinin mürşidinin huzurunda yine toplumun şahitliğinde suçlu görünüp dışlanan kişi. Yani bu kişi dışlanır, suçlu bulunursa kapısının önüne bir taş dikilirmiş ve o taş hatasından geri adım atana kadar, o kişiye tekrar rızalık sağlanana kadar indirilmezmiş.”

İşlenen günahların derecesi ve bu günahların affedilmesi, düşkünlüğün kaldırılması, konusunda Seyit Haydar Emire (2020) önemli noktalara değinmiştir:

“Ondan sonra mesela benim zamanımda, işte Hacibektaş’tan bir kol “Düşkün Ocağıydı” (Erzincan’da Hıdır Abdal Ocağı). Düşkünlere kaldırıyorlardı, geliyorlardı, geziyorlardı. Dedeleri alıyorlardı, kim düşkün kim günayê kebayır yapmış? Kim nasıl?” Günayê seğayır; suç işlersin, o pirlere tarafından affedilir, yola alınır. Ama günayê kebayır’a giriyorsa bu affedilmiyor. Bunu söylüyor, bir kişi eğer günayê kebayır işliyorsa pir, mürşit, rehber ve musahib bu dört kapı bir araya gelseler o adamı yaksalar bir rüzgar gelse o kişinin o külün her zerresini bilmem bi melmekete götürse. Pir, rehber, musahip ve mürşit bunlar tekrar Allah’tan dileseler o kül toplansa gelse, onu yoğursalar adam kıyafetinde yapsalar, Cenabı Allah’a dileseler, Cenabı Allah ona ruh verse yine alınmıyor. Yani günayê kebayır o’dur yani anlıyorsun, günayê seğayır da yani Dedelerin gücü günayê seğayırları yapabiliyorlar, yola alıp kabul edebiliyorlar, günayê kebayır o mahşer işidir yani bizim ona yetkimiz yok.”

Cemlerde düşkün kaldırma işlemi hakkında Seyit Mehmet Çelebi’nin (2020) aktarımları: “ Düşkün, o cemin piri huzurunda dara dururdu, günahlarını boynuna alırdı, bütün günahlarını söylerdi; bunu bunu yaptım derdi, fakat söz veriyorum, ikrar ediyorum yapmayacağım, tövbe istifra edeceğim; o zaman o pir ona sorardı, tabi onun da çileleri var yani cezası da var, pir onun cezasını da verirdi.”

Ali Ekber Yurt (2020) da düşkünlüğün kaldırılması ile ilgili şunları dile getirmiştir:

“Şimdi bu taşı, bu düşkünlüğü kim kaldırır? Kendi piri kaldırır. Bir de bu noktada düşkün ocağı dediğimiz, Erzincan Kemaliye’de Hıdır Abdal Ocağı dediğimiz bir ocak vardır. Ama Hıdır Abdal Ocağı mensubu da yani bir dedenin diktiği o taşı yani ben bunu yaparım sen beni düşkün ilan edersin ama ben gider o dedeyi görürüm iki tane de koyun götürürüm benim şeyi kaldırır öyle değil, usul ve kaidelerini yine bu dediğim yıkılmışsa kaldıracak dökmüşse dolduracak ama adam öldürmüşse pişman olduğunu bir kere tam ifade edecek ve o rızalığı alacak.”

Bu bağlamda büyük suçların cezasını kaldırılması ile ilgili Şıx Hüseyin Erdoğan (2020) da örnekler vermektedir:

“Düşkünler adam öldürenler, karı boşayanlar, nikahını boşayanlar bu gibi büyük suçlar, onları kaldırması herkes kaldırmazdı. Onların Erzincan Kemaliye’de Hıdır Abdal köyü var hatta sen Erzincan’ın aşiret tarafını bilmiyorsun Ahmet Yaman Dede var Ahmet Oğurlu Ali Rıza Oğurlu var onların ocağı düşkünler ocağıdır. O herkesi talip aldığı zaman gelmiş demiş düşkün olanları da sen kaldır, her düşkün oraya gider artık orada ne sitem verir ne ceza keserlerse o orada o sitemini görür.”

Düşkünlük, birinin düşkün ilan edilmesi, Dersim’de son dönemlerde görülmeyen bir durumdur. Bunun nedeni ise işlenen suçların, devlet tarafından düzenlenen kanunlara

göre mahkemeler aracılığıyla uygulanmasıdır. Öte yandan şehirleşme ile pir ve mürşitler talimleri üzerindeki kontrolü sağlayamamış her aileye gidememişlerdir.

Günümüzde Dersim’de hukuk sisteminin nasıl işlediği ile ilgili seyitler şunları aktarmıştır: Eskiden pirlarin, dedelerin yürüttüğü, kişilerin sorgu ve sualden geçirme işlemini şu an devletin resmî kurumları yürütmektedir. Ancak seyitlerde bazı durum ve olaylarda eğer kendilerine intikal eden bir sorun var ise, devreye girip o sorunu gidermeye çalışmaktadır. Ali Ekber Yurt’un (2020) cümleleri ile: “İşin doğrusu şu an mevzuatlarla kanunlarla dedenin bu vazifesini zorunlu olarak elinden almıştır. Ben Aile Bakanlığında il müdürlüğü yaptım. 6284’e göre kadını koruma kararıyla devlete sığınıyor ve arabuluculuk yasak.” Bu ve benzeri ağır suçları kanunlar ve mahkemeler yürütmekte ve pir ve mürşitlerin arabuluculuğu yasaklanmıştır. Hukuk sistemi devlet eliyle yürütülmektedir. Toplum devletin koyduğu kurallara uymak zorundadır. Aynı şekilde mürşit ve pirlar de bu hukuk sistemine bağlı ve sistemin kanunlarına uymakla yükümlüdür.

4.8. Cenaze kaldırma

Mülakat yapılan seyitlerin çoğunluğu geleneksel Dersim Aleviliğinde cenaze kaldırma ritüelinde geçmişten günümüze bir değişikliğin olmadığını, ayrıca eskiden de Kuranı Kerim’den sureler okunduğunu belirtmişlerdir. Seyit Aziz Öz (2020): “Cenaze kaldırmak zaten Kuran’ı Kerim’de Yasin Suresi, herkesin cenazesini onla kaldırıyorlardı. Ama bu son dönemde bazı şeyler koymuşlar. Türkçe de okuyorlar.” Bu bağlamda Pir Aziz Öz günümüzde Sünni İslam’ın cenaze kaldırma şeklini anlatmaktadır. Duaların farklı dillerde okunması ile ilgili olarak, her toplumun kendi cenaze duasını kendi dilinde söyleme özgürlüğünün olduğunu da belirtilmektedir.

Seyit Haydar Emire (2020) de benzer bilgiler vermiştir, eskiyle günümüzde yapılan cenaze erkanı arasında farklılık olmadığını söylemiş ve sözlerine şöyle devam etmiştir: “Cenaze kaldırma, yani adam dünyasını değiştikten sonra, hoca gelir, burada hocanın da bir görevi vardır. Kendi görevine göre bunu yıkar, kefenler, Kuran’ını okur mezarına kadar hizmetini götürür.”

Seyit Haydar Kılıç (2020) farklı olarak eskiden cenazenin kendi evinde yıkandığını, dua verecek hocanın genellikle kendi pir ve rehberi olduğunu söylemiştir. Ancak duayı verecek hocanın bu konuda bilgili olması gerektiğini de belirtmiştir. “Pir, rehber eğer Kuran biliyorsa, Kuran bilen birisi, pirse, rehberse ona bakılmazdı, kim biliyorsa o ölüm,

defin işini o yapardı. Rehber de pir de herkes de ölüye gelirdi.” Cenaze kadın ise kadınlar yıkar, bu kadınların da Kuran ve dua bilen kişiler olduğu belirtilmektedir. Erkeklerde ise pir veya bir imamın cenazeyi kaldırdığı yönünde bilgi verilmiştir. Görüşme yapılan Seyitlerden bazıları kadın ve erkeklerin cenazede ayrı saf tuttuklarını (Emire, 2020), bazıları da kadın ve erkeklerin yan yana saf tuttuklarını belirtmiştir.

Bunun yanı sıra diğer önemli örf ve adetler hakkında da bilgi verilmiştir. Vefat eden kişi ekonomik durumu iyi olmayan aileden biri ise o cenaze sahibine, ailesine yardım edilmektedir. Özellikle durumu iyi olan aileler cenaze evine yardımda bulunur. Matem evi ziyaret edildiğinde mutlaka beraber bir şeyler götürülür. Günümüzde de yöre farklılığı olmasına rağmen birçok bölgede bu ritüel devam etmektedir: “Fakir olan birisi varsa veyahut elinde olan, imkanlarına göre o ölü yerine bazen ellerinde yağdır, çökelektir, davardır bilmem nedir, böyle yiyecek şeyler, sırf yardım olsun diye beraber götürürlerdi. Yani boş gitmezlerdi genellikle, maddi durumu iyi olanlar, ölü evine götürürdü” (Kılıç, 2020).

Tunceli’de cenaze sırasında durumu iyi olan ve isteyen kişiler tarafından cenaze sahibine para yardımında bulunulur. Kureyşan seyitlerinden Hüseyin Gözcü (2020) bu konuda şu bilgileri vermiştir:

“Cenaze sahibi de alır hocanın parasını, cenazeyi kim yıkamış, mezarı kim kazmış, köyden fakir yetim kim onlara verirdi. Bir de cenazeyi getiren araba sahiplerine para dağıtırdı. Böylelikle üç gün cenaze evinde yemek yapılmıyordu. Komşular yemek yapıp gelen-giden misafirleri ağırlardı. Şimdi cem evleri var. Cem evlerinde kaldırılıyor. Böyle aileye değil de cem evine yardım.”

Cenaze merasiminin kendi yaşadığı bölgede geleneksel olarak nasıl yapıldığı konusunda Seyit Mahmut Ayık (2020) şunları aktarmıştır:

“Karşılaştırarak anlatıyım ben eskisini pek fazla bilmedim bilmiyorum... pek katılmıyordum ama bu çok eski klasik yani bu normal cenaze merasimi işte, alıyorlardı burda böyle şeye koyuyorlardı. Nedir o tabi şimdiki gibi yıkama yeri morg ya da şu bu yoktu. Kapıya işte perde gibi bir şey geriyorlardı, musene diyorlardı ya da büyük bir tekne diyorlardı. Üstüne yatırıyorlardı cenazeyi yıkıyorlardı, burda dualar mualar. Mezara kabristana götürdükleri zaman orda da bir dua mua okuyorlardı... çoğunlukla Arapça. Onun için ben pek fazla şey yapmıyordum, anlamıyordum zaten ama Arapça okuyorlardı... hep Kuran’dan hep Arapça.”

Eskiden biri öldüğü zaman evinde mum yakıldığı anlatılmaktadır. Bu bağlamda günümüzde düzenlenen cenaze törenlerinden farklılık göstermektedir. Seyit Turabi İnce (2020) de şu bilgileri aktarmaktadır:

“Cenaze olduğu zaman komşulara haber verilir, en az bir gece cenaze kendi evinde bekletilir, baş ucunda sabaha kadar mum yakılırdı. Mezarı kazacak kişiler mezarı hazırlar, hoca cenazeyi yıkar, ardından da helallik istenir. Definden sonra verilen dua da ikinci bir dua okunur, bu duada üçüncü günde sorguya alındığına inanılan ölüye hocanın duası ile destek olunduğu düşünülür; bu duada ölüye dil verildiğı söylenmektedir. Ondan sonra cenazeyi alıp götürüyordu. Mezara indiriyordu, üstünü örttükten sonra hoca ikinci bir şey veriyordu: ‘Rabbin kim? O zaman bize diyorlardı ki hoca ölüye dil veriyor. Sorgu melekesi geldiğı zaman soruyor: ‘Peygamberin kim, Allah’ın kim, İmamın kim?’ Ona göre hoca okuyordu, bizde yanında dururduk, elimizi açıyorduk. Âmin dedikten sonra yüzümüze süerdik, bırakıp geliyorduk. Üçüncü gün davarlar kesiliyordu, yemek yapılyordu. Hoca yine geliyordu. Yemek yenildikten sonra millet, hoca o sofraya dua veriyordu. Üç beş kuruş, ölü sahibi hocaya veriyordu, hoca alıp gidiyordu.”

Son dönemlerde ölünün kırkı için verilen yemek daha önce de verilebilmektedir, nedeni ise aile üyelerinin ve yakınlarının şehir veya yurtdışında yaşıyor olmasıdır. Bu nedenle yirmi günden sonra kırk yemeğı verilebilmektedir. Ayrıca eskiden kırkına kadar cenaze yakını erkek tıraş olmazdı.

Seyit Binali Büklü cenaze kaldırma merasimi hakkında şu bilgileri aktarmıştır (2020):

“Şimdi cenazeyi getiriyorsun önüne ilkin kapı komşusundan helallik alıyorsun ilk diyorsun ey canlar örnek işte Ali oğlu Hasan hakka yürümüştür ondan razı mısınız ondan alacağınız var mı vereceğiniz var mı? diyorsunuz. Bu hak katına ulaşacak kul hakkıyla gitmesin. Sorgu sual eğer birisi orada cenazeden şikayetçi ise; onun evladı veya misayıp onun sözünü verir o insanın gönlünü alır ya da parasını verir cenaze kalkar. Yani nasıl cemde birisi şikayetçi olunca cem yapılmıyorsa cenazede de aynı kul hakkıyla gitmemek lazım. İmam-ı Caferi Sadık derki; cenaze ibadeti ibadet değil, kapı komşuyla eşi dostuyla helallik almaktır. Kul hakkıyla yaradanın huzuruna gitmemektir tertemiz gitmektir.”

Sarı Saltuklu ocağından Ali Ekber Yurt (2020), Dersim Aleviliğine göre düzenlenen cenaze erkanı ile Sünni cenaze erkanı arasında fark görmediğini belirtmektedir. Aleviler ve Sünni toplum arasında en çok benzerlik gösteren bölümün cenaze erkanı olduğunu söylemekte. Bunun nedenini ise kendi ailesi açısından değerlendirdiğini, bir Türk Alevisi olan ailesinin kültürünün Sünni Türk kültürüne yabancı olmadığını aktarmıştır: “Mesela onlarda sadece uyduk imama denir biz de uyduk On İki İmam’a denir, biz de bir de düvaz okunur mesela cenazenin üstünde. Bu bizim ailede ve şu an hali hazırda Tunceli Cem Evinde yapılan cenaze hizmetlerinde de bu var”. Seyit Yurt eski zamanlarda “köyde herhangi bir Evlad-ı Resül veya herhangi bir âşık olabilir, gidermiş cenazelerin üstünde mersiye okuyarak veya kendi dilinde kendi konuştuğı dil ile bir şeyler söyleyerek tabutun üzerine ya da o cenazeye bir el vererek içinden geldiğı gibi de dua ederek de o cenaze kaldırılmıştır”, diyerek günümüzde bazı Dersimli ailelerin cenazelerini eski adet ve usullere göre kendi dillerinde dua ederek cenaze ritüelinin düzenlenmesini istediklerini de eklemiştir. Bunun nedeni olarak, bu kesimin kendilerini Sünni İslam ait görmedikleri ve

günümüzde Sünni İslam'ın adet ve kültürüne göre yapılan cenaze merasimini kabul etmemelerini göstermektedir:

“Ha bugün bunun da yansımaları var yani özellikle şu an bir kesim özellikle bunun böyle olması gerektiğini işte bizim Sünnilikle İslam ile alakamız yok bu kılınan cenaze namazı Sünniliği anımsatıyor biz onlarla aynı değiliz düşüncesiyle bunu da yaşatmaya çalışan var. Ama çoğunluk yani benim hali hazırda Tunceli Cem Evinde gördüğüm yılda bin cenaze kalkıyorsa, kaldırılıyorsa çoğu bildiğimiz üç tekbirle ve Sunni İslamın cenaze erkânıyla birbirine benzer hatta şöyle şunu da açıklamakta fayda görüyorum ben Cem Evi Başkanı olarak şey yapmıyorum mesela insanları hoca dayatmıyorum, cenaze hizmeti yapan hoca dayatmıyorum yani bu Cem Evinin hocasıdır bunu getireceksiniz demiyorum ya da sizin hocanız budur demiyorum herkes istediği hocayı getirebilir yani dede veya hoca fark etmez cenaze hizmetini istediği insana yaptırabilir.”

Seyit Zeynel Batar (2020) diğer seyitlerden farklı olarak, cenazede Kuran okunması ile ilgili şunları aktarmıştır: Kuranın aslında yaşayan insanlar için indirildiğini, ölülerin arkasından Kuran okunmasının bir anlamının olmadığını, ölülerin bundan artık bir pay, anlam çıkartamayacağını belirtmiştir. Cenazenin bulunduğu evde saz eşliğinde beyitler okunduğunu, ölünün baş ucunda sabaha kadar çıra yakıldığını ve cenazenin en az bir gece evinde bekletildiği bilgisini de aktarmıştır:

“Evde tabi mum yakıyorlardı, böyle çatal ağaç yapıyorlardı o çatal ağaçla üstündeki siyah şeyi alıyorlardı ki mum sönmesin sabaha kadar o ışık devam ederdi. Bizde bir yandan beyit söyleyip sabaha kadar o insanlara teselli veriyorduk. Sabah dışarı çıkardığı zaman, güneş attığı zaman çırayı sırrediyorduk. Ondan sonra cenazeyi dışarı çıkarıyorlardı, hocası yıkıyordu, yine biz orda beyit söylüyorduk. Cenaze yıkandıktan sonra cenaze erkânı yapılıyordu, helallik alınıyordu, dua yapılıyordu, duayla götürülüyordu mezara. Mezara koyduktan sonra üstü kapandıktan sonra, bir kuran okuyorlardı, oda Teberike bazıları Yasin bazıları vardı teberike okuyordu, dönüp geliyorlardı. Gelenekler nasılsa öyle yapıyoruz, hem de kendi dilimizde dua ediyorduk, hem Türkçe dua ediyorduk. Ölü için dua edeceksin ehlibeyte zikredeceksin evliyalari, embiyalari, velileri herkes bütün evliyalardan medet dileyecek merhuma, merhumun ruhu için.”

Dersim Aleviliğine göre ruh ölmüyor, ruh bakidir. Beden öldükten sonra toprağa karışmakta. Ruh yeni bir bedende can bulmaktadır. Alevilikte ruh göçüne inanılmaktadır. Dersim Aleviliğinde cennet ve cehennem kavramları yoktur. Sonradan çevre kültürün etkisiyle cennet cehennem algısı yerleşmiş, kendisini göstermiştir. Aslında geçmişe bakıldığında, bölgede böyle bir kültürel kodlama bulunmamaktadır (Batar, 2020):

“Kuran canı olan insanlar için okunur, canı olan canlar kuranı okuyacaklar kuranın içindeki o güzel vasıfları alacaklar. O almış olduğu vasıfların dışına çıkmayacaklar. Kuranı getirip ölülere okumak bence yani iyi bir şey değil neden şöyle ben öldükten sonra bütün her şeyim burada bitti kulağım duymuyor, gözüm görmüyor bilmiyorum.”

Geleneksel cenaze kaldırmada seyitler tarafından şu bilgilerde aktarılmaktadır: Genç bir erkek öldüğünde eline bir elma sıkıştırılır, genç kız öldüğünde ise eline kına

yakılır ve defnedilir. Evladını kaybeden anne-baba çocuklarının ölü (hayır) yemeğini yemezler. Üç gün boyunca mezar sürekli ziyaret edilir, çünkü üçüncü günde ruhun bedeni tamamen terk edeceğine inanılmaktadır. Bazı söylemler ise üçüncü günde ruhun sorguya çekildiği üzerinedir. Üçüncü gün lokma yapılarak mezar ziyaret edilir, mumlar yakılır. Eve döndüğü zaman ölü yemeği verilir. İkinci hafta sonunda ve kırkıncı günde mezar tekrar ziyaret edilir. Üzerine bir kış geçtikten sonra mezar yaptırılabilir ve kabir her yıl ziyaret edilir.

4.9. Perşembe gününün yeri ve önemi

Dersim Aleviliğinde perşembe akşamları cem bağlanır. Yapılan mülakatlara göre, Kuran'da da ibadetin akşamları yapıldığı yönünde bilgi verilmektedir. Ziyaretlere genellikle perşembe günleri gidilmekte ve cemler perşembe akşamı yapılmaktadır. Her perşembe mum yakılıp dua edilmesi de bu inanç sisteminde sıkça rastlanan bir ritüeldir. Ayrıca: “İnanışa göre çamaşır yıkanmaz, banyo ve temizlik yapılmaz, tırnak kesilmez, tıraş olunmaz, o gün istirahat edilir ve ibadete ayrılır o gün işe de gidilmezdi” (Kılıç, 2020).

Seyit Haydar Emire (2020) Alevilikte perşembe akşamları yapılan ibadetler ile Sünni İslam'da cuma günleri yapılan ibadetleri aynı tutmaktadır. Nedenini ise şöyle açıklamaktadır: Perşembe akşamına cuma gecesi denmekte, çünkü perşembeyi cumaya bağladığı içindir ve perşembe akşamları mum yakılır, dua edilir, kurban kesilir (Gözcü, 2020).

Seyit Mehmet Çelebi (2020) perşembe gününün Alevi inancındaki yeri üzerine düşüncelerini aktarmıştır:

“Eskisi gibi devam etmiyor. Eskiden perşembe günü oldu mu, perşembe akşamı köy toplanırdı, komşular gelirdi işte burada kürsüsü var... cem yapan dede sadece o dede cemini bağlardı herkesi tekrar doğruluğa ve ikrarlığa davet ederdi. Eskiden böyleydi haftada olurdu ayda olurdu iki ayda bir olurdu ama şimdi o da kalktı... Bunun kökenini sorarsan, cemden topluluktan; cem topluluk demektir birlik demektir beraberlik demektir. Haftada bir gün insanlar ceme gelmek, görüşmek, helalleşmek, barışmak; yani insandır küs olur veyahut bir laf söylersin o gün gelir o adamdan özür dilersin. Cem budur cem topluluktur, sosyalizm komünist bir topluluktur, topluluk bir araya gelmektir toplum demektir. Cuma akşamları da işte haftada bir gün millet, talipler veyahut komşular neyse bir araya gelmek helalleşmek barışmak güzellik yapmak, kötülük kalsın aradan.”

Eskiden Dersim ve çevresinde cemler perşembeyi cumaya bağlayan gece yapılmaktaydı, şimdide bu ritüel aynen uygulanmaktadır. Alevilikte perşembe günü kutsaldır. Lokma yapılacaksa perşembe günleri pişirilir ve dağıtılır. Cemlere katılmadan

nce insanlar yıkanır ve temiz elbiselerini giyinir. O mekana gelen kişi düşünce ve kalbini de temiz tutmalıdır, temiz kalp ruh haliyle ceme katılmalıdır. İnsanların cemlerde ruhen temizlendiğine inanılmaktadır (Yurt, 2020).

5. SONUÇ

Dersim ve çevresinde yaşamakta olan Alevilerin inançlarında, gelenekten günümüze meydana gelen değişimlerin incelendiği bu çalışmada elde edilen bulgular dini ritüeller ve sosyal yapılarda bir kısım değişimlerin meydana geldiğini göstermektedir. Bazı ritüeller kaybolmaktayken bazıları ise orijinal haliyle muhafaza edilmektedir. Sürekli gelişen ve değişen toplumsal yapıların içerisinde Dersim Aleviliğinin dini ritüellerinin de doğal olarak bu sürece uyum göstermesi ve değişime uğraması bir bakıma kaçınılmazdır. Bu dönüşümleri ekonomik, sosyo-kültürel çevre ve inanç yönü gibi birçok açıdan değerlendirmek mümkündür. Neden-sonuç ilişkileri bazında incelendiğinde sürekli baskı altında tutulan yöre halkının toplumsal belleğinde hala canlılığını koruyan Dersim 38 travmasını da eklemek gerekmektedir. Kronolojik olarak Dersim Alevilerinin yaşadığı önemli olaylara bakmak değişimlerin boyutlarını anlamayı kolaylaştıracaktır.

1935'te çıkarılan Tunceli kanunu ve sonrasında, bu döneme kadar var olan kültürün temel taşı niteliğindeki seyitlerin ve ailelerinin hedef alınarak sürgün edilmeleri veya öldürülmeleri, varoluş çabası veren Dersim Alevi toplumu için özellikle kültürün yeni nesillere aktarılması bakımından yıkıcı sonuçları olmuştur. 1937-38 sonrası geriye kalan seyit aileleri, her ne kadar geleneği devam ettirmeye çalışmışlarsa da birçok alanda eksiklikler kendini hissettirmiştir. Dersim 1937/38 olayları değişimin mihenk taşı olmuştur. O dönemde başlayan dönüşüm günümüze kadar sürmüştür.

1938 sonrası Dersim Alevi toplulukları yeni kurulmuş, kanun ve yasaları ile modern Cumhuriyet'in bir parçası olmuşlardır. Eskiden aşiret içi ve aşiretler arasında yaşanan sorunların giderilmesi için başvurulacak hukuk kurumları niteliğindeki ağalar ve seyitler, modern devlet kurumları ile tamamen olmasa da kısmen yer değiştirmiştir. Aşiret büyüklerinin etkisi tamamen kırılmışken seyitler birçok hukuki işlemi icra etmeye devam etmişlerdir. Pir ve mürşitlerin kısmen devam eden kurumsal etkisi 1970'lerden sonra yerini daha çok sol-sosyalist yapılara devretmiştir. Bütün bu süreçlerde gittikçe büyüyen devlet etkisini de eklemek gerekiyor. Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni kurumları, Tunceli'deki Alevi toplulukların yeni yaşam biçimiyle eskisi arasındaki temel belirleyici olmuştur.

Dünya genelinde yaşanan etnik-kültürel hareketlilik, etno-milliyetçi bir kimlik görüşüne sahip olmuştur. 1968'de başlayan sosyal hareketler 1980 Askeri Darbesi'nin sol siyasette yer alan Dersim Alevi gençliğinin yurtdışına göç etmelerine neden olmuştur. 1990'lar sonrası ise yöredeki çatışmaların artması ile başlayan toplu göçler, Avrupa

lkelerindeki demokratik ortamın etkisiyle ze dönüş olarak nitelendirilen çalışmaların nn açmıştır. z var mı yok mu tartışması hala devam eden bir sorunsalken; Alevilik kimliği ise kendini ifade etme, özgürleşme eğilimleri biçiminde daha görünür olmuştur. Yurtdışı gçlerin sonucu ile Dersimli Aleviler yeni bir kültürle tanışıp (kendi kimliğini gizlememe, özgüveni arttırma vb.) bu yeni kültürü kendi bölgelerine taımıtır. Bu sayede her siyasi yapılanma kendi Dersim Aleviliği tanımına uygun yapılar üretmeye balamıtır. Özellikle Kürt örgütlerinin yörede etkilerinin artması ve son dönemlerde taban kazanan Zazacanın ayrı bir dil olduğu fikri yörede Zaza-Kürt ekseninde bir gerilimi de beraberinde getirmiştir. Dil eksenli bu gelişme tarihsel olarak ilk planda olan Alevi kimliğini ikinci plana itilmesine neden olmuştur.

Bir taraftan merkezi otoritenin baskısı diğer taraftan ise bütün bu siyasal ve toplumsal gelişmeler Alevilikte büyük değişimlere neden oldu. 70'li yıllardan sonra kendilerini devrimci/sosyalist olarak tanımlayan Dersimli genç kuşaklar pir ve mritleri düşman ilan ederek onların görevlerini yerine getirmelerine, daha sonra 1990'larda yoğunlaşan Devlet-PKK atımaları da eklenince inanç siteminin bir daha toparlanmasına imkan vermemiştir. Ayrıca aynı kuşakların yurtdışına çıktıktan sonra yerel motiflere daha fazla sahip çıkan onları örgütleyen aktörler inşa edilmesine de neden olmuştur.

Bütün bu gelişmeler ve seytlerle yapılan mülakatlar ışığında değişen Alevi yapı ve ritüelleri değerlendirildiğinde Ŗu temel sonuçlara ulaşılmıştır. Ocakların hiyerarşik yapılarında herhangi bir değişim olmazken ocakzadelerin bir kısmının ocağını reddetmesi durumu oldukça yaygındır. Musahiplik ve kirvelik yapıları etkilerini yitirmiştir. Kısmen formalite yerine getirilir, fakat her ikisi de eski yapısından çok uzaktır. Birçok insan kirvesini veya musahibini çok uzun zaman görememektedir. Cem ritüelinin düzenlendiği mekanlar değimitir. Eskiden pirin kaldığı ev veya o bölgede bulunan en geniş oda cem yapılacak mekan olarak seçilirken, Ŗimdi cem evleri cem düzenlenen mekanlar olmuştur. Cemlerin yapılı tarzında ise genel olarak bir dnnden bahsedilemez. Eskiden ceme katılan insanların hepsi inançlı insanlarken günümüzde herkes katılabilmektedir. Ŗehirlerde pirin ceme katılan bütün bireyleri tanınması mümkün değildir. Önceleri günahkar, küskün veya düşkün insanlar ceme alınmazken günümüzde böyle bir mekanizmayı iletmek mümkün değildir. Ayrıca cemler de transa (tewt) giren insanlara artık hiç rastlanmamaktadır.

Eskiden nikahın ömür boyu olması Ŗartı artık geçerliliğini yitirmiştir. İnsanlar artık resmi nikahları tercih ederken ayrıca dini nikah yapmak isteyenler de vardır. Doğum

ritüelleri tamamen kaybolmuş, düğünlerin formu şehir hayatına uyarlanmıştır. Düşkün ilan edilme işlemi ise kalkmıştır. Bu işlev artık devlet mahkemelerince yerine getirilmektedir.

Toplumun hala canlı tuttuğu ritüelleri ise ziyaret, kurban ve cenaze kaldırma ritüelleridir. Dersimli Aleviler ziyaret ritüellerini eskisi gibi yoğun olmamakla beraber hala yerine getirmektedirler. Adanan kurbanlar hala eskisi gibi ziyaret yerlerinde kesilir, orda dualar edilir, dilekler tutulur. Ziyaretlerde görülen bazı ritüeller; topraktan ağzına atmak, teberik almak, ziyareti öpmek gibi bazı geleneksel uygulamalar devam etmektedir. Birçok merkezi ziyarette ise günümüzde eskiden olmayan cem evleri vardır. Cenaze merasiminde bazı değişimler olsa da ritüel yerine getirilmektedir. Önceleri vefat eden kişinin bir gece evinde bekletilerek üzerinde deyişler söylenmesi uygulamaları ve mezarlarda profesyonel ağıt yakan kişilerin deyişler okuması artık görülmeyen ritüellerdir. Ölülerin kırkları için artık kırk gün beklenmemekte, erken de yapılabilmektedir. Bunun nedeni ise aile bireylerinin farklı şehirlerde ve ülkelerde yaşıyor olmalarıdır.

Sonuç olarak, Dersim seyitleri ile yapılan söyleşiler temel alındığında, özellikle belli dönemlerde meydana gelen ekonomik, kültürel ve sosyal değişim hareketlilikleri yerel Alevi kodlarındaki değişimin nedenleri olarak gösterilebilir. Bununla birlikte yapılan görüşmelerden çıkan bir diğer sonuç da Alevi pir ve mürşitlerin kültürel kimliği bir sonraki kuşağa aktarma görevinin olduğu ve bu misyonun son zamanlarda sekteye uğradığıdır. Bu açıdan bakıldığında, bir taraftan Dersim Aleviliğindeki yapı ve ritüeller kuşaktan kuşağa aktarılması gereken kültürel miras niteliği taşıırken; diğer taraftan da Alevi kanaat önderlerinin kolektif hafızanın inşasında oynadıkları rol, Dersim Alevi kültürünün yeni kuşaklara aktarılma çabalarında çok daha önemli hale geldiği söylenebilir.

Bir toplumsal gerçeğin açıklığa açıklanmasında konunun birçok yönden ele alınması önem arz etmektedir. Bu çalışmada ise belirli bir sayıda seyitle görüşme yapılmıştır. Ancak çalışmaya, taliplerle yapılacak mülakatların da dahil edilmesi, bu yönde çalışmaların yapılmasının teşvik edilmesi ve araştırmaların devamının gelmesi açısından uygun olacaktır.

6. KAYNAKÇA

- Akın, B.**, 2014. Alevi ocakları ile ilgili tespit edilebilen en eski tarihli belge: Ağuiçen ocağı şeceresi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 70:15-38.
- Aksoy, G.**, 2006. Dersim Alevi Kürt Mitolojisi-Ra Haq'da Dinsel Figürler. Komal Yayınevi, Ankara, 384s.
- Aksoy, G.**, 2009. Anadolu Aleviliğinden Dersime (Alevi tarihine coğrafi bir giriş). Dipnot Yayınları, Ankara, 303s.
- Aktaş, A.**, 2015. Alevilerde Ölüm, Cenaze, Yas İlgili İnanış ve Ritüeller. Death, Dying, Funeral and Mourning Rituals in Alevi Communities. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 12:17-66.
- Arslan, İ.**, 2016. Ergativität und Verbfunktionalität in der Zaza Sprache. *Yayınlanmamış Doktora tezi*, Universitaet Düsseldorf, Düsseldorf, 228s,
- Aslan, C.**, 2018. Nusayriler'de "Amcalık" Kurumu ve İşlevleri. *Antakiyat/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2):202-214.
- Aydın, E.**, 2013. Kimlik Mücadelesinde Alevilik. Güncellenmiş 5. Basım, Literatür Yayınları, İstanbul, 409s.
- Batur, M.R.**, 2013. Nusayriliğin teşekkülü ve inanç esasları. *İnsan ve Toplum Dergisi*, 3(5):55-84.
- Bruinessen, M.V.**, 2005. Kürtlük, Türklük, Alevilik. Etnik ve Dinsel kimlik mücadeleleri. (Çev.: Hakan Yurdakul), İletişim Yayınları, İstanbul, 212s.
- Bumke, P.J.**, 1997. Dersim'deki Kızılbaş Kürtler: Marjinalite (aykırılışma) ve Rafizilik. *İçinde yabancı araştırmacılar gözüyle Alevilik, aynayı tuttum yüzüme Ali göründü gözüme*, s. 119-140, (Çev.: İlhan Cem Erseven), ANT Yayınları, İstanbul.
- Cengiz, D.**, 2014. Kureyşan (Khuresu) Ocağı'nın cem ritüeli ve ritüel musikisi. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5):55-94.
- Cılızoğlu, T.**, 2009. Çağlayangil'in anıları-kader bizi una değil, üne itti. Bilgi Yayınları, Ankara, 448s.
- Cömert, M.**, 1994. Alevi Zazalar'da Newe Marti ve Hawtemal kutlamaları. *Desmala Sure*, 11(1):38-40.
- Çakmak, Y.**, 2012. Emeviler Dönemi'nde Şuubbiyye'nin Toplumsal Muhalefetteki Rolü. *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2):1-27.
- Çakmak, H.**, 2013. Dersim Aleviliği Raa Haqi dualar gülbenkler ritüeller. Kalan Yayınları, Ankara, 120s.

- Çakmak, H.**, 2016. Raa Haqi de mısayiveni. *Munzur Dersim Etnografya Dergisi*, 40:10-32.
- Çamuroğlu, R.**, 1991a. Yeniçerilerin Bektaşiliği ve Vaka-i Şerriye. Ant Yayınları, İstanbul, 105s.
- Dedekargınoğlu, H.**, 2013. Alevilikte cem ve cemdeki kavramlar. <https://abked.de/index.php/abked/article/view>, 27 Ekim 2019.
- Deniz, D.**, 2013. Dewrêşgewr Ocak/Aşireti: Dersim'in Dewrêşlik geleneğinde bir direniş öyküsü. *İçinde Alevi ocakları ve örgütlenmeleri*, s. 264-307, ed., Gezik, E., Özcan, M., Kalan Yayınları, İstanbul.
- Deniz, D.**, 2018. Yol/Ré: Dersim inanç sembolizmi. İletişim Yayınları, İstanbul, 388s.
- Dersimi, N.**, 1997. Hatıratım. Doz yayınları, İstanbul, 212s.
- Dettling, W.**, 2006. Das Religionsverständnis der Anatolischen Aleviten in Deutschland. *Extrakt der unveröffentlichten Doktorarbeit*, Päpstlichen Universität Gregoriana, Roma, 285s.
- Dressler, M.**, 2016. Türk Aleviliğinin inşası, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 319s.
- Fırat, M.**, 2020. Eskiçağ'da Dersim isminin yüklendiği etnik ve kültürel kaynaklar (Dersim etimolojisi). Ethnic and cultural sources of the name "Dersim" in old ages. https://www.academia.edu/42243545/eskicağda_dersim_ismininyüklendiği_etnik_ve_kültürel_kaynaklar_1_dersim_etimolojisi, 12.08.2020.
- Gül, A.**, 2015. Turkish studies. *International Periodical for the Languages, Literature and History*, 10(9):213-228.
- Güler, S.**, 2013. Dersim Alevi geleneğinde bir tarihsel ocak: Ağuçan. *İçinde Alevi Ocakları ve Örgütlenmeleri*, s. 78-104, ed., Gezik, E., Özcan, M., Kalan Yayınları, Ankara.
- Gülçiçek, A. D.**, 1993. Alevi Bektaşî yolu. İnsan sevgisi, hoşgörü barış ve dostluk. Can Yayınları, İstanbul, 392s.
- Gültekin, A. K.**, 2010. Tunceli'de Sünni olmak. Ulusal ve yerel kimlik öğelerinin Tunceli ve Pertek'te etnolojik tetkiki. Berfin Yayınları, İstanbul, 430s.
- Gezik, E. ve Çakmak, H.**, 2010. Raa Haqi Dersim Aleviliği inanç terimleri sözlüğü, Kalan Yayınları, Ankara, 496s.
- Kaplan, İ.**, 2004. Das Alevitentum. Eine glaubens und lebensgemeinschaft in Deutschland. *Alevitische Gemeinde Deutschland E.V.*, Köln, 196s.
- Kaplan, D.**, 2010. Yazılı kaynaklarına göre Alevilik. *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, Ankara, 382s.

- Kehl-Bodrogi, K.**, 2017. Kızılbaşlar/Aleviler. (Çev.: Oktay Değirmenci, Bilge Ege Aybudak), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 239s.
- Kolukırık, S.**, 2010. Farklı dini gruplarda kirvelik geleneği. *Zeitschrift für die Welt der Türken*. 2(1):217-232.
- Küçük, B., Küçük, H.**, 2021. Seysawun Ocağı. Bir ocağın göç serencamı. *İçinde: Mazgirt*, (Der.: Şükrü Arslan, Filiz Çelik), Ütopya Yayınları, Ankara, (Nisan 2021 yayınlanması bekleniyor).
- Melikoff, I.**, 1993. Uyur idik uyardılar. (Çev.: Turan Alptekin), Cem Yayınevi, İstanbul, 284s.
- Mil, B.**, 2007. Nitel araştırma tekniği olarak görüşme: Neden, Nasıl, Niçin? *İçinde Nitel Araştırma Kitabı*. s. 3-42, ed., Yüksel, A., Mil, B., Bilim, Y., Detay Yayıncılık, Ankara,
- Musalı, N.**, 2018. I. Şah İsmail'in idarî-askerî ve içtimai-iktisadî politikaları üzerine bazı notlar ve değerlendirmeler. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(14):1-46.
- Noyan Dedebaba, B.**, 2006. Bütün yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik. (VII. Cilt), (Bektaşilik ve Bektaşilik Ahlakı). Ardıç Yayınları, Ankara, 775s.
- Ross, E. D.**, 1896. The early years of Shah İsmail, founder of the Safavi Dynasty. *In The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, s. 249-340, <https://www.jstor.org/stable/25207785>.
- Saltık, V.**, 2009. Tunceli'de Alevi ocakları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 52:145-177.
- Taş, K.**, 2018. Yazılı ve sözlü kaynaklar ışığında Kureyşan Ocağı'nın gelenek ve görenekleri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(32):195-209
- Taşgın, A.**, 2003. Diyarbakır ve Çevresindeki Türkmen Alevilerinde Dini Hayat. *Doktora Tezi*, T.C. Ankara Üniversitesi, Ankara, 181s.
- Tavukçu, S.**, 2009. Alevi Türkmenlerin aşiretten cemaate dönüştürülme serüveni-3. Yayın, <https://sinantavukcu.com/2009/01/28/alevi-turkmenlerin-asiretten-cemaate-donusturulme-seruveni-3/>, 22 Ekim 2020.
- Tekin, N.**, 2011. Türklük ve Alevilik-Bektaşilik. İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 640s.
- URL-1**, 2020. <https://sozluk.gov.tr/>. Türk Dil Kurumu Sözlüğü.10 Aralık 2020.
- URL-2**, 2020. <https://www.kamusiturki.com/>. Kamus-i Türki. Osmanlıca Türkçe Sözlük. 10 Aralık 2020.

- URL-3,** 2020. <https://www.islamansiklopedisi.org.tr/arama/?q=Alevi&p=m>. İslam Ansiklopedisi. 10 Aralık 2020.
- URL-4,** 2020. <https://tr-tr.facebook.com/FDG.Resmi.sayfasi/>. Dersim Dernekleri Federasyonu resmi sayfası. 21 Aralık 2020.
- URL-5,** 2020. <http://www.inonu.edu.tr/en/alevilik>. Alevi Araştırma Enstitüleri. 21 Aralık 2020.
- URL-6,** 2020. <https://www.munzur.edu.tr/birimler/akademik/armer/alevilik/Pages/Default.aspx>. Akademik Araştırma Merkezi. 21 Aralık 2020.
- URL-7,** 2020. <https://tr-tr.facebook.com/Alevitische.Gemeinde.Deutschland>. Almanya Alevi Birliği Federasyonu. 12 Ağustos 2020.
- URL-8,** 2020. <https://alevi-koeln.de/>. Alevi Kültür Merkezi Köln-Almanya. 12 Ağustos 2020.
- URL-9,** 2020. <https://www.etimolojiturkce.com/>. Türkçe Etimoloji Sözlüğü. 10 Aralık 2020.
- URL-10,** 2020. <https://www.evrensel.net/haber/393112/1938-dersim-katliaminin-tanigi-halk-ozani-silo-qiz-hayatini-kaybetti>. Silo Qız. 20 Ağustos 2020.
- URL-11,** 2020. <https://www.diyanet.be/Portals/0/VEDA%20HUTBESI.pdf>. Diyanet Portal. 21 Aralık 2020.
- Üskül, E., Özlem, Z.,** 2008. Hukuk sosyolojisi açısından Türkiye’de evlenmenin evrimi. İstanbul, 414s.
- Yalçınkaya, A.,** 1996. Alevilikte toplumsal kurumlar ve iktidar. Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 282s.
- Yalgın, E.,** 2013. Şıx Dilo Belincan. *İçinde Alevi ocakları ve örgütlenmeleri*, s. 421-492, ed., Gezik, E., Özcan, M., Kalan Yayınları, Ankara.
- Yaman, A.,** 2012. Alevilik ve Kızılbaşlık tarihi. Nokta Yayınları, İstanbul, 332s.
- Yaman, A.,** 1998. Alevilik Nedir? Alevilik–Bektaşılık cep kitapları dizisi, 2. Şahkulu Sultan Külliyesi Hilmi Dedebaba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, 153s.
- Yıldırım, A., Şimşek, H.,** 2016. Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. 6. Basım, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 446s.
- Yıldırım, R.,** 2018a. Geleneksel Alevilik: İnanç, ibadet, kurumlar, toplumsal yapı, kolektif bellek. İletişim Yayınları, İstanbul, 411s.

Yıldırım, R., 2018b. Aleviliğin doğuşu: Kızılbaş Sufiliğinin toplumsal ve siyasal temelleri (1300-1501). 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 400s.

Yıldırım, R., 2012a. Kıştim Marı: Dersim yöresi Kızılbaş ocaklarını Hacı Bektaş evlâdına bağlama girişimi ve sonuçları. *Tunceli/Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Data Yayınları, Tunceli, 1:1-21.

Yıldırım, R., 2012b. Geleneksel Alevilikten modern Aleviliğe: Tarihsel bir dönüşümün ana eksenleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 62:135-162.

Yüksel, A., Mil, B., Bilim, Y., 2007. Nitel araştırma: neden, nasıl, niçin? Detay yayıncılık, Ankara, 268s.

Kişisel Görüşmeler

Metin, K., Kişisel görüşme, Ağustos 2020.

Düzgün. M., Kişisel görüşme, 21 Eylül 2020.

Çiçek, G., Kişisel görüşme, Kayıt: Derya Çevik, Tunceli. 20 Haziran 2017.

Tulga, K., Kişisel görüşme, Kayıt: Derya Çevik, Tunceli. 3 Nisan 2017.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Songül ATAMAN ARSLAN

Yabancı Dil: Almanca

Doğum Yeri ve Yılı:

E-Posta:

Eğitim ve Mesleki Geçmişi:

- 2017-2021 Munzur Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı.
- 2008-2012 Köln Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, (Bachelor of Art)
- 2008-2008 Köln Meslek Yüksek Okulu, Eğitim Danışmanlığı, Ek Öğrenimi
- 1997-2001 Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü Eğitim Programcılığı ve Öğretimi, İstanbul

İş Deneyimi

- 2016-2017 Halk Eğitim Merkezi ve ASO Müdürlüğü Almanca Kursu Öğretmenliği, Tunceli
- 2013-2014 Halk Eğitim Merkezi ve ASO Müdürlüğü Almanca Kursu Öğretmenliği, Tunceli
- 2006-2012 Postane (Deutsche Post AG), Köln
- 2006-2012 Zazaca Dil Kursları ve Öğretmen Seminerlerinde Organizatörlük ve Öğretmenlik, Köln
- 2006-2012 Özel Danışmanlık Bürosunda Sosyal Pedagog, Köln
- 2001-2001 Sınıf Öğretmenliği Stajı, İstanbul
- 2000-2001 Asistan Öğrenci, Yıldız Teknik Üniversitesi (Veri işleme, Dokümantasyon), İstanbul

EKLER

Bu görüşme formu, Munzur Üniversitesi, Sosyoloji Bölümünde hazırlanan “Gelenekten Günümüze Dersim Aleviliğinde Dönüşen Toplumsal Kurumlar ve Değişen Ritüeller” başlıklı yüksek lisans tez çalışmamın saha araştırması için hazırlanmıştır. Bu formdaki sorulara verilen yanıtlar ve görüşme sırasındaki ifadeleriniz sadece bilimsel amaçla değerlendirilecek ve kullanılacaktır.

Songül Ataman Arslan

Munzur Üniversitesi - Sosyoloji Bölümü

EK 1: MÜLAKAT SORULARI

Katılımcının Demografik Verileri

Tarih:

Cinsiyet:

1. Kaç yaşındasınız?
2. Medeni durumunuz nedir?
3. Eğitim durumunuz nedir?
4. Mesleğiniz nedir?
5. Kendi ocağınıza ait veya soyunuzu gösteren bir şecere veya beratınız var mı?

Alevilik, Dersim Aleviliği, Alevilikte Toplumsal Kurumlar ve Ritüellerle İlgili Sorular

1. Hitap ettiğiniz ocak ve köyler nerelerdir?
2. Dersim *Aleviliğinin kökeni* nereden gelmektedir?
3. Dersim Aleviliğinde *Mürşit, Pir, Rayber/Rehber ve Talip* kimlerdir, kendi ocak sisteminizden örnek vererek açıklayınız mı?
4. Dersim Aleviliğinde geleneksel *Cem ibadeti* nasıl yapılırdı, günümüzde yapılan Cem ibadetinde eskiye göre fark var mı?
5. Geleneksel Dersim Aleviliği’nde *ziyaret ve kurban* kültürünü kendi köyünüzdeki ziyaret üzerinden anlatır mısınız?
6. Geleneksel olarak Dersim Aleviliği’nde *cenaze kaldırma* nasıl yapılırdı, günümüzde nasıl, fark var mı?
7. Geleneksel olarak Dersim Aleviliği’nde *nikah/ düğün* nasıl yapılırdı, size göre şimdi nasıl, fark var mı?
8. Geleneksel olarak Dersim Aleviliği’nde *musahiplik* nasıl yapılırdı, günümüzde nasıl yapılmakta, fark var mı?
9. Geleneksel olarak Dersim Aleviliği’nde *kirvelik* nasıl yapılırdı, günümüzde nasıl yapılmakta, fark var mı?
10. Geleneksel Dersim Aleviliği’ne göre *düşkün* kime denir, günümüz Dersim Aleviliği’nde hukuk sistemi nasıl işlemektedir?
11. Geleneksel Dersim Aleviliği’nde *perşembe gününün* yeri nedir, günümüzde de aynı önem veriliyor mu?

TEŞEKKÜRLER!